

НАРИС ПЕДАГОГІКИ

Історія виховання.

Лекція ч.1.

Проф.Д-р Е. Жарський

ІСТОРИЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ

ВСТУП.

1. Історія виховання - доволі молода наука; раніше в періоді педагогічного раціоналізму XVIII ст. чи в періоді ідеалістичної філософії першої половини XIX ст. зовсім не добавляли її великої користі для педагогіки; панувало тоді переконання, що педагогічні ідеали родяться з апіорних, абстрактних залогів. Але згодом, коли почали дошукуватися зв'язків між ідеалами й формами виховання а суспільним ладом /устроєм/ і змаганнями спільнот чи народів, виявилось, що ці справи сильно зі собою пов'язані й їх треба розглядати на тлі історичного розвитку спільнот чи народів, на тлі їх історичних, культурних - можна б сказати життєвих потреб, з'явлень, вимог. Тому то й теоретики виховання звернулися до минувшини на те, щоб зрозуміти теперішність. У висліді чого постала і с т о р і я п е д а г о г і к и. Дослідники цієї історії звертали увагу головню на історію педагогічної теорії, що її в минулому видвигав не один мислитель-філософ; виховні ж вартості видобували з біографій великих знатних педагогів.

Інший підхід видвигнули ~~Ханомуш~~ теоретики виховання, які твердили, що теорії вицвітають від недо-мог життя, виростають зі справжньої дійсності даної епохи; тому й основою для дослідів повинно бути поглиблення реаль-ного образу виховання у кожній епосі, разом з рефлексом у ділянку побажань і думок, у ділянку теорії. У висліді такого підходу від історії педагогіки перейшли до і с т о р і ї в и х о в а н н я.

2. Завдання історії виховання є не тільки спинятися над розвитком педагогічної теорії, тобто представити форми організації й виховної праці поодиноких суспільств чи народів в різних ерах історичного розвитку, але й виявити й вияснити їх зв'язок з цілістю устрою та культури даного народу чи спільноти. Бо в своїй основі, вся велетенська виховна праця, що її обсервуємо з перспективи століть є дуже сильно узалежнена від суспільности чи певної с у с п і л ь н о ї г р у п и, яка видвигає й визначає певні головні цілі й головні засоби, зате ніколи не була залежна від від одиниць /хоч ентузіясти-педагоги були переконані, що виховна праця одиниці створює нові культурні вартості/.

Культурні добра є витвором дозрілого покоління, з окрема визначних, творчих його індивідуальностей. Виховання може ці вартости вдержати, закріпити й поширити вщипленням їх молодому поколінню, бо виховання це саме й та природна й відвічна функція суспільности, яка служить цілям адаптації молодого покоління, примінення його до нових умовин буття, витворених суспільством.

Батьки намагаються дотягнути дітей до цього рівня, що його витворили собі самі будьто у своїй власній практиці, будьто у своїх поглядах; вони хочуть переказати їм всі добра, які добули у фізичній і матеріальній, моральній і умовій діялках. Ясна річ, що їхній власний погляд на те, що є добрим і що повинні успадкувати по них їхні нащадки в особистому інтересі й інтересі цілої громади – залежить не тільки від уявлень, знання й ідеалів які їх оживляють і які проникають у них самих, але й залежить від того, які ідеали й погляди визнає широкий загал, якими розпоряджає культурними надбаннями, які з них вважає найбільш вартісними й позиточними для своїх нащадків, які цілі ставить перед ними на майбутньому шляху життя. Тим способом історія виховання в'яжеться з історією загальної культури. Тому й важливою є річчю – як з становища історичної правди, так з становища вимог педагогічної культури – вияснити в кожній епосі органічний зв'язок її культури з вихованням. Бо в кожній епосі існувала своєрідна єдність культурного життя; життя старших і виховання молодшого покоління, творення різнородних культурних вартостей та їх переказування, релігія, мистецтво, господарство, загальний погляд на світ та людину – все те злучувалося в одну живу й дійсну цілість і щойно її всестороннє пізнання дозволяє нам дійти до духового ядра епохи і зорієнтуватися також і в її виховній системі. Пізнання й усвідомлення собі, як впродовж історії формувалися педагогічні ідеали, для яких цілей виховуване, в якому змісті, якими органами і в яких формах – не тільки вияснює нам минувшину, але й вияснює нам і теперішність, а також помагає нам поглибити пізнання своєї суспільности, свого народу, його вимоги та пртребі, а в зв'язку з тим і відповідно повести виховну працю.

3. Обсяг матеріялу, який повинен виповнити історію виховання людства – є необмежений. Як суспільна функція виховання існувало від зараня початків людини й цій функції посвячувано дуже багато часу й енергії в кожній епосі. В нашому, доволі обмеженому часом, курсі ледви чи змогли б ми змістити всі проблеми історії виховання. Тому обмежимося до основних проблем і будемо намагатися податидуже змістовний нарис еволюції виховання.

± ± ± ± ± ± ± ± ± ± ± ±

ПЕРВІСНІ ПЛЕМЕНА

1. Погляд на виховання у первісних племен можна виробити собі на основі етнографічного опису й етнологічної аналізи. Недостачу образу про первісні стадії буття народів, які опісля досягли високого рівня культури, доповнюємо обсерваціями над тими сучасними племенами, які в порівнянні з нашою цивілізацією залишилися на дуже примітивній стопі.

2. На найнижчому ступні розвитку первісних племен - діти через обсервацію й наслідування мають доволі легко переймають досвід старших, дозрілих людей. Спільнота живе дуже первісно, зорганізована в родини чи первісні племена. Буття первісних народів проходить у дуже ^{споконному} зв'язку з природою життя. Людина вважає себе частиною природи, яку бажає пізнати не шляхом розумового пізнання, а шляхом ^{магічного} злиття. Людина хоче добути для себе магічні сили, які сполучували б її зі світом рослин та тварин, з переминами природи та з богами, що її заселяють. Щоб здобути ці магічні сили на те треба великого зусилля, до якого первісна людина пригтовлюється при допомозі різноманітних вправ, та з допомогою повільного, але дуже трудного втаємничення, ініціації. Шойно втаємничений досягає ступня ласки, в якому може досягнути ^{харизматичного} чудесного пізнання, яке додає сили. До цього ступня не дійде ані дитина, ані жінка, лише істота справді сильна, отже дозрілий чоловік. Тому й хлопець у перехідному періоді, тобто тоді, коли переминається в чоловіка мусить перейти основне магічне приготування.

3. Перетворення юнака в чоловіка вимагає довгої та систематичної праці, зв'язаної з переданням різних приписів, та практик, у глибокій таємниці задержаних по предках і захованих та виконуваних лиш старшими членами роду чи племені. Цієї таємниці не можна зрадити непокликаним особам, бо зрада загрожувє нещастям і карою богів. Ініціаторне приготування вміє так сильно промовити до суті первісної людини, що вона докорінно змінює її і витискає на ній п'ятно типу збірності. Шляхом відповідних важких праць, голодом і постом, самотою й умертвлєнням тіла чи особливими муками - юнак має виявити себе здібним для переходу у вищу стадію. Його ініціатор кермує вибраний радою "старших" провідник, який є знавцем магічного знання племені; він знає те, про що невтаємничений загал взагалі не має поняття, отже: способом ^{магічного} покорювання природи й заклинання зла, він знає мітологію племені, таємницю його походження й великого предка-батька, що дав життя племені, знає формули умолювання богів, притягання успіхів чи відхилення лиха. На молодь витреновану постами, голодом, самотою й аскезою, діє провідник практиками, що вводять їх в екстаз і шал, при чому обрядові танці й співи відіграють велику роль. Втаємничений тим способом юнак набуває етосу групи, нового й тривалого морального успокієння, досягає ласки, а з нею й харизмат, що дає йому свідомість себе та певність в житті й дії. З цією хвилиною юнак стається повною людиною, і де люди-

ною новою, збагаченою моральним та духовим скарбом своїх предків, свого племені. З цією хвилиною живе у братньому відношенні до своїх ровесників, і відчувається духовим сином свого провідника. Це все – запевнює повну суцільність збірноти, її спокійність та тривалість племені. Тому такого роду ініціації не можна відмовити прикмет і назви зразкового, свідомого, доцільного виховання.

4. Навчання на первісному ступні є дуже обмежене, й його завданням вдержати племінну традицію шляхом переказування молоді того, що знають старші. Але часом від юнака вимагається справжнього вивчення /а від провідника навчання/, якщо таємне знання племені є охоплене вобширніші формули, пісні й легенди. Доволі рано появляються певні поучування в ролі катехетизації на практичні теми: основ гігієни, статевих стосунків, збереження здоров'я, плекання добрих звичаїв, здобування життєвої мудрості. Ці формули приймається з певною побожністю, без критично й повторюються наступним поколінням, як "об'явлену" тайну.

Ясна річ, що до цього ступня підготовлюється молодь від найраніших років життя, при чому навчання мови племені є теж одною з найважливіших виховних дій. Навчання відбувається шляхом наслідування, в якому годі добачувати якоїсь мети, але напевне може трапитися й таке, що старші поправляють хиби в дусі норми даної мови. Навчання вимагає й наука первісного письма, обмеженого до більшої чи меншої кількості знаків-символів.

Може найбільш виявляється первісне виховання у виробленні в молоді практичних вправності, що дуже тісно пов'язане з потребами щоденного життя: з способами добуття їди, одягу, мешкання, оборони й т.д. Все те вимагає певної суми технічного знання й вправи в їх приміненні. Найпростіші, доконче потрібні знання заціплюється шляхом наслідування. Але вибагливіші, більш технічної натури праці – кресання воюю, виріб вибагливої зброї, чи приладдя, знання лікувальних засобів, обчислення часу, сповнювання обрядів релігійного культу й ін. – все те стає таємницею вибранців, невеликої горстки людей; вождя племені, ворожбитів чи деяких вибраних членів ради старших. Всі вони мають відповідний спеціальний вишкіл і передають його лише вибраним.

5. Господарський розріст первісних племен, щораз більше використання природних багатств створює професійне зрічницкування; на чільне місце вибиваються професії, що вимагають більшого знання, кращої справності. Це й надає тим професіям більшого суспільного значення, дає їм впливи й панування, а разом спричиняється до створення верстви з вищою формою життя. Ця група звичайно перебирає у свої руки керму цілості, створює державну організацію, і культура цієї саме групи стає характеристичною для всієї суспільності. В деяких спільнотах чільна група частину свого знання передає групам собі близьким, соціально вирізненим від загалу; в інших – провідна група вповні відмежовується від загалу, замикається в собі й тоді культура цієї чільної групи є зовсім відокремлена від загалу. Залежно від того, чи чільна група має священничий, чи лицарський, або бюрократичний чи торговельно-купецький характер – культура загалу набирає відповідної

закраски й виховання мусить передавати молодому поколінню інший культурний зміст. З цього й випливають велетенські різниці між культурами великих народів з різних епох історії людства, яке доволі рано досягнуло високі ступні розвитку в Азії й Африці.

З В Е Д Е Н Н Я:

1. Виховні цілі первісних племен: діти мають стати повноцінними членами цієї культури, частиною якої були батьки; бути об-разом-дзеркалом старших; продовжувати культуру за існуючим зразком.

2. Виховними первісними ~~характеристиками~~ ^{інституціями} були: родина, племя, ініціаційні обряди.

3. Ініціація мала прикмети зразкового, свідомого й доцільного виховання, завданням якого було втаємничити молодше покоління в родові чи племенні традиції, закріпити їх, а впарі з тим кріпко зв'язати молоде покоління з данною племенною спільнотою, впростання одиниці в групу-спільноту, життя в групі-племені, з групою і для групи-племя, виполоти будьякий індивідуалізм в користь усвідомлення спільної відвічальності для добра племені.

4. Обсервація й наслідування були головними методами виучування практичних ^{до}вмістей, при чому доповнювали їх поучування батьків чи старших роду.

5. Релігійне виховання полягало у виконуванні різних обрядових практик чи в участі в різних обрядових церемоніях.

6. Статеві різниці впливали на зрізничування функцій жінок і чоловіків в суспільно-господарському житті племен. Жінки й дівчата прив'язані є до хати й виконують хатню працю. Наслідування й поучення старших про обов'язки й відповідальність є одними з метод.

З А Г А Л Ь Н І В И С Н О В К И .

1. Виховні дії та інституції різних груп є пов'язані з рівнем їх культури.

2. ^{них}Форми виховання дій в великій мірі залежні від форм організації групи, спільноти, племені.

3. Родина, як основна й важлива виховна інституція, виступає в усіх культурах.

4. Традиція, обряди, звичаї - доволі важливі виховні засоби.

5. Принагідні поучення, обсервація, наслідування - перші способи вивчення; набуття вправностей-основна вимога первісного ступня життя.

6. Виховання намагається виплекати статичну суспільність. /Порівняйте з сучасними ексклюзивними школами, до яких приймають дітей тільки певної суспільної групи, і в яких плекаються традиції, культура та вимоги цієї групи/.

КУЛЬТУРИ СХОДУ.

1. Народи сходу доволі рано зрічничувалися суспільно й доволі рано досягли могутньої державно-правної організації, як також дуже високу матеріальну, мистецьку, технічну та релігійно-моральну культури. Вмілість утримувати культурні досягнення при допомозі різних родів письма давала їм змогу закріпити свої моральні та духові цінності у святих книгах. Культ святих книг, заціплюваний вихованням, впливав на формування молодих поколінь у консервативному дусі. Сліпий культ традиції і повний консерватизм створював у н і ф о р м і з м, точну подібність звичаїв та думання у всіх членів спільноти та не допускав до будьякого індивідуалізму. В такій атмосфері виховання було дуже влегчене. Загальний ідеал діяв всюди і на кожному кроці, всі дії були урегульовані, погляди й виображення однакові. Навіть знання не могло бути розсадником самостійності думки, бо в тих умовах "знати" значило стільки, що вивчитися на пам'ять, запам'ятати, функція ж вчителя – диктувати, запобігати пам'ять учня.

2. КИТАЙ – з найстарішою культурою і доволі давньою шкільною традицією /ок. 2.200 років до Хр. приділявано державні гроші на шкільні цілі; ок. 1.000 років до Хр. цісарське зарядження регулювало організацію вищих та нижчих шкіл в цілій державі/ – довгими тисячліттями затримав і постійно плекав такі самі ідеали людини й спільноти та заціплював їх молодому поколінню. І хоч на декілька століть до Хр., у зв'язку з заломанням старого ладу, починають заломлюватися приняті форми життя – то проте під впливом навчання "короля вчителів" Конфуція /551–479 до Хр./ і його творів наново повертаються старі традиції. Конфуцій був тільки кодифікатором відвічної традиції. Його ідеалом є людина чесна, шляхотна, перенята любов'ю до ближнього, родини, народу, держави, привязана до традиції прадідів. Китайський суспільно-політичний устрій добачував цей ідеал людини в особі цісаря, що володів патріархально над суспільністю, якою кермуть мандарини, вчені й справедливі урядники, які свій вплив досягали завдяки наполегливій науці. Історичні умови вплинули на те, що в Китаї виробилася культура й суспільство урядничого типу, кермоване освіченою бюрократією. Унезалежена – завдячувала все раціональному вихованню, яке з віками набрало заскорузлі форми педантичної дресури.

Постійне запотребування на вихованих урядників вплинуло на те, що виховання заскорузло в навчанні традиційних відомостей, приписів, знань, зібраних у святих книгах. Контроля навчання відбувалася при допомозі постійних і дуже строгих іспитів. Найвищі іспити, що відбувалися в палаті імператора, давали змогу досягнути найвищих почестей. Таке навчання мало формальний характер; з його ступнями не збільшувалися багатства суттєвого й фахового знання, воно констатувало лиш щораз то краще та плинніше опанування матеріалу. Методи навчання обмежувалися до дуже стислого формалізму, запам'ятування, строгого наслідування, повного прив'язання до старини й повного обмеження індивідуальної свободи чи ініціативи. У висліді такого виховання китайська спільнота мала: а/ запевнену постійну стабільність, б/ увічнену імперію, в/ законсервовану минувшину. Це збільшувало заскурудість форм, велику майстерність в подробицях, здібність імітації, але не спричинялося до вироблення ініціативи, творчості, винахідливості чи вмілости пристосовуватися до нових умов.

3. ІНДІЇ, зі своєю кастовою системою та культурою, на якій релігія витиснула своє п'ятно, мали зовсім інший характер. Індійську культуру оформили найвища священнича каста - брамани; тільки вони - за індійськими повір'ям - мають відповідне виховання, і як свята каста, що служить богу, мають магічне, таємне життя. Вони посвячують-ся студіям святих книг, Вед, які є джерелом індійської культури; опанування тих книг втаємниченими знатоками довело до доволі раннього розвитку мовних та літературних студій, тим більше, що і мова тих кзиг /санскрит/ і їх алегоричний зміст, незрозумілі для населення, вимагали основних коментарів. На основі студій Веди й інших святих книг розвинулася граматики, якої граматичні права зібрано в 4.000 точок. З аналізу святих гимнів виросла наука поезики й реторики, стилістики й метрики, логіки. Байдужість для дочасних справ, що швидко проминають, не дозволила розвинути заінтересувань для минувшини, а зате сприяла дидактичній поезії, серед якої дуже розвинулася байка /індійська тварина байка відома по всьому світу й в літературі всіх народів/.

Таємниці релігії й наук пильно стерегла каста священників і передавала їх вибраним синам нижчих каст. Опоясування святих шнуром приймалося індійську дитину до релігійної спільноти. Вихованням дитини кермував браман; учні повторювали за ним, і вивчали уступи зі святих книг, та вчилися писати на пальмових листах. Навчання тривало доволі довго й звичайно не всі учні проходили повну студію /вивчення однієї Веди вимагало 12 літ, цілості 48 літ/, але дехто довгі роки перебував зі своїм вчителем, що створювало повноту духової залежності. Молодість проходила на пильних студіях наук, на те, щоб користати з них у зрілому віці; та коли добулося нарешті повноти знання - тоді шукалося спокою духа в роздумуванні над суєтою дочасних річей й глибиною святої науки...

Виховання нижчих каст - шляхецької, військової, - охоплювало науку володіння оружжям, кінну їзду, тіловиховні вправи, як також опанування товариських форм та вправи з поезії й музиці. Найнижчі каста не одержували подібного виховання.

Школи існували з давніх часів, серед лісової природи, де людина могла бути ближче природи, ближче творів Духа - дерев і рослин, рік та озер. Університети були відомі з високого рівня науки вже декілька століть до Христа; у середньовіччі особливою славою втішався університет у Навадвіпа.

Релігійна контампляція, втеча від життя, підкреслювання відчаю приносило заперечення будь якої дочасної дії як одиниці, так і загалу й спричиняло скріплення повної пасивності.

4. Якщо схід та південь Азії були осідком тих самих рас і тих самих культур, тоді західня Азія була тереном постійних расових та культурних перемін. Загублені в глибокій старині Сумерійці - залишили високу культуру своїм завойовникам, Вавилонцям, які вросли в цю саму культуру і створили високо зорганізоване суспільне, господарське й державне життя /кодекс Гаммурабі в XX стол. до Хр./ . Сумерійсько- вавилонська культура була з черги основою для Асирії, на грузах якої постала з черги ново-вавилонська держава. Всі ці культури в невеликій мірі вплинули й на переможців вавилонської держави - Персів.

Вавилонська суспільність була під великим впливом священничого

стану, волі якого підпорядковувалися королі й лицарство. Жреці співдіяли з другим могутнім станом – міщанством, яке завдяки торгівлі володіло великими багатствами. У висліді такого суспільного укладу сил випливали чоловічі прикмети вавилонської культури, характер якої був релігійно-теологічний. Вавилонська етика спиралася на поняттях гріха й покаян. Відпущення гріхів залежало від жреців, які з допомогою багатого ритуалу очищували грішника й давали благословенство. Жреці скупчені при великих храмах, дбали про науку, яка розвивалася у зв'язку з релігією й мала релігійне п'ятно /астрономію вживали для ворожбитства й передбачувань, важних засобів для впливу жреців/. Високо в них стояла медицина /чародійські вміння/. Вміння писати було великим і важливим привілеєм жреців, які редагували акти публічного життя й складали їх в архівах при святинях. Там виховували вони молодь в науках, таємницю яких мали у своїх руках.

Не мале п'ятно на загальному образі культури витискали торговельний і купецький стани, зі своїм практичним та утилітарним підходом до життя. Для практичних цілей вони у жреців /математика, статистика, історія, природознавство, географія, архітектура, графіка/. Наука відбувалася індивідуально, методи навчання – запам'ятовування, наслідування.

ПЕРСИ, переможці вавилонців, були типом молодого суспільства, в якому чоловічу роль відігравало лицарство. Виховання /публічне й зорганізоване державою/ було вповні примінене до завдань лицарства. Хлопців відділювали від родини; вправи відбувалися групами, до тіловиховних занять влучено полкування. Молодь виховувалася на військовиків, з високими моральними прикметами, з підкресленням послуху й дисципліни, гартом тіла й духа. Молоді вповнювали послух для права; старших віддавали на практику до урядів /доступ був для всіх станів/ звідки виходили добре вишколені урядники чи достойники. Так вихована суспільність створила велетенську державу.

5. ЄГИПЕТ, з культурою, яка сягає до 5.000 літ до Хр., одна з тих держав, що своїми культурними впливами охопила Грецію а з нею й західню Європу. У ранній єгипетській державі урядничий стан, спертий на вмінні писати, надавав тон загальній культурі Єгипту. Хто знав доволі важне до опанування гієрогліфічне письмо висувався над нижчі стани й доступав ласки монарха. Писати вчили по школах, з яких найвища була в палаті фараона. З наукою письма розвивалися математика, медицина, астрономія. Хід студій був практичний та утилітарний. Та хоч атмосфера навчання була свободна й розумова, проте не доставало умов для теоретичного розвитку знання: треба було тільки опанувати те, що переказала минувшина.

В ново-єгипетській державі вибився зате священничий стан, який узалежнив від себе й обсаду королівського престолу, а сам фараон був виявом впливів жреців. З цією переминою нова фаза культурного життя набрала релігійного характеру. Погляд на світ з емпірично-раціоналістичного став теологічним, моральність набрала релігійного підкладу, науки з емпіричних стали спекулятивними, література дістала теологічну зафарбовку. По більших містах при храмах, де збиралися сотки жреців, поставили школи, і до них перейшла молодь з дворів. Тут вчилися майбутні писарі та достойники, що постій-

но переходили відповідні іспити. Методи навчання були доволі розумні; сам Плято подивляв спосіб навчання рахунків при допомозі яблук та забави в різних комбінаціях, що виробляли спостережливість. Коли опісля Єгипет перейшов під панування грецьких Птолемеїв, а Александрія стала науковим осередком геленістичного світу – прийшло до змішання єгипетської науки з грецькою і витворення спільної культури, яка затягла згодом над дальшим розвитком культури і християнства й ісламу.

6. ЖИДИ, хоч і не відіграли в старині великої ролі, проте на християнський захід мали куди глибший вплив, від інших старинних культур. Причин цього треба дошукуватися в їх релігії, зміст якої був зовсім іншого характеру, як релігій суспільств Індії, Мезопотамії чи Єгипту. Святі книги жидів далекі були від фантазій чи метафізики; Єгова об'явився жидам у всьому ході їх національної історії, яка стала їх мітологією, виховним процесом для народу, зразком для одиниць. Натхненна діяльність пророків надала жидівській релігії насагу національних прикмет, де Боже слово й релігійні почування ушляхотнювали людину та перетворювало його суть. Боже слово скристалізувалося в святому праві, яке було найвищим скарбом жидівської спільноти й кожний мусів його знати. Побіч жреців, а згодом замість них, релігійним життям кермували з н а в ц і п р а в а, вчені у письмі рабини, в одній особі вчителя, проповідника й судді. Вчили в синагоді; навчали вірних, щоб кожний з них знав боже право й додержувався їх у житті. Обов'язком вірних було виховувати своїх дітей в дусі тих прав. Право зобов'язувало жидів виховувати молодь за тим дидактичними матеріалами, що містилися в декалозі та інших святих письмах. Тим способом навчання стало функцією всієї жидівської суспільності, що влегчувала їй релігія, яка була релігією слова. Слово сприяло читанню, викладанню, поясненню чи дискусії. Його зміст був ясний, тверезий, відповідав змаганням розуму, тримав вірних у віжках своєю історичною, правовою та моральною конкретністю. Свідомість лучності з єдиним Богом, який є Богом цілого світу, та безоглядний формалізм, доконче потрібний для поглиблення пропасти між жидами та рештою людства – вдержали тривалу монолітність жидівства. Його величезним успіхом було те, що хоч ним помітано й погорджувало, хоч втратило святиню й батьківщину, діждалося перемоги своєї релігійної ідеї, перемоги монотеїзму і що разом з Єговою його права й святі книги запанували у християнстві.

Християнські спільноти, добачуючися в такого роду традиціоналізмі заборони перетривання, найбільших катастроф переняли від жидів такі їхні виховні методи, як: спосіб навчання релігії й точне навчання святих текстів напам'ять та їх вклад у виді проповіді. Декалог став основним змістом релігійного формування, псалтир – мовного. Обов'язок індивідуального введення в основи віри також перейшов від жидів до християн, як і виховна роль батька у відношенні до дитини. Східні культури ніколи не приписували родині виховних функцій в такій мірі, як це робили Жиди; християнська родина під тим оглядом успадкувала традиції жидівської родини. Почування відповідальності за душу дитини вибило глибоке п'ятно на чуттєвому відношенні батьків до дитини.

+++++

З В Е Д Е Н Н Я

Загальні прикмети орієнтального виховання. Виховання виявлялося в кількох типах: теократично-релігійному, лицарському, урядничому і господарському.

1. Теократично-релігійний обов'язував в суспільствах, в яких чоловічу верству творили жреці, в культурах з перевагою релігії /Індія з кастою брамаманів, Вавилонія й Асирія, в пізньому Єгипет, Жиди/. Жреці стояли понад загалом, сповняли магічно-сакраментальні функції /жертви, мольби, очищення, відпущення гріхів, чари, ворожбу/, переховували святу традицію, піклувалися духовим життям. Світське життя і в змісті і в формі було узалежене і підпорядковане теологічному. Образовання мало точне окреслені форми й ступні; було овіяне побожним духом та не дозволяло на сумнів чи критику; не розбуджувало самостійності, але примушувало покійно присвоювати собі зміст традиційного знання. Моральний ідеал у вихованні - побожність, лагідність, зичливість для ближнього. Ідеал фізичного виховання - байдужий, радше не існував /Такий тип виховання панував опісля в середньовічній Європі/.

2. Лицарський тип виховання охоплював лиш деякі верстви і то лиш в деяких епохах /в Індії каста "кшатрія", у Персії/. Войовники мусять бути фізично сильні тому й прикмети сили виховуються дуже старанно різними військовими та тіловиховними вправами й спортами/ кінна їзда, полювання, орудування зброєю й ін./ Фізичну силу спирають на моральній й тому вироблюють моральний характер строгою дисципліною та почуттям вишости над іншими кастами/крім жреців/. Інтелектуальне формування річ не конче потрібна членам цієї верстви; більше уваги звертається на відповідне естетичне виховання /поезія, пісні, музика/. Такий тип повториться в старинній Греції або в лицарстві середньовіччя.

3. Урядничий тип /скристалізувався в ранньому Єгипті, Китаю/ розвинувся в культурах з виразним світським п'ятном, з практичним та раціональним підходом до життя. Доступ до урядничої верстви був для кожного/з нижчих верств/ можливий, треба тільки було бути відповідно уздібненим та формуванням. Зміст виховання заключався в умінні писати та в присвоєнні певних практичних відомостей та справностей. Моральний ідеал - твереза, практична, розсудлива людина, послухна монархові, справедлива для нижчих верств /Такий тип виявиться частинно в цісарському Римі, виразніше в епосі світлого абсолютизму й там, де державний устрій видвигає значення бюрократії/.

4. Господарський тип не виступає самостійно і не є панівним; виступає він побіч релігійного типу /Вавилонія, Фенікія/; його ідеал чисто утилітарний, це ідеал добробуту й багатства, робота - щости й оборотности. Не змагав до того, щоб здобути для себе культурного проводу у суспільності, а залишав це жрецам, яким підпорядковувся /Цей тип виступить у культурі й вихованні мішанства в середніх віках.../

Спільні прикмети орієнтального виховання:

1. К о н с е р в а т и з м - впливає з духових глибин народів Сходу, з їх переконанням, що ідеальний стан існував давно на початку і що тоді боги об'явили правдиву культуру від якої наступні покоління постійно віддалялися, що привело до занепаду; тому все треба дивитися на минувшину. Новості є небезпечні й шкідливі. Традиційно-консервативні культури накладають цілій суспільності однорідний порядок і звичай.

Виховання змагає підпорядкувати собі вповні молоді покоління: не дозволяє на вироблення особовості.

2. Д у х о в и й у н і ф о р м і з м - гамував індивідуальні прикмети, не допускав до того, щоб одиниця вирізнялася від маси. Це створювало безрух та застій, не дозволяло на розвиток наук, обмежувало бистру й субтальну спекуляцію, закріплювало традицію, зодностайнювало погляд на світ.

* + + + + + + + + + + + + +

ГРЕЦІЯ.

1. П р о ц е с к у л ь т у р н о г о р о з в и т к у Греків відбувався в доволі швидкому темпі. Ще в догомерівській епосі суспільність, природа й боги, наче одна велика організація, тримають одиницю в сильних в'язях. В суспільному житті панує рід чи племя; вартість людини оцінюється її приналежністю до роду; людиною кермуть звичаї роду від народження до смерти, над людиною простягається постійна увага й піклування начальників роду /релігійні функціонари/. Людина почувається приросла до природи, прикута до матері-землі, яка є овіяна життям і всюди в ній проявляється якийсь дух; та й самим життям людини чи її шляхами кермуть духи-демони.

Такий підхід до життя й старі увіковічені засади підважує одне з грецьких племен - йонці. Розкинені по островах та в різних прибережних оселях, в постійній плавбі по грецьких, "руських" та інших морях - зустрічаються з різними культурами, з прирізними умовами буття - що у висліді приводить до переломання згаданої раніш первісної одностайності. Подорожі й війни виробляють почуття особовості, яка відокремлюється від збірноти й зовсім унезалежнюється від природи. Рішення голови роду перестають вже бути висловом божої волі. Владу переймають визначні одиниці, а від них маси - які визволяються від переваги родів. Збірнота перестає бути містичною одиницею, перетворюється в суму поодиноких громадян, загальстається підметом державної думки, народ рішає про свою судьбу на зборах, незалежно від традиції. Перестають обов'язувати давні поняття про те, що не можна досліджувати початків державної влади та їх раціональності. Поволі людина виломлюється з під мітології, та релігії, створює собі власні норми поступовання, розвиває власну індивідуальність з відокремленою свідомістю та власним внутрішнім життям.

Тим способом і життя збірноти, і внутрішній, духовий розвиток одиниць вів до кристалізування самостійної в думці та дії особовості, яка шукала нових шляхів. У висліді тих розшуків розвину-

лася культура, якій багато завдячує Україна та Захід.

2. С п а р т а н с ь к е в и х о в а н н я . Та не всі грецькі племена досягнули такого високого рівня. Просте, войовниче, без високих аспірацій плем'я Дорійців, безпощадно зруйнувало крето-мікенську культуру на Пелопонезі, підкорило собі місцеве населення й примусило його вдержувати переможну пануючу верству. Задержати панування при таких умовах можна було лише при допомозі постійного воєнного поготівля. Тому й Спарта нагадувала воєнний табір, а виховання спартанської молоді було стисло мілітарним вихованням, в якому не могло бути місця на будьякі вияви мистецтва. Війна вимагала сильних фізично здорових одиниць, загартованих на невигоди, заправлених до зброї й маршів. Відповідно до тих обставин виховання в Спарті було в руках держави й добро та потреби держави були найвищою ціллю виховання.

Коли на світ приходила дитина тоді зібрання найстарших членів роду рішало, чи немовля залишити при житті, чи ні, бо спартанські закони /творцем яких мав бути Лікурґ, ок. 8-го в. до Хр., напівмітична постать/ дозволяли жити тільки фізично сильним людям. Дитину змалечку купали в зимній воді, виставляли на холод, одягали в простий одяг. У 7 році життя забирали родичам як хлопців так і дівчат, щоб виховувати їх до деякої міри однаково, бо на обі статті був наложений обов'язок оборони держави. Провід над молоддю перебирали державні виховники. Вони ділили хлопців на відділи, по 64 новаків у кожний, приміщували в окремих таборах, де повинувалися наказам провідників /молоді, ок. 20-ти літні юнаки/. Метою таких згуртувань було виховати почуття рівноярності, товариського відношення між членами відділу, взаємодопомоги, нате, щоб зв'язати членів відділу в одну суцільну групу-громаду, яка живе одним життям, одним одними почуваннями й змаганнями.

Молодь серед військових вправ та ігор училася витривалості та хоробрості. Хлопці ходили обстрижені до шкіри, босі й майже голі, в одному тільки плащі; спали на очереті, який власними руками, без допомоги ножа, виломлювали на ріці. Не вільно було вживати теплої купелі, ані намащувати тіло олійками, як це робили інші племена. Хлопці самі приладжували собі вечерю, збирали з поля ярину, рубали дрова. Найбільше звертали увагу на фізичне виховання, значно менше на формальну освіту. Державне виховання не давало дітям змоги навчитися писати чи читати, цього можна було навчитися декому приватно; літературні твори тримали від молоді якнайдалше; молодь вивчала напам'ять тільки релігійні, моралізаторські та патріотичні поезії та пісні; які виславляли героїв, що полягли за батьківщину, та ганьбили боягузів, змальовуючи їх нужденне життя. Для умових, філософічних чи природознавчих проблем не було місця в спартанському вихованні; державні провідники вважали, що розглядання таких проблем могло б викликати критицизм та змагання до перемін вітчизняного устрою, могло б послабити традицію. Молодь привчали висловлюватись коротко, ясно і дотепно. Провідник відділу по вечері задавав хлопцям питання, що вимагали продуманої відповіді: напр., яка є найбільша чеснота мужчин і в чім вона проявляється. Хто не зумів дати короткої, "ляконічної" відповіді, того провідник карав.

Таке спільне життя витворювало особливо сильне побратимство між ровесниками, У 20 році життя складав юнак присягу на відданість державі й її проводові; в 30 році життя одержував спартанець горожанські

права, але й тоді був зобов'язаний відбувати спільні військові справи, брати участь в засіданнях ради та бути виховником-учителем молоді.

Дівчата відбували подібні, як хлопці, справи, а то й змагалися з ними у дужанні. Мораль жінок стояла дуже високо; їх відданість і патріотизм державі зазначений найкраще у словах матері, яка виправляючи сина на війну - передавала йому щит з словами: "З ним-або на нім!"

Завдяки такому вихованню зуміла Спарта декілька віків задержати свій політичний та суспільний устрій. І хоч іншим народам Греції могла вона imponувати своїм патріотизмом, простотою звичаїв чи хоробрістю - проте не зуміла добути гегемонії у грецькому світі. На те не вистачило їй громадянам вищої культури та ширших політичних і духових горизонтів. А коли ж забракло їм і моральної тугости, втратили власне державне буття, розпливлися, не залишаючи по собі слідів.

З В Е Д Е Н Н Я .

1. Добро держави, її безпека та продовження її існування - найвища ціль виховання.
2. Фізичні й військові справи мали тримати чоловічу й жіночу молодь в постійній підготові до війни.
3. Кожний громадянин мав обов'язок виховувати молодь по думці вимог держави.
4. Виховувано збірно, в окремих вояцких казармах, під проводом старших військово заправлених виховників.
5. Розмови зі старшими, знання законів Лікурґа, деякі поеми Гомера, танки й хоральні пісні виповнювали - поза справами - робочий день.

3. В е л и ч Г р е ц і ї створили йонські племена. Йонська культура, яка з бігом часу стала загально-грецькою культурою, розвинулася спершу на азійському узбережжі та егейських островах /першим її виявом був Гомер/, а опісля вросла глибоким коренем у грецький материк в Атенах, які довгий час стояли на чолі загально-грецького життя. Атени стали вершинами всего, вони видосконали все, що створив грецький дух, до Атен прямували найвизначніші таланти з різних сторін Греції. І хоч те, що в Атенах створювали вершини грецької культури не все були атенського походження, проте все те одержувало тривалу печать атенського духа. Також і виховання, плекане в Атенах, не було якимсь твором виключно локального зародження; в своїх основах було воно ідентичне з вихованням поселенців в далеких колоніях, але в Атенах набрало воно форм окремої системи, зовсім відмінної від спартанської. Спартанській дисципліні, примусові, мілітарній односторонності протиставляли Атени свободу, незалежність, всесторонність їх вихованню отари - вільну людину, їх вихованню громадкості - виховання громадянина. Такий тип переміг серед загалу Геллади, яка - в цілості - не творила якоїсь держави, але розпадалася на багато дрібних державок-міст з своїм власним устроєм. Громадські права мали лише вільні греки і лише вони займалися політикою, обороною держави. Тяжку фізичну працю виконували невольники, які не мали ніяких прав.

Атени, положені в невеликій віддалі від моря з поважною флотою, ввійшли в міжнародну торгівлю, познайомилися з культурою сходу, й раніше інших держав перейшли устроєві переміни, в парі з якими створювалося нові поняття про виховання. Влада спадкових королів не тривала тут довго; шляхта високих родів, аристократія, обмежувала все більше права своїх володарів і поволі монархія перемінилася в аристократичну державу. Найвищий орган аристократії, аеропаґ, вирішував про всі справи, з вихованням включно. Закріплене невольництво дозволяло вільним громадянам займатися шляхетними справами гідними вільних людей; тим самим і молодь приготовлявано до занять гідних вільного громадянина, а не до зарібкових занять.

Першим, найбільш почейним завданням кожного громадянина була оборона незалежності та самостійності свого міста-держави, задержання його існування, служба державі-місту. Тому кожний громадянин мусів бути добре підготований до військової служби на суші чи на морі, мусів бути здоровим, сильним, витривалим. Це й було причиною того, що держава звертала увагу на фізичне виховання, яке важило і в ранній грецькій історії; від часів Сольона /ок. 600 р. до Хр./ кожний громадянин був зобов'язаний дбати про гімнастичну підготовку своїх синів; на окрему згадку заслуговують Олімпійські Ігрища, присвячені богові Зевесові /спортовий культ сполучений з релігійним!/, підчас яких всіх греків зобов'язував "святий мир" /культ старинних Ігрищ, від 776 р. до Хр. до 394 р. по Хр., відновився в новітніх часах/, Істмійські Ігрища на Коринті в честь бога Позейдона, Питійські - в честь Аполла, Панатенські - в Атенах в честь богині Паллас Атени й ін. Завданням фізичного виховання було виробити не лиш силу й витривалість, як це було в Спарті, але й виплекати гарне й зручне тіло. Основою вправ був п'ятизмаг-пентатлон /біг, стрибок вдовжніх, мет списом, дужання/ та плавання. Над фізичним вихованням молоді наглядали вишколені вчителі гімнастики - пайдотриби, в т.зв. палестрі /своєрідне обгороджене спортове грище/. Як гімнастичне, так і умове виховання молоді атенці продовжували у т.зв. гімназіях, під проводом гімназіархів, за працею яких слідували окремі державні урядники - софроністи. До гімназій заходили філософи та вчені, й підчас перерв. між вправами переводили з молоддю бесіди та дискусії на моральні, політичні й наукові теми.

А в парі з фізичним звертали увагу на на музичне виховання, присвячене формуванню духа. Назва "музичне виховання" крило в собі інше як сьогодні поняття; "музи" в грецькому віруванні були це богині - опікунки наук і мистецтв, і "музичне виховання" було вихованням "у службі муз" і під наглядом та опікою муз. Своїми корінними музичне виховання сягало до релігійного культу, першорядними складниками якого були співи, танці, рецитації святих формул та текстів, при акомпаньяменті сакральної музики. В цьому заключувалися зародки як замилювань для співу й гри на китарі, так і для літературного виховання. Від ритуальних текстів легкий був перехід до поезії, в якій мітологія злучувалася з національною традицією. Іліяда та Одисея постали приблизно в половині IX, згл. VIII ст. до Хр., стали для Греків святими книгами, їх виучували напам'ять. З розвитком письма /греки переняли його від фенійців, розвинули й доповнили/ й його поширенням читання Гомерової поезії викликавало бажання досліджувати її легендарний та історичний,

мітологічний та етичний зміст, бажання пізнати точніше мову, яку з причин її архаїзму не можна було добре зрозуміти. Тим способом музично-поетичне виховання, пов'язане з культом та традицією, починало змінюватися в літературне й мовне виховання, сперте на читанні та писанні.

Зведення.

1. Ціль грецького раннього виховання - вільний громадянин грецької спільноти, пристосований до її оборони та існування, громадянин з певною сумою понять, відомостей та звичаїв.

2. Держави звертала велику увагу на відповідне фізичне виховання й допомагала родині та громаді /сама чи через союзи громадян та фундації/ будувати палестри та гімназії. Доступ до них був тільки для вільних греків.

3. Інтелектуальне виховання мало наскрізь світський характер; держава не накидувала його зміст, як також і не приписувала якоїсь програми навчання; мінімум вимог - читання, писання, лектура Гомера, гра на китарі. Вчили приватні вчителі, до яких посилали хлопців на науку.

4. Дім та родина мали обов'язок дати молоді відповідне виховання.

5. Знання традиції, прав і громадських звичаїв та обов'язків, доповнювала участь у публічних торжествах та обрядах, судах, зборах, театрі.

6. Виховання дівчат мало завданням приготувати для домашніх потреб; звертали увагу на виплекання краси й грації рухів. Навчання обмежене до вміння писати, читати, співати, грати на муз. інструментах.

4. П е р е в о р о т у V-т о м у с т о р і ч ч і в суспільному й духовому житті атенців відбивається і на вихованні. Перські війни прискорили перемогу демократії; загальний обов'язок військової служби дав змогу найбільшій частині мешканців держави добути громадські права. Політика перестала бути привілеєм вибраних. Устрій держави, рішення народних зборів та судів, все, що раніш було закрито серпанком волі божеств - виявилось витвором свідомої волі громадян, волі, яка формувалася під впливом реальних інтересів, амбіцій, вимоги на зборах.

З тих суспільними переминами збігається й духовна криза. Подорожі та вплив чужинців та греків до Атен збільшували матеріал для спостережень, порівнянь, виміни думок, палких дискусій, філософування. Філософічний рух повалив віру в мітологію і стару космогонію. "Думають люди, що боги родяться як вони, і мають їхній вид, подоби, голос" навчав Ксенофан /нар. ок. 580 р. до Хр./; "є тільки один Бог, що рухає весь світ силою свого духа; дійсний Бог думками неподібний до смертних". Тайни життя намагалися вяснити: Геракліт /540-480/, що зміст життя добачував у безнастанних переминах; Емпедокл /490-430/, який вчив, що любов і ненависть це ті сили, що кермують світом і ін. У всіх ділянках життя зростають змагання до реформ, усвідомлюються протиріччя між тим, що є дане природою, з тим що є витвором людей чи людських постанов. Поволі устійнюється погляд,

що все, навіть мова, навіть зав'язки збірної життя – це діло людини. Якщо це так, якщо все є твором людини то й спосіб виховання людини є вирішальною для майбутності справою: людину треба так виховати, щоб була здібна іраціонально приготована для цієї майбутності. Але чи можна виховання приписувати такий далекий і такий глибокий вплив? Раніше були переконані, що про здібності людини рішають кров, походження, уродження; тепер поширюється погляд, що всі люди є собі рівні та що кожного можна все навчити, якщо доцільно його вчить.

Зародки європейської педагогічної думки.

1. Дискусію про природу людини як основу виховання підняли софісти. З їхньою філософією /V ст. до Хр./ лучиться перша історія європейської педагогіки дискусія про вартість та можливість виховання. В загальному – дискусія зводилась до проблеми: чи можна навчити мудрости й чесноти?

Проблема вартости й можливости виховання є однією з основних проблем теорії виховання; є це й основна проблема виховної практики, її доцільности, мети й сенсу. Намагання софістів розв'язати це питання було в педагогіці великим кроком вперед.

Первісний грецький моральний ідеал "арете" – чеснота, поняття як "кальокагатія"/кальос – гарний, агатос – добрий/ був тісно злучений з аристократичною верствою; панувало переконання, що цей ідеал є спадковий і є ознакою аристократичного походження. На питання, як добути цю чесноту – відповідали, що "уродженням". Правда, виховання це доконче потрібна річ, але воно лиш скріплює вроджену чесноту. Про те, щоб можна було вивчати чесноту – не було й мови, з "добрих" мав родитися "добрий" зі "злих" – "злий". Такий підхід почав сильно змінитися з розвитком демократичних поглядів і з наукою софістів, які вчили, що внутрішні чесноти можна вивчати так, як і всі різні вправності чи вмінності. Один з чільних софістів, Протагорас /487–411/, вказував на те, що весь досвід залежить від суб'єктивних прикмет людей, тому не можна говорити про одну правду, а правд є стільки, скільки людей, бо "міром всіх речей є людина". Софісти не займалися теоретичними дослідженнями, а практичним навчанням молоді; на першому місці ставили такі науки, що могли юнакам придатися у громадському житті. "Інші вчителі – філософував Протагорас – силою пхають молодь до рахунків, до астрономії, географії, музики. А до мене як хтось прийде, не буде вчитись нічого іншого, тільки того, чого бажає. Цією наукою є – як радити собі вдома, як найкраще у власному домі господарити, як найкраще в державних справах поводитися і говорити, як в дискусії перемогти противника і слабку думку зробити сильнішою".

Треба підкреслити, що софісти перші підняли проби дискурсивного вирішування педагогічних проблем. Теоретичні початки педагогіки софістів заторкують такі поняття й проблеми як: поняття природи людини та довілля й їх значення у вихованні, поняття навчання, вивчання звички, проблема податливости на виховні впливи, проблема виховного впливу держави й права, проблема вчителя-софісти й ін.

Софісти немало причинилися до піднесення загальної освіти, але своїм навчанням релятивної правди, підважуванням релігійного авторитету підкопали етичні основи громадського життя чим наразили собі прихильників старого порядку.

2. Сократ /469-399/ один з перших почав виступати проти поверховності вчення софістів та їх суб'єктивізму, і всупереч їм доказував, що існує одна й безоглядна, вічна й абсолютна правда й добро. Пізнання цієї правди й добра повинно бути найвищою ціллю людського життя та основою морального виховання. Хто добуде знання, той добуде також чесноту, бо добро й знання – це те саме. Основи знання намагався дати розмовним способом, задавав питання, а відповіді зводив до абсурду, щоб тим способом допомогти сформулювати дефініцію найзагальніших понять чесноти й зрозуміти такі поняття, як: добро, справедливність, хоробрість і ін. На тому полягала т.зв. "сократична метода", яку Сократ сам назвав "маєвтикою", тобто "бабуванням", "акушерством", бо це є поміч при "народженні думок".

Наука Сократа мала глибокий етичний зміст: вона здержала безладдя, в яке під впливом вибуялого суб'єктивізму попала ідея культури й виховання. Особистому поглядові одиниці та її егоїстичним намаганням протиставив об'єктивні загально обов'язуючі норми.

3. Платон /427-347/. Такі заложення створили основу для народин педагогічної теорії Платона, яка перша в історії педагогіки мала певну суцільну конструкцію, відзначалася повною консеквенцією, свідомістю цілей, яким бажала служити, як також і засобів, що мали вести до їх реалізації.

Платон учень Сократа походив з заможної атенської родини, відбував далекі подорожі до Єгипту, Італії, Сицилії, потім осів в Атенах і вчив в гаю Академоса – тому й його школу названо "академією". Свої педагогічні погляди виловив в основному творі "Держава", а також "Закони" й "Протагорас". Як нащадок аристократичного роду був консерватистом; в нього перемагала основна вимога пошани для минувшини й традиції, неохота для демократії, в якій незлюбив товпу з її змінними настроями, самолюбством, плиткістю та примітивізмом. Платон добре зрозумів, що поворот до епохи, в якій привілеї мали "кров, уродження й мастки", є вже немислимі. Та проте в своїй ідеальній державі вимагав, щоб будувати її на засадах селекцій й добору, диктованих розумом, здатністю та відповідним приготуванням до того, щоб рядити. Ідея такої держави може здійснитися тільки тоді, якщо відповідно виховається нове покоління. Тому й Платон у своєму творі "Держава" присвятив вихованню таку велику увагу.

Характеристичними для його виховної системи є такі погляди:

1. Цілі та завдання виховання – дедукує: а/^{із} залогень своєї філософії, з науки про ідеї, головнo з найвищої ідеї – ідея добра/ціль-прямування до добра/; б/ з теорії чеснот /відрізнати три основні частини душі: розумну, відважну й афективну. Держава, як і душа повинна складатися з трьох верств: розумної – правителів філософів, відважної – воїнів, афективної – селян та робітників. Всі ці верстви повинні дістати виховання відповідне до своїх завдань,

2. Справа виховання – це справа держави й політики, але не тому, що виховання є явищем та функцією суспільного життя, але тому, що тільки держава може запевнити одиниці самовидосконалення й наближення до найвищої ідеї добра. Тільки доцільно кероване державою виховання може довести одиницю до справжньої духової й моральної культури.

3. Всі виховні інституції - садочки, школи і т.ін. мусять бути державні; діти є власністю держави, підлягають державному виховному примусові; держава устійнює відповідну виховну систему, яка зобов'язує все населення й усі мусять їй підчинятися. Виховна система є так зуніформована, що всі громадяни мають однаково думати, заховуватися а то й говорити за устійненою схемою і т.п. Дівчата мають бути виховувані так, як і хлопці.

4. У своїх детальних педагогічних вказівках Платон вимагає: а/основного "музичного виховання" - в якому міститься виховання характеру, розуму, а також і релігійне, моральне й національне виховання. Вихованець має пізнати з творів Гомера й Гезіода грецькі мітичні подання з тим, -+-+ треба усунути все, що неморальне; треба це зробити тому, що +витискають на душі дитини своє п'ятно, отже можна з них залишити лише те, що буде додатньо впливати на дитину. Вчити треба живим словом, слуханням, рецитунням, оповіданням. Тексти треба закріпити в пам'яті, а дитина повинна піддаватися діянню ритмів і тонів. Мова й поезії має впливати на розвиток розуму. Наука письма - непотрібна, бо письмо псує пам'ять, утруднює доступ слова до душі, створює прогалину між архитвором з розумом людини. В тому саме й суть "музичного виховання", бо в ньому зливаються звук, слово, мелодія, ритм і зміст. Мелодія й ритм мають важливе виховне значення; вони діють так само як і зміст, а може й сильніше, бо енергічніше висловлюють зміст. Тому й таке важливе значення співу й музики у вихованні й їхній нерозривний зв'язок з поезією й текстом.

б/З естетичним вихованням лучиться релігійне. Тут Платон висловлює традиційну грецьку думку: релігійне п'ятно витискає не родинна атмосфера, але участь в хорах і гуртових збірних танцях. Мистецтво має розвиватися тільки в релігійній службі /архитвори мистецтва поставали як вияв релігійного підйому/. Краса має бути получена з добром /калекґґатія/. Молодь треба виховувати в простих формах архаїчної мелодії та ритму, в сполученні з високо моральними текстами. Поезія, яка не розвиває морального характеру не надається для виховання, а творців такої поезії треба викинути поза межі держави.

в/Тіло є тісно пов'язане з душею, але в тій сполуці першість треба признати душі, бо вона надає тілу прикмет шляхотності. Тому й вправи тіла мусять примінятися до основ виховання душі. Фізичне здоров'я є потрібне на те, щоб влегчити розумові його працк /біль голови не дозволяє правильно думати/. Гімнастика мусить співдіяти з музикою, щоб створити гармонію між тугістю тіла й розумом. Гімнастиче виховання без такої співдії розвивало б тільки силу; людина тоді здичавіла б, все полагоджувала б при допомозі сили, була б нездібна бути шляхотною, не вчилася б. Як бачимо Платон є противником односторонності у фізичних вправах.

г/Для розвитку людини музичне виховання получене з фізичним не може ще бути достатнім і висліди такого тільки виховання не будуть тривалими. У людину мусить ввійти ідеал у виді пізнання й широкого знання; це може досягнути філософ, який повинен пізнати все, що лиш тільки можливе до вивчення. Тому й по 20 році життя, по одержанні музичного й гімнастичного виховання, здібніші повинні впродовж 10 літ студіювати всі науки, головню математичні, а від 30 року життя

присвятитися філософії. На 35 році життя - кінчається освіта; тоді треба перейти до практичного життя, до війська, та адміністрації на 15 літ. Від 50 року життя той, хто мав таке повне виховання є здібний кермувати державою.

Хоч ці теоретичні міркування Платона про виховання на тлі соціальної ідеальної держави важкі були до зреалізування в грецьких умовах, проте - як теорія - притягали вони думки великих реформаторів політики й виховання: Навіть спроба самого Платона створити таку ідеальну державу закінчилася повним неуспіхом. Проте в сучасній до нас бачимо парадоксальне явище: глибока, на ідеалістичних основах сперта ідея побудови держави найшла здійснення у безбожницькій, на матеріалізмі спертій комуністичній державі. З задумів Платона вибрано те, що запевнює реалізацію і закріплення першого політично - суспільного устрою; зате зовсім усунуто те, що противиться тому.

5. А р и с т о т е л ь /382-322/, природник, філософ, виховник Александра Македонського, основник школи в Афінах т.зв. Лікейон /лицей/, свої погляди на виховання виловив у "Політиці" /педагогічне значіння має і його "Етика нікомахейська"/. Подібно як у Платона - так і в Аристотеля виховання має характер державний, політичний; але Аристотель брав до уваги конкретні можливості, підходив до виховних проблем практично, узгляднював те, що можна було зреалізувати. Не планував ідеального державного устрою, але бажав ушляхотники існуючий. Прихильник поміркованої правосильної демократії, дораджував виховання, яке сприяло б такому устроєві. Вважав, що виховання повинно бути примінене до устрою держави і виховання не повинно залишитися довільним, приватним поглядам родичів. Проте не заперечував впливу родини, не відбирав родині малих дітей. Дитина по 7 році життя мала йти до публічної школи, якою кермувала держава; вимагав, щоб звертати увагу на особистий розвиток одиної, на вироблення її характеру й індивідуальності. Громадянин мав бути підпорою держави, а не її невільник. Прив'язував велику вагу для всестороннього гармонійного розвитку молоді. У противенстві до Платона - відмовляв жінкам різних прав з чоловіками.

Важливою заслугою Аристотеля є поглиблення зв'язків педагогіки з психологією та аналіза виховного й дидактичного процесу. Відрізняв він м.ін. процес морального виховання від процесу інтелектуального виховання, що для Сократа чи Платона було утотоженням. Обсервації психічного розвитку людини дали йому змогу схопити основні засади дидактики. Описав послідовні ступні процесу вивчення від змістового спостереження, через запам'ятування до перетравлення вражень та відомостей, до розумування. Вимагав, щоб до цього внутрішнього процесу вихованців примінявся так зовнішній, логічний процес навчання учителів, як і дидактичний - від показування матеріалу через впізнання його в пам'ять учня, та щоб учень вмів відповідно покористуватися добутиим матеріалом.

Постання школи як виховної інституції.

1. Як ранньо-атенське виховання, так тимбільше виховання в часах блиску Атен - вимагали системи спеціальних виховних інституцій. Цю вимогу сповнила система відповідних шкіл. Були вони потрібні тимбільше, чим більше суть виховного ідеалу з громадсько-моральної

тугости пересунулася на акцентування вимог інтелектуального виховання та ерудиційного знання. Давніше виховання вже не вдовольняло, а розбуджені уми та гін до самосвіти вимагали кращої організації освітньої системи. Програма Платона була за висока для пересічного громадянина, а створена ним Академія, яка перетривала 900 літ і рознесла славу Атен як визначного наукового осередку, звертала увагу на філософічні та математичні студії якими займалися лише вибрані уми. Широкий загал не був заінтересований в тому, щоб добувати тільки філософічне знання, студії якого протягалися на довгі роки; його вимогам відповідала скромніша але практична програма, придатна в житті й така, щоб її можна було легше виконати.

2. Програму таких студій виготовив І з о к р а т /436-338/ і випробував її у багаторічній педагогічній практиці у своїй школі, спертій на навчання мови й реторики. Граматичні й стилістичні вправи, вивчення засобів та приписів річевих та гарних промов - привчали молодь до публічного й приватного життя; Ізократ ввів лучити формальний напрям з річевим, добирив теми з історії, права, релігії, філософії, які використовував як теми для реторичних вправ. Побіч того не занедбував і фізичних вправ. До його школи з'їжджалися учні з цілого краю; з неї вийшло багато славних промовців. Була це перша регулярна школа, яка давала середню освіту, і яку Ізократ поставив доволі високо.

3. Тим способом виробилася поволі програма, яка відповідала змаганням і вимогам культурної верстви грецького суспільства. Хто опанував певну кількість річевого матеріалу і ввів його зміст висловити гарним словом - того вважали освіченою людиною; фахове знання міг собі присвоїти шляхом окремого фахового вишколу. Кальюкагатія - не містила вже ідеалу, тільки гарно збудованого тіла; вона вимагала тепер гармонійного розвитку цілої людини, розвитку його фізичних та психічних, умових сил. Так постала ідея з а г а л ь н о ї о с в і т и, яка закріпилася ще основніше в періоді втрати політичного значіння, й поширилася далеко на схід з тим моментом, коли Александер Великий відкрив грецькій культурі шлях впливів на орієнтальні суспільства. Ця культура поширилася й на півдні наших земель й її сліди зустрічаємо вздовж узбережжя Чорного моря.

Видвигнена греками ідея гармонійного та все-стороннього виховання - як інтелектуального, так і морального, естетичного й фізичного - є важливим етапом в розвитку педагогіки.

4. Реалізація такої програми довела до створення упорядкованої ш к і л ь н о ї о р г а н і з а ц і ї. Основним типом школи стає гімназія, яка з виключного раніш місця гімнастичних вправ перетворюється на осередок цілої шкільної праці. Цей тип школи стає такий популярний, що оснують його не тільки міста але й жертвенні та багаті громадяне або громадянські союзи, як фундації, віддані під нагляд держави. Витворюється тут характеристична шкільна організація й праця. Програма навчання охоплювала гімнастичні вправи та предмети загальної освіти: граматiku, реторiku та діалектику, арифметику, геометрію, географію, астрономію й музику. Повстали тоді також і підручники до тих предметів; деякі з тих підручників як напр. підручник математики й геометрії, згідно його перерібки перет-

ривали віки й були довше ніж 1.000 літ джерелом знання й шкільного навчання для християнських чи магометанських народів. Поважну роль в шкільній науці відіграв лектура класичних творів з Гомером і трагіками на чолі /речевий розбір та річева егзегеза/; при навчанні географії, астрономії, математики послуговувалися допоміжними приладами /фігурами, мапами, глобусами й ін./

Нижче цього середнього типу школи існували початкові школи; були це приватні школи для біднішого населення, в яких вчили читати, рідше писати. Школи вищого типу постають лише в кількох пунктах /Атени, Александрія й ін./ і мають характер філософічних шкіл /академія Платона, стоа Зенона, ліцей Аристотеля, город Епікура й ін./

5. Регулярно ведена школа витворила й відповідну шкільну атмосферу. Відношення учителя до учня спертє було на строгій карності; тілесні кари були дуже частим засобом, який і учні і родичі вважали важним і позиточним виховним чинником. Відношення молоді до учителя мало патріархальні прикмети. Молодь жила у великому побратимстві, створювали глибоко проникаючі братерські союзи. На тому тлі розвивалися різні звичаї та обряди при припинанні новаків до групи.

6. Грецька школа гелленської епохи стала справжнім зразком для наступних віків як під оглядом інтелектуального напрямку, програми навчання, дидактичних метод, так і моральної атмосфери та педагогічних засобів. Тип гелленського виховання – з певними змінами, спричиненими Римом і християнством – запанував взагалі в європейській культурі. Молодим народам, що створкалися в Європі давав він великі духові вартості, приносив потужні наукові добути, величаві зразки мистецтва і готові, вироблені форми педагогічних дій. Не диво, що ці народи радо його приймали, бо не почувалися на силах витворити іншого самостійного. Кожний народ міг його асимілювати, бо цей тип виховання був загальний, не привязаний до якогось специфічного державного ладу, роду, касты, класу. Був він вислідом довгого й буйного історичного розвитку, перейшов всі етапи від традиціоналізму до самостійної особовости, сформував так багато загальнолюдських вартостей, що міг вповні відповідати змаганням і потребам європейських суспільств.

7. Грецькій філософічній думці завдячуємо покладання глибоких підвалин під величаву будівлю виховання, під видвигнення й відповідне заакцентування української ідеї образування. "пайдеї". "Пайдея" Греків містила в собі поняття особливого стану людського духа, його повновартісний та всесторонній і глибокий розвиток. Пайдея, в понятті Греків, була неоціненим скарбом, великою ласкою, переданою людям богами. Щоб добути цієї ласки й стати власником тих неоцінених скарбів – треба учати від наймолодших літ до шкіл, які дбали про цей всесторонній розвиток тіла й духа молодих греків і які доцільно та планово розвивали шляхи цієї всесторонности. Завдяки цьому – грецька культура досягнула тих вершин, що й сьогодні є для нас неперевершеними зразками.

8. Космополітична епоха грецького виховання святкує свої успіхи на грані нового тисячеліття; грецька культура широко поширюється в тодішньому світі, охоплює римську імперію, де вціплюються й виховні грецькі ідеї.

1. Хоч Римові припала почесна роля посередника між гелленською культурою а пізнішою європейською - проте шлях від первісного примітивізму до пізнішого розквіту був доволі довгий і не все переходив якось нормальну еволюцію.

Первісні римляни були примітивним, войовничим племенем, відданим рільництву та випасам худоби, зовсім глухим на впливи грецьких колоній, що розложилися на півдні апенінського півострову. І хоч доволі рано збудували сильну державу, а суспільне життя оснували на власній правній системі - проте довго залишилися рільничо-жовнірським суспільством без будь-яких умових вимог. Вправді й у них цілком й завданням виховання було державницьке виховання - проте головною виховною інституцією була тут **р о д и н а**, саме ж виховання мало традиційний та практичний характер. Батько як беззастережний авторитет в родині, був головним учителем юнака, до сільсько-господарських занять та громадських обов'язків; збірні вправи на Марсовому полі вироблювали вправність. Мати /славні приміри: Бетурія, мати Коріоланів/, спільно з батьком, були відповідальні за виховання дитини, головне в початкових роках життя. Загальна родинна й суспільна атмосфера вщиплювала молодому поколінню родинні звичаї, традиції, всіх обов'язувала сувора дисципліна й чистота обичаїв. Римський громадянин повинен був бути відповідно приготованим не тільки до війни але й до політики, але тут успіху добував без вишого умового формування; батько вщиплював дитині /чи юнакові/ глибоку пошану для законів, готовість жертвенності для громади, держави; читати, писати, рахувати вчив родинний дім або бідний, платний учитель, який вчив у дерев'яній буді на розі вулиць чи на базарі. "Шкільною книжкою" були права списані на 12-тих таблицях, а не як у Греції, епічні поеми.

2. Впливи грецької культури почали зазначуватися у III-му ст. до Хр., коли то аристократичний патриціат почав виявляти своє захоплення для багатств та високої культури підкорення грецьких міст на півдні Італії. Аристократія почала з погордою відноситися до родинних традицій, до старого способу життя, які видавалися їм надто простацьким; грецька мова стала тепер середник щораз більше в уживанні, вони розчитувалися в грецькій поезії, захоплювалися грецьким театром, різьбою, архітектурою.

В парі з тим вищі верстви не хотіли виховувати своїх дітей традиційним способом, але спроваджували греків для кермування їх вихованням /чи використовували грецьких невольників/. В очах народу таке поступовання аристократії було однозначне з моральним зіснуттям; і хоч широкі верстви з погордою відносилися до тих новин - проте не могли перешкодити тому, що інвазія новий течій почала охоплювати щораз то більші кола. Головно в останньому сторіччі республіки, коли наступило повне розпрямлення римської суспільності, процес асиміляції грецької культури дійшов свого вершка, в парі з чим і римське виховання пішло за грецьким зразком. Але не всі елементи перешипилися на римський ґрунт, і виховання набрало зовсім інших прикмет.

Високо розвинену грецьку фізичну культуру відкинули як таку,

що суперечить лицарському духові та яка веде до "збабіння"; спів, гру, тако - визнавали незгідним з чоловічою повагою. Моральний ідеал грецької едукції з його естетичним знанням - вважали надто м'яким і не дуже високим. Зате вповні піддалися умові гегемонії греків, хоч не могли огорнути глибини їх спекулятивної думки. Тому й зредували грецьку виховну програму, відкинули філософію, діалектику, математику як надто спекулятивні науки, не конче до життя потрібні, а обмежилися до мовно-реторичної ділянки. На грецькій мові, грецькій граматиці, поезії та лектурі авторів, наука яких стала підбудівкою для корони наук - р е т о р и к и, розвинулася й римське виховання. Образований римлян мусів вміти гарно висловлювати свої думки і промовляти за певними правами ораційного мистецтва; тому й ціле виховання було наставлене головню на реторичне виховання, вершки якого залишили визначні постаті старинного Риму. Основною увагою втішалася праця.

Захоплення реторикою було основною прикметою римлянина, яку розносив зі собою і яку заціплював серед підкорених народів, бе - сідники й школи реторики дійшли до Галії, Британії, Еспанії та Африки й всюди прищеплювали та розносили латинську культуру, поширювали розвинену в міжчасі римську літературу, поезію, римський погляд на світ та спосіб думання. Реторикою вивілізував Рим західню Європу. Цей реторично-енциклопедичний шлях закріпився в I-ому ст. по Хр. і за царства поширився по цілій імперії. У зв'язку з тим розбудувалася організаційна сітка шкільництва. Та якщо в Греції спостерігали ми еволюцію від державного виховання до приватного - тоді в Римі відбувся відворотний процес. Влада царя й бюрократичний апарат обмежували свободні форми виховання, пов'язані з індивідуальними виховними наставленнями та вимогами. Постійно зростаюча абсолютистична влада царів довела до обмеження громадських свобод, до віддання адміністрації в руки бюрократичного апарату, вповні узалежненого від царя. Для виховання урядників для далеких провінцій основувано вищі школи в таких містах як Бе - ритос у Сирії, Бордо в Італії, Тревір у Надренії і ін. Молодь тримано в гострій, поліційній дисципліні; в програмі навчання відбивалося римське право, знання якого було доконче потрібне в далеко віддалених від Риму місцях. З тих самих причин перейшли під царську владу й муніципальні школи.

В загальному шкільництво було побудовано за такою системою:

- а, елементарна школа /"людус"/ - де "люді магістер" вчив 6-12 літніх хлопців читати й писати за нестійку оплату в принагідних будинках;
- б, нижча школа - для 12-16 літніх хлопців; учитель /"граматікус" або "літератус"/ з деякою освітою, вчив граматики й літератури за певну оплату /цей тип школи став зав'язком вселюдної школи в середньовіччі/;
- в, школа реторики - зверх 16-літ. хлопців, в якій вчили "ретори", що приготували до професійної праці /граматика, реторика, діалектика, музика, арифметика, геометрія, астрономія/;
- г, університет - з догматичним, формальним навчанням /у Римі оснував університет Веспезіян, що панував у 69-79 роках, I-го стол./.

3. Постійні внутрішні міжусобиці, перевороти, війни, багато спричинилися до занепаду римської культури, до обниження освітнього рівня кермуючих народів, до занепаду школи й науки. У V ст. по Хр. зменшено й вимоги загального формування, й обмежено його до знання невеликого канону, тобто циклу наук, охоплених в підручникові скороти. Сформульовано т.зв. цикл "сім визволених наук", потрібних для вільних людей, поділеним на "трівіум" /граматика, риторика, діалектика/ і "квадрівіум" /аритметика й геометрія, астрономія і музика/.

З а в д а н н я

1. З'ясувати подібності й різниці в досліджуванні історії педагогіки й історії виховання.
2. Яке завдання історії виховання?
3. З'ясувати коротко відношення суспільства до виховання.
4. В якому зміслі виховання є "функцією суспільности?"
5. Передискутувати пункт 4, на тлі української спільноти.
6. Які виховні методи переважають на нижчому ступні розвитку первісних племен?
7. В чому суть і значіння ініціації?
8. З'ясувати виховні цілі первісних племен.
9. Які виховні засоби є важливі у первісних племен?
10. В якій мірі ці засоби є важливі для нас у сучасних обставинах?
11. Яким цілям служила китайська виховна система? Чим було це викликане?
12. Які наслідки мало таке виховання?
13. Яку роль відіграв Конфуцій в цій виховній системі?
14. Подати характеристику виховання в Індії.
15. Подати основні прикмети й різниці виховання культур Сходу.
16. Чому уніформізм не допускав до розвитку індивідуалізму?
17. Якими шляхами проходив культурний розвиток Греції?
18. Схарактеризувати коротко виховання у Спарті.
19. Як історичні події в старинній Греції впливали на Грецьке виховання?
20. З'ясувати роль грецьких філософів у розвитку педагогічної думки.
21. Порівняти виховання у Греції з вихованням культур Сходу.
22. Схарактеризувати раннє й пізнє римське виховання.

+ + + + + + + + + + + + + + + + + +

Історія виховання.

Лекція ч. 2.

Проф.Д-р Е.Жарський

Р А Н Н Е Х Р И С Т И Я Н С Т В О

Переміни, які витворюються у вихованні в перших сторіччях по Хр. були консеквенцією величезних етнічних, політичних а головню релігійних перемін. Прийшли нові народи /375 р. початок мандрівки народів/ які перемогли римську імперію та знівечили старинну цивілізацію, на руїнах якої постала нова, християнська, що швидким темпом поширилася по Європі, й докорінно змінила панівну виховну систему.

Ідеї христової релігії видвигали ^{перші} ~~нові~~ зовсім суперечні з цілим духом античної, грецько-римської культури. Дочасним добрам та ідеалам, привязані до багатств, матеріяльних дібр, життєвих вигод, мілітаризмові, матеріяльній та артистичній культурі - протиставила ідеали вічності, любови одного Бога, дбання про спасіння душі, про царство Боже. Для християн дотогочасні культурні надбання були безвартісними, а то й грішними, бо пов'язані з поганським поглядом на світ; все життя було повернене в сторону богобоязливого життя, релігійности й етики. Тому й на перше місце ставлено обов'язок релігійного виховання. Це виховання має вести Церква /громада вірних/ й християнська родина, а не держава. Тому й перші християнські громади перебірають у свої руки виховання дітей та молоді.

Ісус Христос - праязрок вчителя й виховника.

Св.Письмо залишило нам багато доказів про великі педагогічні вмінності Ісуса Христа. Як глибокий знаток людської душі вмів вповні примінитися до індивідуальних прикмет слухача; інакше поступав з фарисеями, інакше говорив з молоддю, а зовсім інших метод вживав у навчанні широких мас; відповідним словом вмів потішити сумуючих, скартати гордих, підтримати слабих.

Методи навчання були наглядні, послуговувався конкретами, а не абстрактами; зрозумілими притчами, короткими приповідками, відповідними питаннями вів слухачів до пізнання правди, вимагаючи самостійного думання й витягання висновків. Вміло, доцільно й успішно послуговувався такими виховними засобами як: похвалою, пересторогою, упіпненням, доганю й ін. Його любов ближнього й ціла особовість та вмілий педагогічний такт - приєднювали слухачів та вірних визнавців нових ідей, для яких не вагалися віддати життя.

Розвиток християнської культури.

Раннє християнство спершу безоглядно поборювало римську культуру й школу. Та коли мисійна праця апостолів і їх наслідків охопила вищі, освічені кола, виявилася потреба компромісу;

появляються намагання погодити римські науки й школи з духом християнства, видобувати з старої шкільної, літературної та риторичної програми ці первні, які можна було примінити до християнського погляду на світ. Ці компромісові тенденції репрезентував у III ст. ТЕРТУЛІАН /вимагав, щоб кожний християнин добув відповідну освіту/, а на переломі IV-V ст. св. АВГУСТИН.

На сході, в грецькому культурному колі, цей компроміс переходив легше; було це пов'язане з безперервним існуванням візантійського цесарства на цій самій території і з цією самою грецькою мовою; тут усунення поганства не спричинилося ані до знищення скарбів грецької культури, ані не порвало зв'язків з віковичною традицією. Ця культура перетривала ще довгі сторіччя й втягнула в свою орбіту українські землі.

Зовсім інакше було на заході; перемога християнства з розпадом римського цесарства, на руїнах якого постають нові держави, створені варварськими племенами, при акомпаніменті нагальних суспільних та економічних переворотів. Це все сприяло продовжуванню римської культури, а навпаки, прискорило її занепад та зникнення, і тільки її залишки заховалися в Італії, Іспанії та південній Галії. Проте постійна апостольська місійна праця Церкви заціплює тим новим, первісним племенам нові ідеї, нові моральні основи, нову релігію.

Катехуменат.

Крім родини, релігійне виховання проводиться і в окремих виховних установах. Для підготовки новонавернених до прийняття св. тайн хрещення /основна вимога для прийняття у християнську громаду/ створює Церква ок. 200 р.по Хр. катехуменат. Його завданням було дати всім вірним однотипні, однозгідні та одноцільні основні відомості Христової правди, виховати всіх вірних на свідомих християн, впоїти їм християнську мораль. Наука, катехеза, не була в своїх початках лекцією з питаннями й відповідями, але була поученням, переведеним за акроаматичною формою /катехей - з грец.- відгукуватися, відповідати на звук, звучати мов відгук, відголос; акроамат - з грец. - пильно прислухуюсь/, була викладом, сполученими із запитаннями. Учні /спершу старші, опісля й діти/ звалися катехумени, вчителі релігії - катехетами, теорія церковного навчання - катехетика. Хід навчання охоплював спершу: а/вступний іспит та ініціаційні церемонії, б/ два роки/на сході три/ навчання ("оглашені"), після цього відбувалося хрещення. Ці школи перетривали до X-XI ст. /сьогодні цей тип шкіл існує в краях, де місіонарі проводять місійну працю/. При поученнях вживали: св. Письмо, вчення апостолів тощо.

Катехитичні школи.

Другим типом школи були катехитичні школи /навчання відбувалося шляхом питань і відповідей/; ці школи підготувляли майбутніх релігійних учителів-проповідників та утверджували їх у християнських догмах.

Для підготовки священників постали катедральні /єпископські при

соборі/ школи. Їх завданням було дати наукові підстави християнської філософії та зброю проти поганського вчення й різних схизм.

СЕРЕДНЄВІЧЧЯ

Історичні події та соціальні переміни, що відбулися у середньовіччі - поважно відбилися у вихованні й поширенні освіти. Ріст значіння й влади церкви, вплинуло на глибоке закорінення релігійного виховання. Але побіч Церкви зростає й значіння лицарського шару, який здобув собі в усіх новосформованих державах силу й виробив собі певний тип виховання. З ростом міст виростає міщанство яке в пізньому середньовіччі виплекало собі питомі виховні шляхи.

Роля Церкви й виховання духовенства.

Поширення християнства й його закріплення в усіх суспільствах середньовіччя, праця Церкви над тим, щоб ці суспільства перейняли духарелігії в приватному й публічному житті, як також широкі горизонти деяких пануючих /Карло Великий/, які зрозуміли суспільну вартість культури, довели до того, що духовенство стало упривілейованим станом, з своїми власними правами й організацією. За згодою пануючих і вірних перейняв цей стан духову й моральну керму світської суспільності; до цього уповноважувало його - в очах вірних - набуття харизмату, святого післанництва, знання тайн віри й передавання її ласки.

До закріплення значення духовенства причинилося ще й те, що духовний стан прищипив собі замилювання до наук і дбав про відповідну освіту свого стану. Освітніми осередками стають м а н а с - т и р і та створені при них школи, а також к а т е д р а л ь - н і та парохіяльні школи. Латинська мова була основою навчання. Більшість духовних задержувалася на пізнанні елементів 7 визволених мистецтв; лише здібні одиниці опановували всі ділянки науки. А що рямці тодішньої науки були доволі вузькі й можна було опанувати всі ділянки - то й виховувалися універсалісти.

Вченість духовного стану викликувало пошану серед лицарського шару й запевнювало вплив на публічне життя. Завдяки своїм знанням духовники стають головними постаттями в канцеляріях королів і князів, видають документи, утривають правні стосунки на писемі, стають визначними політиками, запевнюють собі виїмкову позицію, поцібну до тої, яку мали жреці в старинних державах /Сходу /Вавилонія, Єгипет/. Духова перевага культури Церкви вибивала своє п'ятно й цілій культурі середньовіччя, духовна школа була одинокою школою. Хто з світських осіб бажав набути певну освіту - міг користатися тільки з шкільної організації й шкільних програм духовенства, примінюватися до його вимог, до його мови та дидактичних метод. В тому всьому добачуємося чергового втілення р е л і г і й н о г о т и п у виховання з усіма його прикметами /перевага морального чинника, послух авторитетові, суворості дисципліна, аскеза, умертвлювання тіла, недостача фізичного виховання/.

Манастирські школи.

Вже творець перших манастирських правильників, отець Церкви

св. Василій, звернув увагу на потребу таких шкіл при монастирях, (Організаційні форми монастирських шкіл виробив Бенедикт, в основаному ним законі Бенедиктинів /529 р./).

Основані ним монастирі /в половині IV ст. коло Понту/ мали притулок для сиріт і школу для хлопців, які мали намір стати монахами. До школи приймали і хлопців, які бажали набути освіти. Високо розвинене у Візантії чернецтво /свої початки принесло з Єгипту/ і численні монастирі мали величезний вплив на духовий розвиток народів сходу Європи і під його вплив підпала й княжа держава.

Високого наукового рівня дійшли монастирі в Ірландії та Шкотії як також і в Іспанії. Основний зміст монастирської шкільної науки виробив Кассіодер, довголітній дорадник остготського короля.

Карло Великий /768-814/.

Велику увагу на поширення освіти звернув Карло Великий. Низкою заряджень вимагав, щоб при кожній церкві були школи, а в 802 р. окремим наказом доручав кожному батькові посилати сина до школи. При своїй палаті заснував п а л а т н у ш к о л у, учнями якої були члени королівського й аристократичних родів. Управителем цієї школи був визначний в тому часі філософ А л ь к у і н, що був наче-б-то міністром освіти Карла. Примір Карла наслідували інші князі чи вельможі, що мало велике значення для поширення освіти в середньовіччі.

Виховання світських станів.

Для суспільного устрою середньовіччя характеристичний був поділ на суспільні класи або стани. Цей устрій наказував кожному станові інші заняття, інший звичай та порядок життя, інші права, інше виховання. Загальнолюдська спільнота обмежувалася тільки до релігійно-моральної постави; все християнське суспільство було зобов'язане придержуватися до основних приписів Церкви. Признаючи Церкві примат - стани всетаки мали свободу упорядкувати обов'язки своїх членів і виховувати їх згідно з потребами, вимогами й уявленнями даного стану. Тому й виховання кожного стану відбувалося різними шляхами.

Згідно з такою організацією життя поступала й педагогічна теорія, якою тільки дозволяла на те атмосфера незмінності й традиційності. В загальному - тодішні умови не дозволяли розвинути-ся якійсь загальній теорії. Формувалися лише погляди які узасаднювали спосіб виховування дітей та молоді в межах кожного стану. Висловлювано тому думки про виховання королівських та княжих синів, про лицарське чи міщанське виховання.

Лицарський стан.

Найповніша була система лицарського виховання, зовсім іншого від виховання духовенства. Фізичне виховання, яке виховувало сильний, здоровий організм - доцінювалося вище умового виховання. Тому й програма лицарського виховання зводилася до опанування лиц. чеснот /кінна їзда, плавання, мет списом, фехтування, мисливство, зручність в турнірах/. До цього прилучувалося звичаєво-товариське

виховання, чемність та услужність для жіноцтва. Умова культура обмежувалася до знання лицарських та народніх традицій, схоплених в поезії та пісні; гра на торбані й поетична творчість оздоблювали цвіт лицарства вихованого в південній Франції. Звідцидіяло воно і на решту цивілізовану Європу, в парі з чим лицарство приймало радше французьку мову як латину. В естетичній та умовій культурі поважну роль відігравали й жінки.

Лицарська система виховання вимагала певної кількості років праці для закріплення дисципліни й виховання вимаганих лицарських чеснот. В цій системі лицарського виховання юнак переходив на дворах практичну стадію п а ж а /до 14 років життя/, й чури в службі при особі фєвдала та у збірному житті лицарства, аж до набуття повних прав приналежности до лицарського стану, що досягалось особливим обрядом /у 21 р. життя/. Це вибивання на лицаря мало важливий суспільний характер: воно вводило юнака до лицарського стану, він був зрілий до різних правних актів і т.д. /порівняти призначення на лицаря і обряди ініціяції/.

Міщанство.

Своєрідний тип виховання виробило собі й міщанство пізнього середньовіччя. Основою цього виховання була професійна праця; праця була сполучена з низкою дій та низкою церемоній, які заспокоювали амбіції міщанського стану. Розвиток ремесла доводить до створення "цехів", які стають не тільки об'єднанням майстрів якогось ремесла, але своєрідною виховною інституцією. Через кілька етапів, що тривали не раз довгі роки, через ступні термінатора і челядника, кандидат доходив до артистичного опанування свого ремесла: співжиття з родиною майстра та з організацією цеху кандидат пізнавав звичаї стану, його чесноти й обряди; мандрівні роки челядника познайомили його зі світом та різними суспільними відносинами. Як лицарство, так і міщанство мало свою поезію. Приняття до цеху /получене з виконанням важких завдань і виявленням повного знання та опанування обов'язуючих звичаїв/ закінчувало виховання.

Селянство.

Селянство, яке несло весь тягар не змогло витворити при важких умовах своєї праці якоїсь умової культури; виховання обмежувалося до рільничої практики й присвоєння собі традиційного, простого звичаю батьків.

Університети.

Проникання до Західної Європи арабської культури, студії над Аристотелем, хрестоносні походи й зустрічі народів Заходу з величавою візантійською культурою /де традиції старинної культури заховалися доволі довго/ викликали заінтересування широких кол наукою, що спричинилося до розросту й розвитку катедральних та монастирських шкіл. Це заінтересування використовують деякі згадані школи, ангажують визначних філософів які своїми викладами притягають до згаданих шкіл широкі маси слухачів з найдалших закутків цивілізованої Європи. Це з черги викликає потребу покликати до шкіл нові вчительські сили так що при школі створюються групи:

професорів і студентів. Тим способом постав Університет в Парижі /уконституований 1208 р./, що розвинувся з катедральної школи Нотр-Дам, головню завдяки успішній праці філософа Абеларда й його учнів.

У середньовічних університетах, крім філософського факультету, який був наче підготовчим факультетом, присвяченим "сімом визволеним мистецтвам", існували переважно три основні факультети: теологічний, медичний та правничий. Проте всесильно по всіх університетах панував догматичний с х о л а с т и ч н и й метод, спертій на авторитеті церкви, а з філософів на Аристотелі, на вмілому диспутованні й опанованні логіки й діалектики, в цілості книжковий метод, який відкидав досвід та самостійне мислення в користь свідчень признаних авторитетів та їх вчення.

Культурний перелом у пізньому середньовіччі.

Хоч школи були підпорядковані Церкві, проте університети зуміли забезпечити собі широку автономію, в межах якої боролися з собою різні теорії, вироблювалася бистрота й активність думки, та до деякої міри й певна духовна самостійність. Довело це під кінець середньовіччя до розвитку філософічних напрямів, які підважували авторитет Церкви /номіналізм - що т.зв. загальні поняття вважав за самі тільки назви/, а в теології до містицизму й ересі /найважливіший: гуситизм/. Скріплений науковий рух огорнув широкі світські кола, які почали вчитися латини, й почали користати з добуток шкіл для розвитку письменства в народній мові. Збільшення кількості парохіяльних шкіл, завданням яких було підготовляти в першій мірі церковну службу, спричинилося до того, що всі мали змогу пізнати елементи науки. Наростаючі конфлікти між церковною і світською владою заохотили лаяків шукати зброї в науках і поширювати різні ідеї серед широких мас. Тим амбіціям світських станів допоміг в XV ст. гуманізм.

РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ.

Основні ^{за} положення християнського виховання, покладені в ранньому християнстві /м.ін. і Василієм Великим/ були головним фундаментом в середньовіччі. В загальному - вчення визначних філософів середньовіччя надавали напрямок і вихованні, спертому на християнських моральних основах. Після першої великої християнської теїстичної системи св. Августина /354-430/ в ранньому середньовіччі переважала містична постава, яка найшла свій вияв в інтуїційній філософії св. Бернарда /1091-1153/ спертій на надприродних чинниках, на вірі й любові. В дозрілому середньовіччі, в XII ст., реалізується інший вид релігійної філософії, раціональної, емпіричної та реалістичної св.Томи. Кінець середньовіччя не додає вже нічого нового; нестача умової самостійности доводить до повторювання думок попередників.

Прикладом середньовічної педагогічної теорії може бути написаний ок. 1245 р. трактат Вінкентія з Бове /Франція/ "Про виховання королівських дітей". Дух цієї праці і погляди на виховання вповні відповідають поглядам епохи; цілість перенята є духом глибокого аскетизму й релігійности. Від учителя вимагається повного опанування знання. Виховання не може бути відокремлене від навчання.

Широко обосновується примінювання фізичних кар і вимагання повного послуху. Останні розділи праці присвячені були вихованні дівчат.

З І С Т А В Л Е Н Н Я :

1. Погорда для дочасних матеріальних дібр, а зате дбання про спасіння душі у вічному житті для досягнення царства Божого, - стає ціллю християнського виховання, спертому на вченні Христа.
2. Церква і християнська родина стають основними виховними установами; їх доповнюють катехуменальні, катехетичні, катедральні та монастирські школи.
3. Приняття св. тайн хрищення є основною вимогою для прийняття у християнську громаду.
4. Витворення суспільних станів закріпило станове виховання лицарства /пасування на лицаря, по відповідній підготові, було умовою прийняття в лицарський стан/ та міщанства /визволення у "майстра" було умовою прийняття до цеху/.
5. Середньовічні університети є своєрідними корпораціями.
6. Покладені в ранньому християнстві основні заложення християнського виховання стають виховним фундаментом середньовіччя.

З А В Д А Н Н Я :

1. Які історичні події вплинули на зворот у розвитку виховання у ранньому християнстві і в середньовіччі?
2. Подати основні різниці та подібності у поганському і християнському вихованні.
3. Які заходи поробила Церква для закріплення релігійно-морального виховання?
4. Схарактеризувати різниці й подібності у вихованні лицаря й майстра.
5. Як постали й зростали університети? Яке було їх значення?

+++++

Історія виховання.
УКРАЇНА.

Проф.Д-р Е.Жарський

Лекція ч. 3.У К Р А Ї Н АВИХОВАННЯ В ДО-КНЯЖІЙ ДОБІ

Хліборобські заняття, лови й постійна готовість збройно виступати проти ворогів в обороді свого роду чи племені - ось основні форми старо українських проявів життя. В таких умовах в інтуїтивний спосіб викристалізовувались і виховні цілі. Для досягнення їх не потрібні були якісь особливі виховні інституції; в постійному співжитті з батьками, ріднею й членами роду чи племені - молодь вросла в те все, чого вимагало добро й інтереси роду чи племені.

На жаль, ми немаєм якихось точних вказівок на те, якими шляхами проходив виховний процес молоді в староукраїнських часах; проте поетичний відбиток цієї народної педагогіки знаходимо в усній народній творчості, в прислів'ях, приказках, билинах, казках піснях. Деякі короткі уривки в творах арабських, грецьких та ін. письменників вказують на високо розвинену - як на ті часи, гігієну та воєнно-фізичне виховання. Згадує про те вже Геродот, V-IV ст. до Хр., підкреслюючи, що наші прабатьки добре їздили верхом, влучно стріляли з лука, метали списом; чоловікам не уступали жінки, які "їздять верхом, стріляють з луків, метають ратищем - сидять на конях - і вбивають ворогів. Та, що віддалась, перестає їздити верхом, поки не зайде поголовно виступати в похід".

Треба припускати, що розвинений родовий устрій і влада найстаршого роду накладала на батьків обов'язок вивчати молодь хліборобського й воєнного ремесла й виховувати для потреб та інтересів роду чи плем'я. Батьки вчили своїх синів володіти зброєю та їздити на коні, а коли син досягав повноліття, батько садив його на коня, давав йому в руки лук і стріли, приказуючи при цьому "Віднині здобувай собі харч цим знаряддям, як знаєш". В противенстві до інших поганських народів, у наших предків не було каст жерців, тому й - мабуть - і релігійне виховання молоді лежало на батьках і найстарших у роді. Важливу виховну роль відігравали різні обряди та зв'язані з ними звичаї, ігрища, свята Купала, й ін., сліди яких задержались і до наших часів.

Фізичне виховання.

Ці різні обрядові танки чи гуляння, пов'язані звичайно з різними явищами природи чи з заняттями мають свій глибокий виховний сенс; заразом дають вони нам змогу прослідити шляхи розвитку метод фізичного виховання від підсвідомої інтуїтивності до свідомої практичності.

Первісна людина добачує велику єдність між навколiшньою природою і надприродними її силами; ціле її життя пов'язане з

цими таємними для неї силами з різними мавками, русалками, богами, і від них, від їх доброго чи злого наставлення до людини, залежать її успіхи чи невдачі, висліди полювання, збори збіжжя чи обильний улов риб, а також і перемога над ворогом. Тому перед кожними життєвими завданням, перед кожною відповідальною працею, треба прихилити собі "ласку" тих сил чи богів, а після вдалого виконання наміченого завдання чи після сповнення відповідного прохання – треба тим силам чи богам подякувати. Так постає культ вищих сил, пов'язаний з певною унормованою системою дій чи рухів, що їх треба завжди виконувати для успішного закінчення наміченого діла.

Найпростішою системою рухів – це різномірні рухи рук чи глибокі погини тіла. Від цієї первісної форми рухів недалекий крок до маршу чи до ритмічного кружляння з піднесеними в гору руками і відповідними вигинами тіла кругом "святого" дерева чи вівтаря. Вища форма тих рухів й походів – це релігійні танці, що виступають у всіх народів. Згодом форма танку, його стиль чи спосіб виконання, хоч і змінюються, набувають нового значення – проте мають завжди значення культу і допомагають чи то в поборюванні недуги чи в досягненні добрих зборів, як це ще й тепер бачимо в недалекому Мексиці: в одному мексиканському племені є звичай, що в часі жнив один з членів родини цілий день виконує на відповідній танцювальній площі своєрідний танок, щоб тільки боги дозволили зібрати обильне жниво.

Не менше багатство різномірних рухових дій, хороводів чи танців знаходимо в різних обрядах і звичаях українського народу, що частинно задержалися до наших часів. Всі вони мають дуже довгий вік і сягають часів глибокої дохристиянської ери. З прийняттям християнства багато з тих первісних звичаїв чи обрядів мусіло згинати, хоч важливіші з них протривали довгі століття, правда, у зміненому виді. Наші русалії /за два тижні по Зелених Святах втратили свій первісний розгульний та буйний характер і обмежилися до співання пісень тощо. Зате давні поганські "русалії" мали цілком інший характер. Літопис подає, що старі слав'янські племена "устроювали ігрища поміж селами, і сходились на ті ігрища, на пляски і на всякі бісовські пісні". Ігри відбувалися й на вулицях, і вже в ті часи вулиця означає народню забаву, так само як *п о в е ч е р н и ц я* – теперішні вечорниці. Кирило Турівський згадує не тільки "бісовські пісні" та "плясанія", але й "бубни, сопіли, гуслі і неподобня ігри"; під р. 1067 в літописі підкреслюється, що "діявол льстит і другими нравами всякими привабляє ни от бога, трубами, і скомрахи, гусльми і русалми".

Хороводи, рухові дії, стрибки – характеризували свята Купала, що були майже справжніми змаганнями. В іншому звичаї – у "навському великодні" відбувався обряд проводів навок з хорами, музикою, масками, ритмічним ходом-хороводом тощо.

Всі згадані явища мають незапервчний характер релігійного культу; всі вони пов'язані з певними релігійними обрядами, віруваннями, і їх можна прослідити у всіх народів. Але за лаштунками релігійного культу криється й інший сенс тих усіх рухів, хороводів, танків; це перші початки фізичної культури, початки руханки, зародки спорту. Тому й, шукаючи за праджерелом спорту,

мусимо сягнути зором у глибокі доісторичні часи, щоб у тодішніх релігійних культах, чи різних звичаях – що їх ще й тепер можна зустріти у первісних народів Тихого океану, глибокої Африки чи Азії – знайти найпростіші елементи спорту. Такі висновки примушують знов же ж підходити до спорту не тільки як до розваги чи як до більш чи менш гігієнічно переведеного часу. І хоч спорт набрав сьогодні інших форм, чи виявляє зовсім інші тенденції – проте є він далеким відгуком тих пра-данніх часів. І чим ближче до наших часів – тим більше за-буваємо про ці зв'язки чи залежності з цими прадавніми ча-сами. Це можемо прослідити хочби на футбольній грі.

Найстарші сліди гри у футбол доходять до далеких сто-літь перед Христом, і знаходять їх на всіх континентах. У греків і римлян м'ячеві гри діждалися навіть спеціальних на-укових праць і були пов'язані з ритмікою чи руханкою. В ін-ших країнах мали вони "демонічний" характер і були засобом для того, щоб відганяти "злих духів". Спершу цілий церемо-ніял відбувався ранком, перед сходом сонця, на головній ву-лиці села, при чому рух м'яча мусів відбуватися зі сходу на захід; під час такого "прогнання" злих духів – що їх персо-ніфікував м'яч – треба було всім учасникам церемоніялу якнай-дужче кричати і робити багато шуму й галасу, бо це був найкращий засіб для прогнання. В такому вигляді задержався він і в середньовіччі як в Англії так і в Франції, при чому в тих змаганнях з "недобрих демонів" брали участь цілі села; на щастя, не відбувалися такі "футбольні змагання" цілий рік: їх проводили двічі в рік або в часі Різдва, як охорона проти демонів, або в часі Великодня, щоб прогнати зиму. Ясна річ, що такий "футбол" мусів викликати сильну реакцію в правлячих колах, тим більше, що з сіл переносився він у міста, – де також треба було прогнати злих духів і де під час таких прог-нань терпіли багаті крамниці, дома і церкви. Це диво, що ко-роль мусів заборонювати такі змагання...

Невже подібний характер не мають і сьогоднішні футболь-ні змагання? Правда, гра відбувається на замкнутому гриші, нікому не розбивається шиб, вікон, дверей чи крамниць, але надмірні крики й верески мимоволі завертають нас до тих дав-ніх "демонічних" часів.

Утворення Київської Держави.

Утворення Київської Держави, закріплення військової організації, економічний розвиток і пов'язані з тим жваві торговельні зносини з одного боку закріплюють позицію Київ – ської Держави на сході Європи й з другого боку створюють, з бігом століть, подібні ситуації та державні потреби, які ми зустрічали й на заході. Місійна праця Церкви не залишає і східних теренів Європи. Близкість Візантії та її намагання поширити свої впливи на Україну знаходять свій остаточний вияв у прийнятті християнства в 988 р. і поширення виховно-освітніх добуток блискучої й передової – в той час в Європі – візан-тійської культури

Ще до охрещення України на княжому дворі і серед бояр було чимало християн. Вже в договорі Ігоря з Греками /945 р./

є згадка про те, що в Києві, на Подолі була церква св.Іллі. Це дозволяє висловити здогад, що вже тоді прийшли на Русь богослужбові книги. Йшли вони на Україну двома дорогами: одна дорога вела через південно-слав'янські країни, Сербію та Болгарію. Друга – з Царгороду Дніпром до Києва. Першою, прийшли книги в церковнослав'янській мові, другою в грецькій мові.

Ці ранні впливи візантійської культури не поминають і княжого двору. Виявом цих впливів стає княгиня Ольга, яка намагалась поширити їх і на свого сина, вірному ще старим традиціям, і прив'язаному до своєї лицарської дружини та до традицій предків. Це прив'язання до старих традицій залишається ще довгі роки і після прийняття християнства, з яким закріплюються остаточно впливи візантійської виховної системи.

КНЯЖА ДОБА

Як у західній Європі, так і в Україні з прийняттям християнства починає зростати вплив Церкви на виховну політику українських володарів. Правда, спочатку стираються ще впливи старих традицій з новими впливами візантійської виховної системи, зазначається ще опір проти новостей, що їх вводить Церква; але далекосяжна й передбачлива політика князя Володимира та його наслідника, князя Ярослава Мудрого прищеплює та закріплює повагою й силою влади своєї /"вогнем і мечем" – як читаємо в літописі/ нові виховні ідеї. За виховну ціль править добро держави, її скріплення і розвиток. Для досягнення цієї цілі наші князі вимагають від бояр і дружинників вже не тільки додатніх вислідів військово-фізичного виховання; не байдуже їм і інтелектуальне виховання, ціллю якого було підготування нових адміністративних сил та піднесення загального рівня освіти.

З приходом у Київ візантійських церковних мужів прищеплюється і в Україні високо розвинене візантійське релігійне та інтелектуальне виховання. Монастирі, школи при церквах, на будову яких ні князь Володимир, ані князь Ярослав чи їх наслідники не жалували гроша, стають побіч родини – важливими виховними інституціями. У цих школах готувалися як духовні так і світські діячі. Виховання набирало не лише релігійного але й патріотичного, державного характеру.

Інтелектуальне виховання.

Хоч деякі дослідники доводять, що в наших давніх джерелах нема виразних вказівок на якусь продуману й свідому організацію шкільництва, то проте ці джерела дають нам право думати, що інтелектуальне виховання набувалося тоді чи то в школах, чи від поодиноких учителів, при чому переважна більшість шукала тільки нагоди навчитися читати. Хто знав читати й писати, міг уже добути якийсь уряд, або сам міг продовжувати свою науку. Кан-дидати духовного стану вчилися довше; вони повинні були пізнати точніше святе письмо й богослужбні книги.

Вищу освіту добували тільки талановиті одиниці, що змагали

осягнути вищі церковні уряди, або визначитися як проповідники чи письменники. Такі кандидати мусіли пізнати вже науку основніше. Таке знання можна було набути в Царгороді. Але мало хто міг осягнути цю недосяжну мрію, треба було використати те, що давали вчені греки, які приїзджали на Україну.

Основою вищої науки була грецька мова, знання якої було доволі важливе, з огляду на тісні культурні та торговельні зв'язки України з Візантією. З інших чужих мов знали в нас латинську та німецьку, особливо в західньо-українських землях.

У всіх літописних та інших матеріалах, що стосуються освітньої справи за Володимира Великого і його наступників, мова йде про учителів, про "книжное ученье", про відбирання дітей у знатних осіб, "у нарочитое чади", старост, про обов'язок священників "учити люди". Запрошуючи грецьке духовенство для охрещення населення України, Володимир, хоч сам і був неписьменний, дбав про те, щоб разом із християнством перенести з Візантії освіту й все те, що знали греки. Але у греків у той час були школи, де вчителі-дидашки вчили дітей і провадили публичні читання. Мабуть такий тип школи й перенесли греки до нас.

Хоч літописець і не згадує, кому саме віддавали дітей, відібраних від батьків для "книжного наученія", але треба думати, давали їх болгарським, а почасти, може грецьким священникам, знали слов'янську мову.

Праця школи.

Духовенство і взагалі церковний клир, беручи на себе завдання "утвердження" у вірі новохрищенників, мало на меті насамперед підготувати з тубільців священно-і церковнослужителів, - священників, дяків, "демественників" - учителів співу, а крім того, підготувати різних урядовців для княжої управи: при кожному князі була канцелярія, що комплектувалася не лише з письменних але й з більш-менш досвідчених осіб, яким доручалися різні функції державної управи. З "Руської Правди" знаємо, що серед княжих мужів завжди був писар-рахівник - "метальник", що мав вести запис усяким даням на князя. Однак не тільки ці вузько-утилітарні потреби спонукували наших предків до "книжного ученья": декого з них до того притягало бажання набути тим шляхом відомості з християнської релігії для спасіння душі, а також придбати різні знання для задоволення безкорисного свого замилювання до науки. Саме при значення "книжного наученья" - "утвердження веры" - свідчить про те, що стародавня школа не могла бути становою, бо "утвердження веры" було потрібне в однаковій мірі для всіх і кожного. І справді, як видно з літописних відомостей, "книжно научалися" не лиш особи княжого та боярського роду, діти духовенства тощо, але й особи нижчих верств і навіть раби, яких може, вчили ще з більшим старанням, бо звичайно готовили з них для своїх дітей учителів та кандидатів на посади священно-чи церковнослужителів.

Типи шкіл.

Можна гадати, що стародавня школа була єдиною школою не лише в тому розумінні, що призначена була для всіх верств громадянства, але і в тому, що обсяг знання кожної школи міг бути

приблизно однаковий, бо обсяг той не визначався наперед якоюсь певною програмою, а відповідав знанням учителів та здібностям і інтересам тих, хто в них учився. Проте дехто гадає, що вже стародавня школа поділялася на декілька типів відповідно до своєї програми, що кожна нова єпархія ставала, так би мовити, новою шкільною округою, новий монастир – гімназією, а нова церква – народньою школою. Правильніше буде визнати цей поділ стародавньої школи на три типи не за їх програмою, а за місцем їх прикріплення. Монастирська школа часто-густо стояла вище від єпископської школи, бо кожний монастир дбав про те, щоб притягти до себе найбільш освічених монахів для учительовання і тим підняти матеріальний добробут монастиря.

Не слід також припускати, що стародавня школа була не лише загальною приступною, але й обов'язковою. В дійсності справа стояла так, що освіта переважно поширювалася по містах, бо селяни в порівнянні з городянами називалися "невсезами". Печерський патерик, говорячи про преподобного Спиридона – проскуряника каже: "Сей убо Спиридон селянин несежа, а не от города в чернечество прииде". Ярослав, за свідомством літопису, встановив для священників обов'язок учити, а не обов'язкове навчання для населення.

Отож, стародавня школа була установою, що не будучи зв'язана наперед певною програмою і статутом, провадила спільне навчання дітей із різних верств населення та дбала про поширення освіти серед тих дорослих, що бажали шляхом "книжного ученія" набути письменність або ті чи інші знання.

Можна думати, що перші наші школи були школами-бурсами де жили діти, що їх силою відбирали від батьків ради "книжного научення" /матере плакахуся по них/. Є підстави думати, що стародавня школа була безплатна, а якусь нагороду – "урок" – за навчання дітей та утримання їх у себе вчителі діставали з княжих маєтків.

Розуміється, нема жадної змоги визначити певним числом кількість шкіл та учнів в них. Одначе можна сказати, що в Київській Русі перед татарською навалою нараховувалося 15 єпархій: що монастирів була значна кількість – в самому Києві в той час було 14, а церков ще більше. Можна думати, що кожна єпископська катедра, монастир і церква в Київській Русі тісно сполучалися зі школою. Ще з меншою певністю можна говорити про кількість учнів у стародавніх наших школах.

Щодо віку дітей для вступу до школи, то є дані, що діти починали вчитися у віці від 7 – 9 років.

Жіноча освіта

Із скупих залишених даних відомо, що жіноча освіта була пов'язана з жіночими монастирями, при яких вчили княжих і боярських дочок або й міщанок та селянок, що поповнювали лави черниць. Першою – в Європі – такою школою була школа для дівчат, заснована 1086 р. княжною Анною Всеволодівною при Андріївському монастирі у Києві.

Дисципліна в школі

В поглядах на дисципліну в стародавніх наших школах також нема однозгідної думки. Деякі вчені твердять, що того ч а с н а

шкільна дисципліна базувалася на євангельській лагідності та любові, а на доказ того покликаються як на науку митрополита Михаїла до вчителів: "учите те їх не яростію, ни жестокістю, ни гнѣвом, но радостновиднымъ страхомъ и любовнымъ обычаемъ и слаткимъ проученіемъ, и ласковымъ разсужденіемъ", так на згадку про св. Леонтія, що він "младенцы же ко церкви призываше и сладостно кутією кормяше ихъ и благочестію учаши и крестяше ихъ". Інші навпаки, твердять, що євангельські приписи про любов, лагідність і ласку впливали дуже мало на наших предків, що звикли додержуватися у своїм житті старозавітних патріархальних ідей у родині і в родинних взаєминах. Стародавня наша школа була для дітей, за висловом одного історика, не вибагливою і люблячою нянькою, а сухим і суворим дидакалом із книжкою в одній руці та різкою - в другій.

Треба думати, що останній погляд на тогочасну шкільну дисципліну правдивіший, бо стародавня наша педагогіка справді ще довго зберігала біблійний характер і дуже помалу підпадала впливові євангельського вчення та науки отців Церкви. Та й узагалі християнське вчення з його любов'ю та лагідністю ще довгий час не могло захитати давніх звичаїв і понять у наших предків, як про це свідчить "Руська Правда", що спокійно узаконювала криваву помсту. Все ж таки треба сказати, що суспільство того часу потроху переймалося новими педагогічними ідеями, що їх провісником були твори Івана Золотоустого. Його педагогічні думки зібрані в статті "О воскресенні дитини", базується на тій zasadі, що зло закорінюється в людині наслідком лихого виховання. "Не от естества приходитъ людямъ зло, но своею волею злы бываемъ". Однак і І.Золотоустий стояв за сувору дисципліну, бо гадав, що лише за її допомогою можна досягнути мету виховання.

Переходячи до питання про загальний характер стародавньої школи можемо твердити, що стародавня школа була перейнята релігійним церковним духом, бо саме поняття "книжне наученіє" "книги"/стара наша мова знає це слово лише в множині/ означало тільки Святе Письмо і взагалі церковні книжки. Релігійний характер виховання, освіти взагалі й стародавньої школи зокрема не був якоюсь відмінною рисою Київської Русі, цей характер був властивий усьому християнському середньовіччю.

Підручники.

Зрозуміло, що книжка користувалася тоді великою пошаною. Вже в найстарших наших пам'ятках находимо звеличення книг і "книжнаго почитанія". Так, в "Ізборникові Святослава" /1073р./ читаємо: узда конєви правитель єсть и вздержаніє, правдѣнику же книги. Не оставитъ бо ся корабль без гвоздїи, правдѣникъ бес почитанія книжѣнаго... Красота воину оружіє и кораблю вѣтрила, тако и правдѣнику почитаніє книжѣноє".

Списування книжок уважалося тоді за боговгодне діло. Ділом цим займалися переважно ченці. З "Житія св. Теодосія" знаємо, що в його келії і вдень, і вночі займався списуванням

книжок чернець Іларіон. Никон опрацював книжки, а Теодосій сидів біля нього та прав нитки, потрібні для оправи книжок.

Матеріалом для письма служив тоді пергамен /папір почали вживати у нас лише з XVI ст./. Крім інтраменту вживали тоді киновар – фарбу яскраво червоного кольору, – що її привозили з Візантії. Писали тоді звичайно гусячим пером.

Спосіб письма був тоді "устав", – літери відділялися одна від одної, мали просту форму – прямі лінії, більш-менш прямі кути. Різниця в обрисах тої самої літери в того самого писаря була майже непомітна. Пізніше устав перейшов у піі в у с т а в – письмо ломане, неправильне, з літерами між рядками, т.зв. т и т л а м и. В уставі й півуставі кожна літера стояла окремо, відділена від інших. Пізніше вони лучилися одна з одною, спліталися – й так гостав с к о р о п и с.

Списування книжок було не легкою працею – досвідчений списувач устигав за день переписати 4 1/2 стор., інші до двох сторінок. Тому зрозуміло, що доведення праці до кінця було овсятом для списувача. Про це свідчать ті записи, що їх знаходимо в старих рукописних книжках, – у них списувач порівнює себе то з подорожнім, що закінчив свою путь, то з женихом, що радіє своїй нареченій, то з зайцем, що щасливо вирвався з тенет, і т.і. Не менше зрозуміло, що книжки цінилися тоді дуже дорого, Невеличкий молитовник коштував тоді 8 гривень кун. Придбати книжку у власність могли лише заможні люди, а користуватися тимчасово – лиш особи, що стояли близько до княжих чи церковних або монастирських книгосховищ. Дехто припускає, що багато церков зовсім не мали богослужбових книжок, а тому доводилося правити там службу Богу з пам'яті.

До речі слід вказати, що першу бібліотеку в Київській Русі зазнавав князь Ярослав, як про це читаємо в літописі: "Ярослав же се, якоже рекохом, любим бє книгам, многы написав, положи в церкви святой Софьи, уже созда сам". Згодом у князів і бояр увійшло у звичку залишати в спадщину монастирям свої бібліотеки.

Найулюбленішою у наших предків книжкою після Євангелія був Псалтир. Монахи й освічені люди того часу знали його напам'ять. Окремі речення Псалтиря ставали приповідками. З Псалтиря вчилися читати, з нього навіть ворожили. Взагалі Псалтир був книжкою, до якої зверталися в хвилини роздуму й журби.

Нас не може не цікавити питання, як саме вчили тоді читати, – а насамперед, – чи існували тоді букварі.

Треба сказати, що з доби Київської Русі не збереглося ні одного букваря, – збереглися лише вправи писання літер в абетковому порядку. Розуміється, те, що до нас не дійшов ні один буквар із тої доби, не є рішачим чинником, а більш рішає тут той факт, що про букварі нема згадки ні в літописах, ні в життях святих, ні в інших стародавніх пам'ятках. Отож дехто з істориків освіти припускає, що букварів у давнину у нас зовсім не було, бо вчили читати без попереднього ознайомлення учня з окремими літерами. Навчання письменности полягало тоді, мовляв, у тому, що учень спочатку заучував на пам'ять перший і дальший псалом, дивлячися лише в книжку та слідкуючи очима за "вказкою" учителя; потім учень із допомогою учителя порівнював однакові слова, однакові склади та, нарешті, однакові літери, розпізнаючи насамперед голосні, а потім і приголосні. Словом, на погляд цих істориків, у давнину вживалася

У нас своєрідна метода читання, яку тепер могли б назвати методою цілих слів або глобальною методою. Вживання цієї методи читання давало тоді такі наслідки, що пересічний учень не міг зрозуміти процесу читання, бо вміння читання переходило в засвоєння книжки напам'ять. Той, хто навчився читати псалтир, часто не міг справитися з іншою книжкою. Ще тяжче давалося учням засвоєння письма, яке, треба думати, і не завжди було предметом навчання в школі. При навчанні письма звертали увагу на те, щоб було письмо красне. Засвоєння граматичних правил ще тяжчою справою, а тому завжди ставилося у велику заслугу знання "граматики". Найстаршим підручником граматики була книжка І.Дамаскина: "О осмех частех слова" в перекладі Івана, екзарха болгарского.

Навчання арифметики, головню нумерації та перших двох дій, потребували ті, хто готувалися на писаря-метальника, купця і т.п., але й саме життя вимагало деякого знання лічби. Зі статті диякона та доместика Кирика - "Учenie имже ведати человеку числа всех лет" видно, що автор мусів знати множення та дробі. З тої самої статті дізнаємося, що вік у той час містив у собі не сто, а тисячу років.

Щодо співів, то першими вчителями співу були у нас болгарі; тому, треба думати, довго зберігався у нас болгарський виспів богослужбових пісень; спочатку вчили одноголосного співу, а в XI ст. перейшов до нас і многоголосний спів.

Інші знання поза читанням, писанням, лічбою та співом можна було набути лише шляхом "книжного почитання". Всі знання про людину й природу були в давнину у нас, як і взагалі в середньовічному християнстві обвіяні релігійним духом. Історичні знання подавали в перекладі на славянську мову різні хроніки /Івана Малали, Георгія Амартола та ін./, де оповідалося про історію людства з релігійним забарвленням. Географічні та природничі відомості черпали наші предки з статті "Шестоднев" Василя Великого в збірнику XIII ст. з хроніки Г.Амартола й т.п. Розуміється, найбільше тоді було творів богословської літератури - Івана Золотоустого /"Златоструй", "Маргарит", "Ізмарагд", "Златая цепь" та ін./, Василя Великого, Григорія Богослова, Єфрема Сирина та ін.

Серед світських перекладних творів найбільше поширення мав роман "Олександрія", де оповідалося про походи й перемоги Олександра Македонського та про ті чуда, що їх він бачив на Сході. Матеріалом для "книжного почитання" були тоді також апокрифічні твори, як "Хожденіє богородиці по муках", "Подорож св. Агапія до раю" і т.д.

Щодо оригінального письменства, то значнішу частину його становлять різні прочення найвидатнішого тогочасного проповідника Іларіона, Теодосія Печерського, Кирила Турівського та ін. Особливе місце займають "Печерський Патерик", "Житє и хоженє Данила, Руськїя земли игумена", де описується його подорож до Єрусалиму деє коло 1106 - 1108 р. Інші пам'ятки /Несторів літопис, Слово про Ігорів похід і ін./ розглядаємо в курсі історії української літератури.

Манастирі.

Розвинене у Візантії чернече життя по прийнятті християнства прищеплюється і в Україні. Як на заході так і в Україні припадає

їм роля визначних інтелектуальних центрів. Найвищого рівня доходить Печерський монастир, який на довгі сторіччя стає розсадником не тільки релігійного, але й інтелектуального та патріотичного виховання. Подібне значення в історії виховання мають і інші монастирі, які засновуються в ближчій чи дальшій околиці Києва /Михайлівський, Видубицький і ін./ . Не менш важливе місце займає і руський монастир на Атонській горі, про який згадується вже в XI ст. Проте на відміну від заходу, ці монастирі в Україні не розвинули монастирської західної системи шкільництва.

Військово-фізичне виховання.

Як раніш, так і в княжій добі військово-фізичне виховання має доволі важливе значення у загальному вихованні молоді. Правда, не достає нам точних даних про фізичне виховання молоді в княжій добі, але принагідні натяки чи згадки, які находимо в наших старих пам'ятках можемо думати, що виявляють високий рівень фізичної культури княжої доби. Що ці нотатки мали мимовільний і принагідний характер то впливало це з духа підходу їх авторів. Звичайно були це духовники, що виховані в погорді до тілесних справ, не звертали зовсім уваги на ті життєві прояви народу, що були незгідні з Божою наукою. Не диво, що про ранні звичаї наших племен писали як про "бісовські ігрища". Ближчих пояснень до цього – на наш превеликий жаль – не подають зовсім. Лиш на основі інших коротких місць з літопису можемо дійти до висновку, що в склад ігрища входили різні, танки, хороводи, гри /а може й дужання, тощо/, що хоч були зв'язані з релігійними обрядами, то мали ще й розваговий характер. У пізніших часах первісний характер ігрищ зовсім затратився, але його елементи находимо у різних обрядових проявах, зацілілі залишки яких бачимо в різних забавах чи грах ще й сьогодні у різних закутинах нашої України.

Не більші наші знання й про фізичну культуру у час закріплення княжої влди. У загальному треба лиш ствердити, що головним гаслом цілого життя княжої доби було бути постійно готовим боронити зі зброєю в руках свою Рідну Землю; гасло – що золотом ниткою тягнеться продовж цілої історії нашого народу, до сьогоднішніх часів. Ця постійна готовість вимагала від українських дружинників заправлятися з ранньої молодості до боротьби з наїздниками, вправляти свої м'язи для кращого володіння мечем, ратищем, копієм, стрілою, луком, вміти їздити справно верхи; треба думати, що все те належало до програми мілітарного вишколу тодішньої молоді, отже мало строго прикладний характер.

Та побіч цього прикладного характеру находимо й розваговий характер у зайняттях княжих дружинників чи українського населення; з розваги – через постійний вишкіл – доходилось до військової справності.

Якими шляхами йшов цей вишкіл – на те маємо лиш дуже не певні натяки у літописі. Проте вміння орудувати різними родами зброї було доволі справне, коли тодішні подорожники по нашій Україні високо цінили вміння наших дружинників та підчеркували їхню фізичну силу, сміливість, красу.

Ібн – Даст /X ст./ згадує, що наші прабатьки були "високі,

гарні, сильні, сміливі, войовничі; як у кого вродиться син, - він бере голий меч, кладе перед народженим сином і каже: "Не залишаю тобі в спадщині ніякого майна, матимеш тільки те, що здобудеш сам мечем". Спори вирішувано зброєю: "Чий меч гостріший - той має верх". Такий двобій відбувався в присутності родичів обох суперників. А що спори були невідрадным явищем тодішнього життя - то й кожний мусів бути приготований добре володіти мечем і вирішувати "незгідність поглядів" з мечем в руці.

Більш спортову закраску фехтувального двобою знаходимо у літописі, де згадується про князя Василька, Данилового брата, що раз для розваги почав двобій з якимсь угорським боярином: "Добув меча свого играючи на службу королевого, а той ухопив щит играючи".

Турніри.

Ставлення фізичної вправності дружинника на першому місці - характеристичне у цілій тодішній Західній Європі. Витворилась там певна система лицарського виховання, вершком якого була участь /під спортовим оглядом/ у лицарських турнірах. Широкі зв'язки княжої України - головню за Ярослава Мудрого /"тестя Європи"/, з Заходом Європи, численні посольства, постійні виправи українських купців до Німеччини /Нюрнберг, Регенсбург, Мюнхен, Авсбург і ін./, Франції, Італії, Угорщини, Іспанії та інших країн та міст тодішньої Європи, мусіли запізнавати наших предків з цими всіми проявами життя, що ним жила Західна Європа; тим більше мусіли звернути увагу на таке важне в той час явище, як лицарські турніри, та методи виховання молодого лицаря, а також - треба думати - намагалися заціпити їх у княжій дружині. Наші історичні пам'ятки дуже мало залишили нам відомостей про ці прояви у княжих часах; з літописів знаємо, що Святослав Ігорович /Завойовник/ почав воювати вже малою дитиною і за традицією в бою перший кидав коп'я /"сунув коп'ям Святослав на деревлян і коп'я полетіло поміж вуха коневі й ударило коня з ноги, бо був він ще малий"/; Данило Галицький кількалітнім хлопчиком володів мечем, а його син Лев, малим хлопцем ходив у бій під опікою довірених бояр.

Не меншу заправу мали й отроки, дитські боярські діти, що готовились до лицарського стану княжого дружинника під оком самого князя чи тисяцьких.

Про лицарські турніри на Україні згадує літопис під роком 1150; турнір відбувся в Києві; з нагоди святкування перемоги князя Ізаслава відбувся бенкет: "тоді й угри на фарах /конях/ і на скоках играли на Ярославовому дворі, велика сила; кияни ж дивувалися числу угрів і зручності і коням їх". Подібні лицарські турніри знаємо й в Галичині: Під мурами Ярослава 1245 р. князь Ростислав стрічався з Воршем, "упав під ним кінь і він розбив собі плече".

Спортові розваги.

Справжніми спортовими розвагами княжої доби - це п о л ю - в а н н я: запаленими мисливими були вже перші наші князі Олег та Ігор, не меншими були й їх наслідники, про що не раз згадується

у літописях / князь Данило саме н а л о в а х найшов підходячі місця на будову твердинь Холма, Львова та ін., а як в іншому місці згадує літопис, під 1255 р., "вбив рогативою три дикі кабани в грубешівських лісах"/.

Великі мислївські осяги мав за собою князь Володимир Мономах, про що читаємо в його "Поученіє дітям"; це наче перший в історії фізичної культури України, а то й Сходу Європи "спортовий Звіт", князя-спортівця-мисливого й zarazом довідник для молодих дружинників-спортівців княжої доби.

Цінне це поучення дає нам образ способів полювання - зі соколами, яструбами, кінно й пішо. З інших згадок у літописі знаємо, що для полювання були призначені окремі слуги: ловчі, псарі, сокільники, яструбники, рибалчі, конюші /князі мали великі кінні стада - в Рахнах на Чернигівщині, в Перемищині - Негрібка, Гійсько, Буців, Торки, Витошинці, Даровичі, Батичі, Малковичі/; сама кінна їзда була улюблена розривкою наших князів /улюблений кінь кн. Олега/, сам князь Мономах згадує про те, що "із Чернигова у Київ, к отцу, переїхав днем до вечора"/ок. 140 км./; кіннота розвинулася більше під напором степових диких племен, татар, що вже в 2 - 3 року життя заправлялися у кінній їзді; їхні дівчата й жінки були також добрими вершниками, що "ловко скачуть на конях, як мужчини".

Прихід Варяг в Україну збільшив нашу в е с л я р с ь к у потенцію й надав їй офензивний характер. Опанування греблярського мистецтва ще від до-княжої доби широкими масами дружинників задержалося до козацьких часів; воєнні виправи української водної флотилі на південь, у Грецію, були не тільки вершком мілітарної стратегії але й с п о р т о в о ї с п р а в н о с т і. Віддаль Київ - Царгород перепливали наші дружинники в доволі швидкому часі; наглі наскоки на зворотних суднах заскакували непригованих на те Болгар чи Греків.

Наші старі перекази залишили нам згадку й про те, що веслярським ділом займалися й жінки; (переказ про Ольгу-перевізницю - ківну)

У зв'язку із цим переказом годиться відзначити одне місце, що підкреслює високий стан гігієни в княжій добі; літопис зазначає, що Ольга... звеліла п р и г о т о в и т и Деревлянам л а з н ю і сказала: - Вмившись, прийдіть до мене. Сильно напалили в лазні; і ввійшли Деревляни, і почали митися. І замкнули лазню за ними й вона /Ольга/ звеліла запалити її від дверей; і там вони всі догоріли".

Із цього опису можемо додуматися, що лазня находилася в окремому будинку, призначеному виключно для купелй; як воно в деталях виглядало, з якого часу будовано в Україні лазні на це недостає нам джерельних відомостей. Могло це бути або старим у нас звичаєм - відмінним як на заході, де навіть на королівських дворах не вважали потрібним купатися чи змінити плаття/ в історії заходу згадується, що королева раз у рік перебирала сорочку.../, або могло це прийти із варягами /де здавна існували народні лазні/, чи з Греції, з якою Ольга була в живих зв'язках.

В дальшому місці цього переказу зустрічаємо згадку про т р и з н у; "... приготуйте багато меду коло города, де ви

/Деревляни/ збили мого чоловіка, щоб мені поплакати на його могилі і уладити т р и з н у своєму чоловікові, і повеліла насипати велику могилу; а коли вони насипали, звеліла п о ч и н а т и т р и з н у. Потім Деревляни сіли пити".

Мало маємо точних даних про те, що складалося на тризну; були це мабуть своєрідні ігри, що можуть нагадувати грецькі ігрища над могилами померших з кулачництвом, бігом, метами, іграми; танцями чи хороводами. До недавня задержалися ще подібні поминки на далекому сході, серед тамошніх прастарих племен, що в їх склад входять: дужання, перегони, воєнні танки, забави, гри тощо. Із зацитованих слів літопису виходить, що "тризна" п о п е р е д ж у в а л а споживання їди й напитків /подібно як тепер - хоч це мала аналогія - найперше відбуваються змагання, а після них прийняття/.

Зустріч із Греками та ордами сходу, що напастували українські землі від ранньої її історії, причинилися до розвитку дужання. Якщо слушно інтерпретувати звороти в Лаврентієвському літописі під роком 6500 /992/: "... пустиша я к себе, и ястася, почастося крепко держати и удови Печенези, в руках до смерти, и удари ним о землю..." - а в другому місці: "... Видим бо ігрища утолочена, и людей много множество, яко упихати начнуть друг друга, позори дающе от беса замишленого дело...", то маємо тут до діла з тим родом дужання, яке було відоме у старинній Греції з одного боку й у народів сходу з другого боку. У першій записі треба думати про т.зв. п о я с н у б о р о т ь б у, яка поширена була з давен давна на сході від Китаю, Японії по Персію, Малу Азію й Грецію і задержалася в Україні по сучасні нам часи /вміло нею оперував у своїй початковій важко-атлетичній кар'єрі І.Піддубний та інші/, - як також залишки цього роду дужання по ярмарках в Україні й по селах; у другій записі - говорить мабуть про т.зв. б о р о т ь б у с т і м к а н а с т і m к у, /дві великі гурти - деколи цілі села - напірають один на одного/ дужання, що задержалося доволі довго в Московії, а на Україні гляділи на те як на "некультурне видовище" гідне тільки Москалів.

Дужання трактоване як двобій - вирішувало не раз долю війни між українськими військами й східними ордами; підчеркується це в літописі, коли згадується про війну князя Володимира з Печенігами - перемога українського воїна над печенізьким силачем, чи двобій князя Мстислава з косозьким князем Редедю.

Не менш відоме було в княжій добі й н а в к у л а ч н и ц т в о /бокс/. Мусіло воно бути дуже поширене серед народу, коли ростовський Митрополит Кирил в 1274 р. нап'ятовує кулачні бої в Ростові й Новгороді: "ще до нині задержалися бісовські обичаї треклятих еллин". В Кормчій книзі /збір церковних законів/ на - ходимо рішення, яке карало виключенням із церкви кожного, хто буде займатися "такого роду забавами".

Не менш цікава є одна згадка з літопису про м я ч; при описі битви під Перемишлем 1097 р. кажеться, що "т а к з б и л и У г р і в у м я ч, як сокіл збиває галиці". Брак вичерпних джерел не дозволяє нам подати ближчих даних про те, до чого і при яких нагодах чи грах його вживали. А шкода! Можливо, що знали мячеві гри, поширені вже з давен-давна в Західній Азії; може вживали їх дівчата при забаві і грищах - але те все лиш

додумування, на які немає точних доказів.

Мандрівництво.

Мандрівництво - хоч і пов'язане з паломництвом залишило нам вартісні описи подорожей до Єрусалиму ігумена Данила /XII/, де автор виступає як великий патріот княжої Русі-України. Зновже ж князь Володимир Мономах підчеркує, що "13 літ перевів на ловах і мандрівках, всіх їх зробив я дуже багато: 63 великих - а решту менших не пам'ятаю".

Зимова пора.

Зимова пора може не була така активна, як літна, проте у великому значенні і пошані були с а н и, коли і князів хоронили "н а с а н я х" /ще до недавня задержався цей звичай на Гуцульщині/. На півночі Київської Русі розвинене було лецетарство.

Лицарське виховання.

Як на заході Європи, так і в Україні князь та його дружина творили провідну і пануючу, лицарську верству. Княжа дружина була зорганізована на зразок варязьких дружин. Хоч скандинавці з ходом часу, втратили значіння на Україні й мусіли поступити з війська, то їх військову організацію, що визначалася дуже високими прикметами, князі зберегли та тільки її перетворили відповідно до розвитку й потреб держави. Перетвір дружини був поступовий і врешті на зміну чужинцям прийшли українці. Ця повільність перемін мала особливе організаційне значіння: нові люди входили в вироблене середовище, мусіли до нього приспособлятися та з ними зживатися, переймати традиції дружини й потім могли їх далі передавати.

Чи з приняттям до дружини, як лицарської верстви, князь укладав з дружинниками якусь формальну умову, про те не знаємо нічого певного. Так само не ясно чи був тут який святочний церемоніал, як це було на заході, і чи була якась підготовка до досягнення членства в дружині. В літописях находимо лиш натяки про практичне, підготовче виховання до лицарського звання молодих княжичів, що находять свою повну вимову в одній з найстарших наліх пам'яток "Поучення дітям" кн. Мономаха.

Деякі спроби наслідувати західні звичаї находимо у галицьких бояр, які під кінець існування галицької держави, почали вже вживати своїх гербів на щитах і печатках. Вони пробували також увести західній обичай пасувати боярських синів, святочно проголошувати їх лицарями. Чи з ти з тим були пов'язані якісь ступні - як це було на заході - не знаємо нічого. Але всетаки наше боярство не стало такою відокремленою клясою, як на заході.

"ПОУЧЕННЯ ДІТЯМ" КН. МОНОМАХА.

"Поучення дітям кн. Мономаха"/записане в літописі під р 1096/ є не тільки визначною літературною пам'яткою княжої доби; це високовартісний педагогічний твір, який значно відрізняється від сучасних йому західно-європейських творів. Тільки необізнаність Заходу з тим важливим, як на середньовіччя, твором, не

ввело "Поучення" у список світової педагогічної літератури, на що вповні заслуговує.

"Поучення" має яскраво виявлений патріотичний характер, закликає до боротьби за єдність всієї країни, до захисту її спільними зусиллями, до виховання мужності, відваги. Просвічують в "Поученні" високо вартісні християнські ідеали, пошанування традиції; "Поучення" це перш за все фізичному вихованню, це видвиження на перше місце активності юнака /"що треба було робити мому отрокові - ті діла я виконував сам, на війні, і на полі - ваннях, вдень і в ночі, у спеку і на холоді, не даючи собі спокою, не покладаючись на посадників... сам робив все, що було треба"/. Не останнє місце класичної літератури. Мономах і інтелектуальне виховання; "чого не вміє - того навчайтеся"; отак як батько мій, сидючи дома, навчився п'ять мов, бо за це є шана від інших земель. А лінощі - мати всьому: що людина вміє, те забуде, а чого не вміє, того не навчиться".

У світлі "Поучення" класичної літератури. Мономах являє собою ідеал християнського лицаря на взір тих лицарів, що в одній руці тримали меч, у другій хрест. Своєю педагогікою моралі, педагогією активності й фізичної тугости бажав виховати нове покоління, ціллу життя якого мали бути: Бог і Батьківщина, цілі, що золотом ниткою тягнуться по сьогоднішній день, і просвічують нам у вихованні молоді.

Наявність певних виховних поглядів на виховні проблеми зустрічаємо і в інших пам'ятках чи збірниках /"Ізмарагд", "О воскресенні дітей" тощо/.

З В Е Д Е Н Н Я

1. Виховання слов'янських племен в докняжій добі зводилося до заспокоєння природних життєвих потреб і вимог.
2. Первісні виховні установи це: родина, племя, поганські релігійні обряди.
3. Обсервація та наслідування були головними методами виучування практичних вмістей; їх доповнювали поучування батьків чи старших роду.
4. Фізичне виховання, спертє на природному, неформальному, практичному вивчанні, доповнюване участями з різних релігійних, традиційних обрядах, є основою виховання в докняжій та княжій добах.
5. Утворення княжої держави закріплює державницьке виховання, яке стає інтуїційною ціллю виховання.
6. Приняття християнства з Візантії прищиплює і релігійно-моральне виховання, як також приводить до організації шкіл при церквах.
7. Манастирі в Україні не розвинули західньої монастирської системи шкільництва.

8. "Поучення дітям" кн. Мономаха, найстарша українська педагогічна пам'ятка, видвигає педагогіку моралі, активності, кладе основу під державницьке виховання.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.

1. Виховні дії та організація виховних інституцій в докняжій та княжій добах є пов'язані з станом організації держави, з її потребами, вимогами та змаганнями.
2. Традиція, обряди, звичаї – є доволі важливими виховними засобами.
3. Приняття християнства з Візантії, яка вважалася спадкоємцем Геллади, перенесло на Україну консерватизм та пасивність. Разом з релігією приходять в Україну: вищі грецькі духовні стани та нижчі болгарські, організація парохій та монастирів, духовні книги та парохіяльні й єпископські школи. Був це колосальний поступ /як на X ст./ у порівнянні до заходу.

З А П И Т А Н Н Я.

1. Подати характеристичні прикмети виховання в Україні в докняжій добі.
2. Виявити зв'язок між релігійними обрядами а фізичним вихованням.
3. Які історичні події вплинули на зміну виховної політики українських князів.
4. З'ясувати методи й засоби інтелектуального виховання в княжій добі.
5. На основі пам'яток письменства княжої доби з'ясувати суть державницького, й релігійно-морального та естетичного виховання.
6. Порівняти організацію й працю та значення монастирів в Україні і в Західній Європі.
7. Порівняти "Поучення дітям" князя Мономаха з іншими тогочасними педагогічними думками.

+ + + + + + + + + + + + + + + + +

Проф. Др. Е. Жарський

Історія виховання.

Лекція ч. 4.

МОНГОЛЬСЬКА НАВАЛА

Зруйнування Києва Батисом /1240/ спричинилося до ослаблення Київської Держави, а тим самим до ослаблення й того виховного процесу, тривкі підвалини якого поклала київська князівська держава. Церкви й основані при них школи, які впали жертвою пожеж, на деякий час перестали бути центрами інтелектуального виховання. Але в швидкому часі їх відбудовують і - як це бачимо з життєпису св. Степана Мокрицького - розвивають вони в XIV ст. оживлену шкільну працю.

В кращому - до деякої міри - ~~до деякої міри~~ положенні знаходяться західно-українські землі; в Галицько-Волинській державі зберігаються ще довго традиції Київської Русі. Але рівночасно тут, на заході, відбиваються щораз то більше впливи заходу; дипломатичні зносини з західними сусідами приневолюють галицько-волинських князів вести латинську мову, що в великій мірі спричиняється до відокремлення вищих станів від сірого загалу. Згодом, по загарбленні Галичини Польщею й поширенні католицизму - це відокремлення буде відігравати важливу в історії виховання роль. На Закарпатській Україні, яка належала, деякий час, під релігійним оглядом, до Галицько-Волинської Держави, важливу виховну роль відігравали мукачівський та грушівський монастирі.

ЛИТВА ПІД ВПЛИВОМ УКРАЇНИ

Висока культура й тривкі основи виховання, положені нашими князями, видають свої величаві здобутки у XIV-XV ст., в періоді українсько-литовської доби. Литва в тому часі не мала тих культурних успіхів, що Україна. Литовські князі й магнати підпали під вплив більш освічених українців, що дали їм свою мову, віру й культуру. Українська мова стає мовою суду, управи, законодавства.

Наближення Литви з Польщею приносить основні зміни. Литовські князі, прийнявши католицьку віру, присвоюють собі право призначувати осіб на становище православних єпископів та архимандритів, подібно, як це робили польські королі на загарбаних українських землях. На ці посади призначаються зовсім невідповідні особи, які й не дбають про розвиток українського шкільництва, а в очах вірних зовсім не мають авторитету.

ЗВ'ЯЗКИ З ЗАХОДОМ

На цей час припадає майже повний розрив із Візантією. Втративши свою самостійність Візантія звернулася до Заходу. Українське громадянство також вступало в зв'язок з європей-

ською культурою; при празькім університеті /його відкрито 1348 р./ спеціальний інтернат був для студентів із литовських та інших сусідніх земель, а в 1409 р. такий самий інтернат утворено при краківськім університеті. Українські магнати почали посилати своїх синів до краківського університету /заснованого 1348 р./ та інших польських шкіл. Захоплення польською культурою, призи́рство до своєї рідної мови й віри було звичайним наслідком учення в чужій школі. Серед синів заможного міщанства також зди́баємо чимало осіб, що набули вищу освіту в чужих школах. Так у XV ст. серед бакаляврів і студентів краківського університету були уроженці Перемишля, Берестя, Пинська, Вільни та інших міст Литви. Є дані про те, що не мало вчилос́я в XV-XVI ст. студенти з українських земель, у празькім університеті та інших європейських, де ставть визначними професорами чи ректорами.

Початки відокремлення

Проте, українське незаможне міщанство й селянство мі́цно трималися своєї віри, бо вбачали в ній запоруку збереження своєї національності, вчили своїх дітей у церковних школах. За свідомством пастора Одерборна, що довгий час перебував у Великому Князівстві Литовському, православні завжди мають при церквах школи. Учителями в церковних школах тепер переважно були дяки, паламарі, уставники /демественики/, що дістають також назву "бакаляра" або "дида́скала". За свою навчальну діяльність ці вчителі одержували деяку нагороду від батьків учнів після закінчення певного курсу науки. Періхід від букваря до часослова, від часослова до псалтиря й т.д. був справжнім святом і для вчителів і для учня: учитель діставав від батьків горщик каші й гривну грошима, а учень п'ятака або гривну, як гостинець від батьків. Свято це відбувалося так: учень приносив горщик каші /з грошима зверху/, ставив горщик на стіл; учитель відібравши гроші, разом з учнем брався до каші. Спорожнивши горщик, учні йшли на площу біля школи, ставили горщики на землю та починали шпурляти в нього кілками, поки не розторощать його на череп'я. Далі відбувалися всякі гри та забави.

Мандрівні дяки

В XV-XVI ст. появи́лися у нас т.зв. мандрівні дяки та світські майстри грамоти. Назву мандрівних придбали ті учителі, що не мали постійного свого осідку, а переходили з села до села, з хутора до хутора і там учили дітей читати, писати й співати. Головною причиною повстання у нас мандрівних учителів /такі вчителі були в Німеччині/, треба думати, було те, що на Україні по хуторах не було церков, а тим самим і школ. Отож мандрівні вчителі виконували велику культурну місію, беручи на себе організацію, так мовити, пересувної школи. Мандрівних учителів називали пі́зніше також "пиво́різами", – ма́буть тому, що мали великий нахил до вживання пива.

Буквар

Щодо підручників, то треба думати, що в цей час першим підручником був буквар, але до нас ні один із тих букварів не дійшов. Що букварі безперечно вже були в цей час, підтвердження

знаходимо в листі новгородського архієпископа Генадія до московського митрополита Симона в кінці XV ст. В цьому листі є згадка про "азбуку-границю" та про вправи на титулові слова в цій азбуці. Нема сумніву, що азбука-границя могла дістатися до Московії лише з України, що вже в цей час постачала свою культуру Москві.

Назву "азбука-границя" надано буквареві тому, що азбука по-давалася там у формі вірша, кожний рядок якого починається з літери в абетковому порядку, при чому на "границю", себто на край кожного рядка цього віршу виносилася ще окремо його перша літера. Ось уривок з азбуки-границі пізніших часів.

А. Аз словомъ симъ молюся Богу:
Б. Боже всея твари зижителю
В. Видимыя и невидимыя.

За букварем йшов часослов, як перша читанка. Слід мати на увазі, що в кінці XV ст. появилася перша друкована кирилицею слов'янська книжка, і це був якраз "Часословець", виданий німцем Швайпльтом Фіолем у Кракові 1491 р. Мова "Часословця" має багато ознак живої української мови.

Методи

Щодо методи науки читання, то треба думати, в XIV ст. вже вживалася т.зв. літероскладальна метода, що полягала у вивченні всіх комбінацій складів із двох, трьох і більше букв: буки-аз ба вѣди-аз ва і т.д. Взагальному вже в листі архієпископа Генадія автор подає такий плян навчання читання: "А мой совѣтъ о томъ, что учить въ училищѣ первое азбука-граница истолкована совсѣмъ да и подтитульныя слова до псалтыря съ слѣдовавшемъ накрѣпко: и коли то изучать, можетъ послѣ того проучивая и конархати и чести всякыя книги". Отож, як бачимо, відпадала вже потреба вчитися читати після псалтиря – "Апостола" й інші книжки в певній послідовності, як це було раніш, бо кожний, хто вивчив склади та напрактикувався в читанні псалтиря, міг "конархати", себто читати в церкві канони, та читати кожну книжку.

Старолітературна мова, оперта на староруській церковній ос-нові з народньою закраскою, все більше підпадала в цих століттях впливу нової канцелярської мови з її білорусизмами й полонізмами, як рівнож і мова "посполітства" вбирала в себе багато польських елементів.

Школа і в цей час зберігала церковний характер, як і вся на-ша тодішня література визначалася тим самим характером. Визначна друкована пам'ятка цих часів це "Біблія руска", що її видав у Празі 1517 р. Франц Скорина. Скорина видав цілу низку книжок, серед них і "Псалтир" 1517 р. В передмові до "Псалтиря" Скорина вказує на призначення цієї книжки: "дітям малим початок усякої доброї науки". На крисах "Псалтиря" Скорина подав деякі церковно-слов'янські слова в перекладі на "руську мову".

Манастирі та бібліотеки

Визначніші манастирі, як і раніш зберігали в себе скарби літературної творчості. Печерський монастир 1554 р. посідав значну кількість книжок не лише церковно-богослужбових і всіляких збір -

ників, але й книги "посполитія", себто світські. Ще більшу бібліотеку мав Супраський монастир, що налічував за описом 1557 р. 203 книжки, в тім 5 "битих", себто друкованих. Списування книжок у цей час займалися не лише духовні й світські особи ради спасіння душі, але й писарі-ремісники, що ставилися до своєї праці з меншою побожністю, ніж списувачі попередніх століть. Від XIV-XV ст. вводиться у нас нові способи письма, т.зв., півустав і скоропис. Півустав визначається такими прикметами: літери мають простіший на рис; замість прямих ліній уживається ломаних; кожна літера пишеться окремо, не зв'язується з іншою та має декілька форм, так що писар може писати ту саму літеру по різному, Літери в скорописі визначаються ще більшою різноманітністю нарису.

ЗВЕДЕННЯ:

Виховну справу на українських землях від половини XIII, до половини XVI ст. — можна було б схарактеризувати так: вищі верстви українського громадянства, спонукані привілеями шляхетського стану, почали швидко й помітно підпадати під вплив польської культури та користатися польською мовою, залишаючи рідну мову й церковну школу лиш для простолюття. Цей розрив вищих верств українського громадянства з його основним ядром спричинився до ослаблення розвитку української культури, що особливо виявилось як у відсутності середньої і вищої української школи, так і в занепаді оригінальної літературної творчості.

В XIII — XIV ст. староруська культура зближалася до західної культури, шкільництво на українських землях і культура до половини XVI ст. підтримувалася нижчою верствою українського громадянства, — народними масами та нижчим духовенством, — яким власне й завдячується високий освітній рух, що веде свій початок із другої половини XVI ст.

+ + + + + + + + + + + + + + + +

Г У М А Н І З М

Суспільно-політичні та економічні переміни, які відбуваються на переломі середньовіччя і нових віків — викликають також поважні переміни і на виховному полі. Підваження схизмами поваги церкви спричинюється до еманципації світських станів з під впливу і зверхництва Церкви та доводить до їх усамотійнення. Росте в силу й державна влада, яка підпорядковує собі суспільні стани. Наступає своєрідне пересунення суспільних сил — від церковної влади до світської.

В парі з тим відбуваються й зміни погляду на світ. Блідне й послаблюється церковно-релігійний ідеал; вже не вічне життя, а дочасні блага й життя тут, на землі, набирають упорядкованості. Думка тепер звернена до всього світу і до людини, до його життя та змагань тут на землі. В центрі уваги стає ЛЮДИНА /гуманус-людський/. Відкидається аскетизм та моральний ригоризм, спертий на теології та понадземному ідеалі. Прив'язання до держави та дочасних діб, добробут, амбіція, особиста кар'єра, жажда слави, дбання за здоров'я та красу тіла — признає загальні

зовсім природні, справні, які не викликають ніяких застережень а навіть притягають і тих, що раніш обстоювали аскетизм.

Висвободжується довго придушувана творча енергія людства в ділянках мистецтва й думки, яка характеризує добу т.зв. р е н е - с а н с у; вибиваються сильні індивідуальності /незалежні, часто безоглядні/, в політиці, філософії, мистецтві, поезії. Досліди минулого доводять до відродження культу старинної думки й літератури /спершу римської, опісля грецької/ й викликають р о з ц в і т г у м а н і з м у.

Студіюючи твори старинних письменників - гуманізм видвигає ці вартості, яких не закріплювали в середньовіччі; зі змісту вибирає мудрість життя, привязання до дочасних ідеалів, відчуження краси, пошанування особовості та рівноправності для всіх прикмет людини. Ці студії доводять до відродження класичної латинської мови /яка в середньовіччі дуже була захвачена/ та розвитку риторики, красомовних фігур та фразеології. Винахід д р у к у сприяв поширенню лектури старинних авторів; вони стали приступні для широкого загалу, і виховали світських читачів. Постають великі бібліотеки, зроджується довір'я до власного осуду й розуму.

Ходом віків

Зворот до зацікавлення земними, дочасними, людськими справами закріплюється вже в пізньому середньовіччі. Як серед лицарства так і серед міщанства щораз то більше виступають намагання звільнитися від строгих вимог Церкви і більш присвятити уваги дочасності. Ці намагання скріплюються в XIV ст. доволі сильно на мистецькому й літературному полі в Італії, в країні, де жили спадкоємці римлян, дуже прив'язаних до земних втіх та достатків. До тих забутих предків, до їх культури, літератури, мистецьких проявів повертається думка італійських інтелектуалів, які перші промощують шлях новим ідеям. Відкриваючи своє кровне посвоячення з старинними римлянами намагаються виховати молоде покоління на їх зразок. Велику роль в поширенні цього нового руху відіграють поети Петрарка /- 1374/ й Бокаччо /- 1375/. Вислідом цього руху в мистецтві - це "ренесанс" - відродження - з такими велетнями як: да Вінчі, Рафаель, Мікельанджело й ін.

В загальному цей рух зродив і т а л і й с ь к и й г у м а н і з м; була це синтеза християнської моралі з грецьким індивідуалізмом /противно як на півночі/.

Цей цілий рух не обмежується тільки до відродження класичної старовини. Це був ґрунт на якому зроджувалося нове життя, нові ідеї. Людина усвідомила собі свою власну вартість, а з тим намагалася й розвинути свою власну особовість, свої власні дочасні намагання, свої власні цілі. В парі з тим зроджується намагання пізнати й опанувати світ, пізнати тайни природи - що все разом доводить до нових відкриттів, розросту науки, нової філософії а з нею й нової педагогічної думки.

Зворот у вихованні

Нове поняття про цілі людини на землі зовсім перевернули середньовічні педагогічні ідеали, які тепер набірають вповні світського характеру.

Відбивається це в першій мірі у ф і з и ч н о м у вихованні.

Коли раніше Церква пропагувала умиртвління тіла - то тепер з'являється піклування про здорове тіло, про гарний зовнішній вигляд, гарну поставу, граціозні рухи, гармонійну будову. Появляються постулати г і г і є н и. Гімнастичні вправи, забави, плавання, танці, ритміка, перебування на свіжому повітрі - стали предметом зацікавлення, дискусії й практики /хоч ще не розвинулися в якусь окрему систему фізичного виховання/. Виявом тих зацікавлень є напр. трактат Леонарда да Вінчі про пропорції людського тіла.

Відродження старинних поглядів і ділянці м о р а л ь н о - г о в и х о в а н н я - це друга характеристична прикмета нового напрямку виховання. Дотеперішні суворі погляди сперті на твердість та безоглядній дисципліні /дисципліна кия/ змінюється в напрямі лагідності і виrozumілому підході до дитини. Виростає вимога доброзичливого відношення до дитини, дбання за її веселий настрій, дбання за її амбіції й честь, та впливання на них похвалами й нагородами, співзмаганнями. Щораз більше заступається погляд що лагідними поступованням можна добути кращі висліді, як строгими карами.

Найбільші зміни заходять в і н т е л е к т у а л ь н о м у вихованні.

Те, що раніш було зарезервоване для духовного стану, поширюється на світські стани. Вправді не висувається ще потреби загальної освіти, для всіх - це вирине згодом; але за навчання і виховання починає боротися шляхта й заможніші прошарки міщанства. Було це пов'язане з розвитком державного життя яке вимагало настирливо освіченої верстви для заповнення канцелярій, урядів та судів. Без зміло переведеного приготування шляхта не могла б добути свого упривілейованого становища в державі й мусіла б віддати впливи клірові або міщанству, яке настирливо почало горнутися до світського знання і в деяких краях /в Німеччині, Франції/ створило вже групи фахових, правничо вишколених урядників.

Тому й шляхетська молодь, яка раніше з погордою відносилася до шкільного навчання а то й стидалася знання писати, вступає тепер до шкіл, шукаючи умової оглади. Так само поступає й заможне міщанство.

Новий тип школи

Потреба загальної умової оглади й загальної освіти зроджує згодом новий тип школи: к о л л е г і ю або г і м н а з і ю, до якої вчає молодь між 10 а 16 років життя. В першій половині XVI ст. на вимоги міщанства постають гімназії в більших містах; їх основує магістрати або вчені гуманісти. Міщанство швидко зор'єнтувалося в тому, що закінчення гімназії дасть змогу їх си- нам добути собі життєву позицію.

Не маючи змоги витворити власні, шляхетські огнища для навчання, вступає до тих гімназій і шляхетська молодь. Тим способом на шкільних лавках мішався шляхотський елемент з міщанським.

Суттю навчальної програми творить класична латина латина з політикою та реторикою. По закінченні - абсолювент змів плавно говорити по латині, складати вірші й промови на різного роду теми. Таке навчання не брало до уваги новостворену дійсність, не

вчило рідної мови, історії чи географії рідного краю. Зміст навчання добачували тільки в КЛАСИЧНОМУ МАТЕРІАЛІ, тобто в тому самому, який формував старинного Римляна.

Доки існував загальний ентузіазм для старини – доти така програма всіх вдовольняла. Що вона не спиралася на тому всьому, що дитина вимосила з родинної атмосфери, і що зовсім не була пов'язана з тим, чим жило довкілля – то це довгий час нікого не вражало. Світська суспільність ще не мала свідомості того, що можна навчити інакше.

Така мовно-риторична підготовка дозволяла на вишій студії в університеті, які також мусіли примінитися до нових вимог. Факультети визволених мистецтв стали огнищами гуманізму, а практичні факультети медицини й права почали розростатися й набирати значення як таких, що приготують до життєвих професій. Виїзди на заграничні університети, спричинюються до товариського оформлення і пізнання чужих, світових стосунків.

РЕФОРМАЦІЯ

Реформація, викликана М. Лютером /1483-1546/, поглиблена Кальвіном та ін., наново поставила перед загальним релігійним ідеалом. Але під суспільним оглядом викликала вона зміни, зовсім суперечні середньовічним відносинам. Заперечуючи засади посередництва Церкви між Богом і людьми – відмовила духовенству харизмату; це довело до знесення духовного стану а Церкві залишало тільки роль учителя й опікуна душ. Тому й євангелістський пастор не міг відокремлюватися від світських вірних, не міг вимагати для себе упривілейованого становища. Наслідком того в протестантських суспільствах змаліла роль церковної ієрархії, церковними справами почали заряджувати світські кола, а рішальний вплив на них перейшов в руки державної влади.

Вимога, що кожний вірний, навіть неосвічена людина, має сам пізнати й присвоїти собі Христову науку, викликала поширення св. Письма в національних мовах та організацію релігійного поучення народу, що подало зроджувало гасло загального навчання й створювало основу під майбутнє народне шкільництво. Зазив Лютера до бургмайстрів в справі розбудови шкіл по містах – увінчується успіхом; постають школи в Магдебургу, Нюрнбергу, й ін.

Нові прояви педагогічної думки

Захоплення для студій, викликане гуманізмом, збуджує розвиток і педагогічної думки. В усіх країнах розвивається педагогічна творчість, появляються педагогічні трактати, в яких передискусують різні виховні й дидактичні проблеми, видвигают нові постулати, шукають нових і кращих способів виховання й навчання. Майже в кожній країні виступають визначні педагоги, які пропагують нові педагогічні ідеї.

В Італії

Серед педагогів-гуманістів на перше місце вибивається в XV ст. Вітторіно да Фелетре /1378 - 1446/, теоретик та практик, який вчив в Мантуї синів марґрафа Гензаґа та інших аристократів. Свою школу, основану 1425 р., назвав він "Домом радості" /"каза джокоза"/. Школа була приміщена в парку. На зразок старинних і гасел гуманізму - звернув увагу на фізичне виховання, на різні вправи й гри на свіжому повітрі, бо - як це він підкреслював - добрі гігієнічні умови є основою виховання. Школа нагадувала грецьку гімназію; учні їздили на коні, вправлялися у фехтуванні, плаванні, стрільні з лука, гралися м'ячем тощо. Виключив тілесні кари, примінив нові методи навчання, які мали розвивати самостійне мислення учнів; в доборі предметів спирався на гуманістиці, але виминав гуманістичної односторонності і вчив природознавства, алгебри, астрономії тощо. Впровадив навчання історії. Пропагував рівноправність в навчанні для дівчат. Він прихильник державного ~~нагляду~~. Ціллю виховання для нього було виховати "повноцінного громадянина".

Іспанія видала визначного педагога-гуманіста Йоганнеса Людовіка Віве-са /1492 - 1540/, якого вважають основоположником новітньої педагогіки та емпіричної психології /вимагав досліджувати прикмети душі, а не чим вона є/. Вимагав щоб навчання було якнайбільш наближене до життя, щоб дитина своєю власною активністю доходила до власних висновків. Навчання повинно відбуватися в рідній мові, не повинне відбігати від життєвих проблем. Гри й фізичні вправи запевнюють певний гармонійний розвиток тіла й душі. Ціль виховання добачував в розвитку особовості й підготови до життя. Своїми вимогами про наглядність в навчанні, про єдність навчання з справами рідного краю, про добування знання на основі власного спостереження, власного досвіду й експерименту - промостив Віве-с шлях новітнім педагогічним течіям. Його вчення мали вплив на праці Коменського.

У Франції Франц Рабелє /1483 - 1553/ в своєму сатиричному романі "Гаргантюа" і "Пантаґрель" критикує схолястичне навчання, вимагає щоб виховання спиралося на природній активності дитини, а навчання на наочності.

Великий розголос добули праці Еразма з Роттердама /1467 - 1536/. Його "Похвала глупоти" намагалася осмішити старі методи навчання й виховання. Поборює кари, розвиває програму гуманістичного навчання /з латинкою і грекою/, вимагає відповідної підготовки учителів, права для жінок на вищі студії й ін. Його "Виховання юнака" є основою для "Громадянства звичаїв дитячих" Е.Славинецького, вихованка Київської колегії.

Педагогічна реформація

Основник цього руху М.Лютер, не дав якоїсь автономної педагогічної системи. Для нього виховання сполучене з місієюною працею. Родину й родинний дім вважає головною виховною інституцією, першорядного значення. Ціль виховання добачує в морально-релігійному та національному вихованні яке має служити піддержці, обороні й розиткові держави. Навчання повинно бути загальне,

доступне для всіх. Школа як і Церква є тісно з собою злучені у виховній праці й вимагають підтримки та контролю держави.

Широкі концепції Лютера розробили Филип Меланхтон /1507-1589/, який 1535 р. оснував в Штутгарті гімназію і кермував нею 45 літ. Гімназія стала типовою, гуманістичною середньою школою, на зразок якої поставали й організувалися інші школи. Програма гімназії Штурма спиралася на навчання класичних мов та реторики; зовсім не узяла до уваги рідної мови, ані не числилася з практикою. В загальному було це формально-лінгвістичне навчання.

ПРОТИРЕФОРМАЦІЯ.

Поширення реформації в Європі викликало в католицькій церкві протинаступ. Собор в Триденті /1545-1563/ закріпив за папою найвищий авторитет і владу, поглибив старання відзискати втрачені народи. Силою свого авторитету Церква добула назад духову зверхність в католицьких суспільствах, але давньої гегемонії вже не зуміла повернути. Змушена шукати допомоги у світських володарів, духовний стан підпорядковувався державній владі нарівні з шляхетським станом. За ціну втрати своєї самостійності монархи передали духовенству привілеї виховання та навчання католицьких суспільств. Для цієї функції Церква створила нові органи: на в ч а л ь н і з а к о н и. З них першість добули єзуїти.

Єзуїти. Єзуїтське шкільництво в цілості звернуло увагу на виховання дітей в и ш и х станів і до їх вимог примінило свої школи, зразок якої знайшли в зродженій гуманізмом гімназії Штурма. Головною ціллю було виховати: богобоязливість, релігійність, та моральність; християнську покору і послух для Церкви, зате інтелектуальне виховання сходило на дальший план. В цілості використали здобутку гуманізму і замишування для старинних класиків, але не допускали для виявів будь якої самостійності і свободи думки. Одностайна та незмінна програма для всіх шкіл /раціо студіорум/ не допускала будьяких локальних патріотичних навчань, не відкривала широких духових горизонтів, як також не побуджувала до самостійних домліців.

Єзуїтські школи завдячували свій успіх в першій мірі:

1/ своїй знаменитій організації та уніформованості: єзуїт, що вчив у Лісбоні в XVII ст. міг бути перенесений до подібної класи у Польщі і тут продовжував лиш навчання подібне до того, як у Лісбоні всіх обов'язував систем студій "Раціо студіорум").

2/ знаменито вишколеним учителям /від 1565 р. кожна провінція мала вчительський семінар з відповідно розложеною програмою навчання та строгими селекційними іспитами/;

3/ зорганізованим на свій лад методам навчання /виклади в вищих колегіях, вивчення в нижчих, постійне повторення вивченого напам'ять, постійні рекапітуляції та огляди того, що проробилося за день, тиждень, місяць, рік тощо /;

4/ своїми власними підручниками, що строго придержувалися обов'язуючих єзуїтських норм;

5/ незвичайно строгій дисципліні, ревалізації, емуляції і т.п. Ці методи, вироблені в середньовіччі, задержалися дуже довго і набули дуже консервативного характеру, до цієї міри, що в 1773 р. /розв'язання/ єзуїти вчили методами, розробленими півтора сторіччя раніше.

Безоглядне довіря для раз устійненого плану навчання і вироблених виховних основ не викликавало потреби теоретично поглибити педагогічних проблем. Єзуїтську систему вважали за зразкову тому й приймали її і в різних к о л е г і я х, які вели інші закони /піяри, театини й ін./ або університети. Якщо й були деякі різниці - то відносилось це до зменшення розмірів граматики, історії, математики тощо.

Крім чоловічих навчальних орденів постали й ж і н о ч і н а в ч а л ь н і о р д е н и, як напр. орден Уршулянок/1537/; всі ці ордени відіграли поважну роль не тільки у піднесенні інтелектуального рівня жіноцтва вищих станів, але й в поборюванні протестантизму. Виховання спиралося на вказівках Бівеса та отців Церкви. Приактичне виховання жіноцтва було більш підкреслене й більш пов'язане з життям /головно в домашньому житті і обов'язках/ як у вихованні хлопців.

Католицька педагогіка

Від первопочинів свого існування католицька педагогіка має визначені свої цілі в своїй етиці; в ній ієрархія вартостей і цілей спирається на ієрархії буття, ієрархії істот. В цій ієрархії на найвищому шпилі стоїть найвище буття, безконечна істота - Бог. Тому кат. педагогіка має теоцентричний характер, а слід за тим центральну ідею абсолютної Правди й абсолютного Добра. В Бозі зосереджуються всі інші добра. В кат. педагогіці не зникає ніяка вартість, але кожна, ще більше поглиблюється і укладається в ієрархію, на шпилі якої стоїть Бог - єдиний виховник і мистець людських душ. Бог - це найвища ціль людини. Тому приготувати людину до тієї цілі, виховати її до повноти життя Божого і в Бозі - ось ціль кат. педагогіки. Для св. Тома Акві, виховником у'стислому значенні цього слова є тільки Бог, бо тільки Бог є творцем духовних сил, через які людина розвивається й виховується і тільки Бог може діяти на людську душу знутри.

Вихованець або дитина в кат. педагогіці займає теж ~~теж~~ дещо інше становище некатолицький. Родина, Церква й держава покладають у дитині свої надії кращої майбутності. Католи педагогіка цього не заперечує, але додає в дитині те, що св. Письмо називає образом і подобою Божою. На цьому терені розвивається життя ласки, чеснот і dokonуються незглибні тайни зв'язків Бога з людиною.

Катол. педагогіка ставить собі метою витворення в душі дитини моральні структури звані чеснотами. А чеснота - це наче акумулятори моральних сил, це структури живі, що творять цілість, яка протиставиться всякій внутрішній анархії та хаосові. Цілість живих чеснот це характер і саме про нього найбільше дбає католи педагогіка. Католи педагогіка є оптимістична, бо вона від добра починає і на добрі кінчає /її центральна ідея - це ідея Бога як найвищого добра/ і тоталістична, бо

вона охоплює цілість людського життя не відриваючи ласки від природи, ні одиниці від суспільности.

Криза гуманістичного напрямку

Гуманістичний напрям виховання не довго втішався успіхом серед вищих світських станів. Спершу шляхта захопилась тим, що змогла переняти духовий провід і підважити становище духовенства; але це захоплення довело згодом до повного розчарування, й гуманістичний напрям виховання почав викликати застереження. Наука, добута по високих школах, за високу ціну, зовсім не приготувляла до життя не давала ніякої п р а к т и ч н о ї підготовки. Це викликавало невдоволення з о д н о с т о р о н н о с т и та н е п р а к т и ч н о с т и виховання. Покпиває собі з такого напрямку ґасконець М. де М о н т е н ь /1553-1592/; він вважав, що треба виховувати не вчених, голови яких є набиті різними граматичними правилами, а людей практично підготованих до життя. Вимагав навчання рідної мови, пізнання окружаючого світу власними змислами, а кожне пізнання – самопізнанням, коли пізнаване прибирає індивідуальну форму і стає справжньою власністю особняка. Виступає проти кар і вимагав пізнання дитячої психіки, для кращих успіхів в навчанні. Тими своїми заввагами вплинув як на сучасних, так і на виховання в наступних сторіччях /поважний вплив на Льюка й Руссо/.

Здоровий розум світських станів критично оцінив виследи гуманістичної вчености і вже з кінцем XVI ст. впливав і вимагав змін у виховній програмі.

Приватне виховання аристократії

Аристократія й заможніша шляхта невдоволена програмою віддається від публічних шкіл і головну виховну працю переносить поза школу. В моду входять п р и в а т н і педагоґи, які виховують та виучують шляхетських синів так, як цього вимагають їх батьки та конкретні потреби майбутнього життя. До публічної школи учашають тільки сини збіднілої шляхти та міщанський плебс. Це доводиться до поглиблення соціальних різниць і повного відокремлення. Приватне виховання набирає познач соціальної вишости, не числиться з шаблоном, який обов'язує бідніший загаль. Залежно від розуму і щасливого добору педагоґів це приватне виховання має різні форми й дає різні виследи, проте все вважається його чимсь вищим і кращим.

Бажаючи допомогти аристократії в їх намаганнях деякі монархи і князі закладають в XVII ст. л и ц а р с ь к і а к а д е м і ї, з науковою й лицарською програмою. Вчать дещо латини, але більш упривілейованою стає французька мова, вчать математики й фізики, історію, географію, право, геральдику, а побіч того механіку та фортифікацію, релігію й філософію. До лицарської програми належать: фехтування, кінна їзда, танки. Ці академії мають характер ексклюзивний, виключно становий, виховують молодь в хоробливій становій та родовій гордості.

Таке відокремлення між вихованням аристократії від плебеїв, яке ще в XVI ст. єднало ці стани у спільній гуманістичній гімназії, довело до занепаду публічних шкіл. Ще тільки міщанство є до них прив'язане. Школи переходять під опіку монахів чи пасторів.

Шкільна Рада УКА - Університет Українознавства НТШ
ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Проф. Др. Е. Жарський

Історія виховання
Лекція ч. 5-6.

РЕФОРМАЦІЯ в УКРАЇНІ

Через Польщу й Литву продісталися протестанські ідеї в першій половині XVI ст. і на Україну; їх поширенні оприяли також поїздки української молоді до університетів у Ляйпцігу, Гайдельбергу, Кенігсбергу й ін. Серед українського громадянства Литви й Польщі найбільше поширення добуло собі кальвінство /прихильники якого вели панівецьку школу на Поділлі - заснував її брацлавський воєвода Ян Потоцький у 1590 р. (проіснувала до 1611 р), - в Ланцуті, в землі Перемиській й ін./ як також социніянство /антитринітарство/, поширене найбільш на Волині та Київщині, головню серед маєтних і провідних прослойків суспільства українського громадянства. Социніяни мали свої школи в Киселиці /Володимирський повіт на Волині, що 1614 р. стала вищою социніянською школою/, в Хмельнику на Поділлі, в Гощі, Любартові, Берестечку та ін.

Загальний характер социніянського виховання визначив Фауст Соцін /1539-1604/, прибув до Польщі 1579 р.; "Треба вчитися того, що є приємне або корисне не для себе особисто, а для всіх тих, кому ти чимсь зобов'язаний. А наші зобов'язання сягають духа, тіла й зовнішнього. Добра духа здобуваються й зберігаються правдивою філософією; добра тіла - медициною, зовнішні - наукою права; з них найважливіша філософія. Полягає вона в правильному знанні Бога та Його волі, що міститься у святому писемі".

Катедральні та парафіяльні школи

Проте ці школи не охопили великої кількості української молоді; значна її кількість виховувалася в католицьких катедральних і парафіяльних школах, що існували у Львові, Києві, Луцьку й ін. Деякі катедральні школи мали матеріальну піддержку магістрату, члени якого не все були прихильні до православ'я; магістрат м. Львова 1570 р. заборонив приймати до катедральної школи дітей православної віри й зовсім ігнорував королівські накази про допущення православних дітей до цієї школи.

Програми католицьких катедральних шкіл узяли не тільки професійну підготовку до церковних і священничих станів, але й намагалися дати загальну освіту. Крім мов: латинської, грецької та польської предметами навчання в них були науки, що входили в систему семи вільних наук (*septem artes liberales*) та поділялися на дві групи: трівіум і квадрівіум. До першої групи входили граматики, риторика і діалектика; до другої - арифметика, геометрія, музика та астрономія. Під граматику в польських школах XVI-XVII ст. слід розуміти латинську, яка була в той час

Мовою сойму, суду, уряду й була науково опрацьована.

Єзуїти. Щоб підняти рівень католицьких шкіл та взагалі като-

лицтва і протиставитися протестантизмові, Католицький єпископат закликав до Польщі єзуїтів. Від р. 1560 починають вони засновувати школи ~~Х~~ на білоруських та українських землях. В 1570 р. єзуїти відкрили у Вільні к о л е г і ю, що 1579 р. придбала диплом на академію та надовго стала найважливішим огнищем освіти й для білорусько-українського громадянства.

Крім віленської школи єзуїти відкрили багато шкіл на Київщині, Волині, Поділлі та в Галичині, а саме в Ярославі /1574 р. де вчився Б.Хмельницький/, Львові /1608 р./, Луцькому /1614 р./, Кам'янці на Поділлі /1610 р./, Хвастові /1625 р./, Києві /1647р./, Вінниці, Барі, Пинську й ін.

Всі ці єзуїтські школи притягали до себе значну кількість учнів з українського громадянства завдяки тому, що школи ці як - найкраще відповідали тогочасним вимогам шляхетської суспільності. Єзуїтські школи, йдучи на задоволення цих вимог, виховували молодь із сальоновими манерами, з зовнішнім культурним блиском, з умінням вільно говорити латинською мовою та писати цією мовою легкі вірші, - всього цього вже було досить, щоб догодити тогочасному шляхтичеві.

Метод. Але єзуїти не забували при цьому основного завдання єзуїтської педагогіки - виховувати в учнях релігійний фанатизм та безоглядний послух церкві. Засобами для того були - молитви та щоденне відвідування служби Божої, щотижнева а пізніше щодня сповідь, участь учнів у студентських Марійських братствах, а також уся ш к і л ь н а с и с т е м а, що була збудована на засадах сміливої самостійної думки та прищеплення безоглядного послуху авторитетові. В наслідок такої системи виховання в єзуїтських школах православні учні в більшості своїй відпадали від своєї віри й нації.

У школах введено відповіднішу методу навчання класичних мов: спрямовано більшу увагу на вимоги світської науки, ніж це було в старих школах; єзуїти старалися привчити учнів до слухляності не так карами, як суперництвом між учнями. Учні в єзуїтських школах підлягали досить суворій дисципліні - до різок включно /тілесну кару виконував езекутор, який належав до єзуїтського ордену/. Єзуїтська школа охоплювала своєю програмою цілу низку наук, поділених на два відділи: нижчий (studia inferiora) і вищий (studia superiora). Перший повний відділ складався з п'яти клас, що йшли послідовно вгору так: інфіма, медія, супрема, гуманітас, реторика. В кожній з цих клас був свій окремий учитель; курс кожної класи крім риторичної, був однорічний, риторичний - переважно дворічний. На вивчення латинської мови зверталось особливу увагу: лише новачки могли говорити в школі і поза школою іншою мовою, а решта учнів повинна була розмовляти з учителями й між собою латинською мовою. Народня мова вважалася за непристойну мову.

Вищий відділ єзуїтської школи складався з філософічного курсу /реторичного/ та богословського /чотирічного/.

На чолі кожної єзуїтської школи - нижчої чи вищої - стояв ректор, що мав загальний догляд над школою. Науковою частиною школи кермував префект, що точно придержувався приписів "Рацио студіорум".

Окреме місце займала Замостьська академія, що її відкрив 1595 р. Ян Замойський /1541-1605 р.р., польський магнат/. Фундатор академії виключив із її програми богослов'є. Академія складалася з восьми клас. Бідних студентів не лише звільняли від плати за навчання, але й утримували в бурсі коштом фундатора. Студенти поділялися за національністю на 5 груп. Фактом поділу студентів за національністю кожному студентові піддавалася та думка, що він не тільки громадянин своєї батьківщини, але й син свого народу. З Замойської академії вийшли Касіян Сакович /1578-1647/, ректор київської братської школи /1620-164/, Сильвестер Косів /1648-1657, православно-київський митрополит/, перший ректор Київсько-Могилянської колегії, Ісає Трофимович, перший префект тої самої колегії та ін.

Всі ці школи — церковно-католицькі єзуїтські. Замостьська академія — внесли дещо нове з того, що дав реформаційний рух у Німеччині, Швейцарії та інших країнах Західної Європи. Старі вищі школи ніяк не могли конкурувати з ними своїми програмами.

Кн.К.ОСТРОЗЬКИЙ

Добре розуміючи, що збереження своїх шкіл, з їх стародавнім візантійсько-церковним характером неминуче приведе до занепаду української культури, кн.К.Острозький київський воєвода /род.1526, пом. 1608/, доробив відповідні заходи.

Він перший, ~~хоча~~ піднявся перевести реформу, і коло 1572 р. відкрив на свій кошт школу в Турові, а 1577 р. у Володимирі на Волині. Пізніше відкрив він у Острозі, в своїй резиденції, школу, що стала зразком для багатьох українських шкіл, завів там же, коло 1577 р./ друкарню, звідки 1581 р. вийшла перша повна слов'янська Біблія, над виданням якої працював гурток учених, що скупився біля кн.К. Острозького в м. Острозі.

Острозька школа постала коло 1580 р. за програмою тодішніх середніх шкіл /колегій/. У школі викладали три мови — слов'янську, грецьку та латинську. Першим вчителем цієї школи були грецькі дидакаси, як зпосеред тих греків, що заселявали в Острозі цілу вулицю, так і з тих, що їх надіслав царгородський патріарх на прохання кн. Острозького. Ректором школи був Гарасим Смотрицький /пом. 1594 р./.

Острозька школа користувалася великою популярністю, — в ній училися не тільки шляхетські діти, але й селянські. Учнями цієї школи були між іншим, Максим /у чернецтві Мелетій/ Смотрицький /1578-1633/, Петро-Конашевич Сагайдачний /пом. 1622 р./.

Кн. Острозький мав намір перетворити острозьку школу в академію, але йому не вдалося здійснити цього наміру. 1608 р. кн.К.Острозький помер і його маєтності та фундації перейшли в руки католиків. Як довго існувала острозька школа, невідомо, але з певністю можна сказати, що 1624 р. цієї школи вже не було, бо в цей час внучка кн.Константина Острозького Анна Альоїза Хоткевичева заснувала в Острові єзуїтську колегію.

Острозька друкарня і школа віддали чималу прислугу українській культурі; з острозької школи вийшла перша граматика церковно-слов'янської мови, видана у Вільні 1586 р., а з острозької друкарні — три видання Часослова, що відігравав у нас роль книжки до навчання грамоти, та ціла низка полемічних творів на захист православної віри проти католицизму й унії.

Вже згадувалося про те, яку боротьбу доводилося вести православному населенню м. Львова з магістратом за право вчити своїх дітей у католицькій катедральній школі. Не диво, що львівське братство рішило організувати свою середню школу. Щоб не на-
ражати себе на конфлікт із капітулою й магістратом, братство ух-
валяло надати своїй школі характер грецько-слов'янської школи.

З братських шкіл повстали в цей час школи в Перемишлі /1592/, Рогатині, Замості /1606 р./, Києві /1615 р./, Вінниці, Немирові, Кам'янці на Поділлі, Крем'янці, Луцьку /1620 р./ та інш.

Першим ректором київської братської школи був Йов Борецький

/1615-1616/, пізніший київський митрополит /1620-1631/.

Київська братська школа поділилася на декілька клас, чи відділів. В кінці 20-х років XVII ст. вона ділилася на чотири відділи. Навчання в школі починалося з слов'янської азбуки. Виховання дітей велося в строго моральному й національному дусі, при школі було заведене, з благословення єрусалимського патріярха, инацьке братство.

ПЕТРО МОГИЛА

Школа зазнала великої реформи, зв'язаної з іменем Петра Могили /1596-1647/, архимандрита Печерської Лаври. Ще за його попередника Єлисея Плетенецького /1550-1624/ Печерська Лавра придбала коло 1615 р. друкарню, засновану в Стратині єпископом Гедеоном Балабаном /1569-1607/, перевезла її до Києва та заложила для потреб друкарні фабрику паперу в Радомишлі над р.Тетеревом. Петро Могила задумав відкрити школи, де молодь могла б виховуватися "в благочестії, в нравах добрих і в науках свободних". З цією метою він насамперед послав на свій кошт декілька молодих киян - Сильвестра Косова, Атанасія Кальнофойського, Інокентія Гізеля та ін. до Львова. Вже в 1631 р. П.Могила відкрив школу, на зразок західно-європейських шкіл, у Лаврі, в будинку Троїцького монастиря а опісля злучив її з братською школою; братство визнало його довічним старшим членом братства та патроном з'єднаної школи. Школа ця стала зватися з того часу к о л е г і є ю й була перетворена на зразок латинських західно-європейських шкіл. Небаром П.Могила відкрив філію цієї школи у Вінниці, а потім переніс її /1639р./ до Г о щ і, на Волині. П.Могила, ставши в 1632 р. митрополитом, задумав перетворити колегію на академію, але польський уряд відмовив йому в цьому, лише дозволив викладати в колегії всі науки аж до філософії включно, крім богословських наук.

МОГИЛЯНСЬКА КОЛЕГІЯ

Із заснуванням у Києві Могилянської колегії та з розвитком видавничої діяльності, розпочатої гуртком учених, що скупчилися біля П.Могили, Київ знов став центром української культури.

В київській колегії та в тих братських школах, що брали її собі за взір, л а т и н с ь к а м о в а зайняла головне місце, бо латинська мова була в той час мовою трибуналу, суду, соймів, а тому мала життєву потребу, і була тоді ознакою освіченої людини. В київській колегії латинська мова стала й мовою науки, й розмовною мовою. Латинською мовою викладалися усі шкільні предмети, крім катехизису й слов'янської граматики. Полатинському повинні були розмовляти учні в школі й позашколою. За помилку в латинській мові, за одне слово, сказане рідною мовою, учень підлягав дуже суворій карі. Знання польської мови також визнавалося за потрібну річ для кожного освіченого українця. Вживання польської мови заходило так далеко, що в кінці XVI ст., і особливо в XVII ст. твори православних українців польською мовою були звичайним явищем. Навіть така книжка XVII ст., як Печерський Патерик, вийшла 1635 р. у перерібі Сильвестра Косова польською мовою.

Щодо руської мови, то їй також уділено місце в програмі братських шкіл, особливо в Литовській державі, де руська мова набула значіння державної мови.

Але руська мова, треба думати, не користувалася особливою пошаною в програмі братських шкіл. Так, правда, стояла справа з рідною мовою в католицьких і навіть протестантських школах не тільки в XVI ст., але й у першій половині XVII ст., поки ідеї Яна Амоса Коменського/1592-1670/ не западали в шкільній практиці. Тому, може, П.Могилі й не залишалося нічого іншого, як узяти за зразок для своєї школи звичайний у той час тип латинської школи.

Після інших предметів, то в програму братських шкіл входили діалектика, риторика та гомілетика. /наука духовного красномовства/. Діалектика подавала учням основи логіки. Діалектика нерідко оберталася в софістику, що вчила, як висловився Іван Вишенський /помер 1620 р./ в однім з своїх писань, робити з білого чорне, і навпаки. Риторика була наукою, що навчала красно промовляти. Наші учителі ритористи йшли за латино-польським взірцем і вчили всіх риторичних засобів вислову без особливого поглиблення в суть самої справи. Прикладенням риторичних правил до духовних проповідей займалася гомілетика.

Значно гірше становище в програмі братських шкіл займали науки к р а д р и в і у м у: арифметика, геометрія, музика й астрономія. Математичні науки не були тоді в особливій пошані і в Західній Європі. Щодо музики, то в братських школах найбільшу увагу уділювали співам. Учні шкіл співали в церковних хорах, а співом церковних кантів у домах побожних мирян здобували собі засоби для свого існування.

Підручники. Програма братських шкіл у значній мірі була копією програми єзуїтських шкіл, а тому й підручники братських шкіл часто були простою перерібною підручників, що вживалися в єзуїтських школах. Одначе, були й оригінальні підручники, а також у перекладі з грецької мови. Так з посеред оригінальних підручників насамперед слід назвати б у к в а р Лаврентія Зизанія /правдиве прізвище його Кукіль, ще прозивався Тустановський/, на той час учителя віленської братської школи, під назвою "Наука ку читаню й разуменію письма словенского тутыж и о святой Тройци и о в человеченіи Господня" /Вільна, 1596 р./. Тут уміщено азбуку, склади, молитви та короткий катехизис, складений Степаном Зизанієм. Донедавна цей буквар уважався у нас за перший друкований український буквар, але в оксфордській бібліотеці найдено буквар друкований у Львові або у Вільні з половини XVI ст., під назвою "Началу ученія дѣтем хотящим разумети писаніе". Так само у Вільні 1596 р. вийшла "Граммати́ка словенска съвершеннаго искуства осми частіи слова и иных нужд-ных" Лаврентія Зизанія. В кінці цієї граматики є "Лексис сиречь реченія в кратце събраныи из словенскаго языка на простый рускій діалект истолкованы", де знаходиться пояснення таких слів, як "житниця" – клуня, "мечь" – помста, "юноша" – парубок і т.д. Цей "Лексис" був попередником слов'яно-руського словника Памви Беренди під назвою "Лексикон словеноросскій и имен толькованіе" /1627 р./.

В 1591 р. вийшла у Львові граматика грецько-слов'янської мови, складена, як зазначено в наголовку, спудеями, себто учнями львівської школи, – під назвою "Адельфотес". Гадають, що це був переклад підручника з грецької мови.

В 1621 р. у Вільні вийшов б у к в а р під назвою "Грам-
тика албо сложеніє писмена хотящым ся учити словенского язика
младолетным отрочатем" з ілюстрацією в наголовку, де змальовано
класу з учителем, що карає різками учня.

Найславнішим підручником була г р а м а т и к а Мелетія
Смотрицького, яка надрукована була 1619 р. в Св'ю на Віленщині
під назвою: "Граммати́ка Славенскія́ правильное синта́гма потщани́ем
многогрешнаго мни́ха Мелеті́я Смотри́скаго", що мала великий вплив на
всю південно-слов'янську письменність. М.Смотрицький вводить тут
уперше правила великих літер у письмі, які він називає "вящими
письмены́". Він також докладно склав орфографію відмін іменників
і прикметників та вперше ввів дієслова. Відмін у іменників відзна-
чає сім: іменовний, родний, дательний, виновний, творительний,
звательний і сказательний, пізніше "предложный"; чисел три -
поединче, подвійне, многе; відмінювань // "супружеств" // дієслів -
два; ступнів порівняння прикметників - три; положенная, разсуд -
ная/порівнююча/ та превышняя. В синтактичній частині М.Смотриць-
кий відрізняє два г - приди́хове і гостре - відповідно до україн-
ської вимови та признає природженим слов'яно-руській мові віршо-
ву міру метричну, а не силябичну, що панувала в нашій письменнос-
ті до XVIII ст.

Тому, що братські школи були зі собою в близьких взаєминах,
підручники, видані одною братською школою, знаходили поширення в
інших. Так, напр., перша грецько-слов'янська грамати́ка, зладжена
спудеями львівської школи вважалася тоді за дуже придатний підруч-
ник і вживалася у всіх братських школах.

Статути братських шкіл

Статут братських шкіл є одним із найважливіших педагогічних
пам'ятників, які з достатньою повнотою висвітлюють як організа-
цію педагогічного процесу, так і зміст навчання в школі. Він від-
биває гуманні риси нашої загальнонародної системи виховання,
норми якого спиралися на глибоко моральних та національних осно-
вах і в добі важкого гноблення змагали для задержання, продов-
ження і піднесення української культури, для майбутніх поколінь.
Статути братських шкіл, випередили подібні правильники, які пос-
тали на заході Європи 30 літ пізніше /поза університетами/.

На вступі до шкільного статуту луцької школи /в 1624 р./ під-
креслюється, що вона заснувалася "старанням та піклуванням і тур-
ботою всіх городян луцького руського роду, та пожертвами духовно-
го, княжого, панського і всього простого народу, навіть і до убо-
гих вдовиць, щоб заповнити всяку недостачу належного вчення". В
чергових 20 статтях визначається основи організаційних, виховних
та методично-навчальних обов'язків вчителів-дидискалів, учнів,
батьків.

Братські школи були загально приступні школи, бо вступ до
них був відкритий для всіх верств українського громадянства. Всеж
були певні формальності, яким обставлялися порядок прийняття дітей
у школу. Так, напр., за з'ясуванням статуту луцької братської шко-
ли, хто приводить дитину й віддає її до науки, повинен взяти з
собою одного чи двох свідків: має бути прочитаний реєстр, з якого

видно чого навчатимуть там дитину. Хто вступає до школи, той три дні приглядається до шкільних порядків "щоб наспіх почавши — скоро не розкався й не залишив би підприємтя", себто школи. В деяких школах була заведена плата при записі дітей у "спудеї", а саме треба було внести в шкільну касу чотири гроші. Так само вибуття учня зі школи відбувалося прилюдно, при свідках. Сироти й діти незаможних батьків жили в бурсах. У протилежність до єзуїтських шкіл, дедіти магнатів і заможних батьків користувалися різними привілеями і навіть у класі сиділи в передніх лавах, братські школи проголошували принципи рівності дітей незалежно від матеріального становища й соціального стану їх батьків. Ті учні, що найбільш поступали в науці, садовилися в класі на передніх місцях

Обов'язки учителів. Щодо учителів, то до них ставилися такі обов'язки: "Дидаскал или учитель мають бути благочестив, разумен, смиреномудрий, кроток, воздержливий, не п'яниця, не лихоимець, не гнівлив, не зависник, не смехостроитель, не срамословець, не пособитель ересям, но благочестію поспешитель".

Учителі братських шкіл служили не тільки школі, але й церкві, організуючи хори з учнів та беручи безпосередню участь у службах Божих. Тому учителі братських шкіл називалися також дяками. Учителів запрошувало братство: воно теж платило їм утримання, як грошима, так і натурою — харч, одяг і взагалі все, що потрібне для життя.

Учителі братських шкіл набували освіту не тільки в братських школах, а також у різних академіях і університетах, нерідко в закордонних, при чому незаможні студенти здобували освіту "пішки, немов апостоли ходили". — Двоє або троє товаришів, бідних і безпритульних, без жадних засобів, з одною торбинкою за плечима та з парю книжок або декількома зшитками, пішки мандрували за кордон, всіма способами затаючи своє ім'я, вживали всяких засобів, щоб уникнути небезпеки і, переходячи зі школи до школи, обходили майже всю Європу, щоб накінець, з запасом знання та з радістю повернутися додому.

Дисципліна. Дисципліна в братських школах була сувора — тілесні кари були невід'ємною частиною шкільного кодексу братських шкіл. В статуті зазначалося, що треба "за неслухляність карати, але не по-тиранськи, а по-наставницьки; не надмірно, а по силах; не з буйством, а лагідно і тихо, не тільки мирське, а й понад мирське. І щоб він учитель, через своє недбальство, задріст чи лукавство, не залишився винен ні за одного учня, ні перед Богом вседержителем, а також перед родичами учня і перед ним самим, якби відняв у нього час або зайняв його чимсь іншим".

Обов'язки учня. Обов'язки учня також були визначені статутом. До школи повинні були учні являтися точно на 9 годину. Навчання не повинні зачинати, поки не прочитають молитов. По молитві "кожний повинен переказати вчорашню лекцію, і показати своє письмо, яке писав в дома, і виклад своєї лекції; а потім повинен вчити по частинам псалтир чи граматику з розборами та багато інших корисних наук, як вважатиме на той час учитель, відповідно до потреби. Після обіду повинен списувати на таблиці свої лекції,

що їх задав учитель... У суботу повинен повторити все, чого навчився протягом тижня... Двох хлопчиків, по черзі, мають раніше прийти до школи, підмести школу, розпалити печі і сидіти біля дверей; і знати про всіх, хто виходить і заходить; вони повинні записувати і доповідати про тих, які б не вчилися, пустували, або в церкві безчинно стояли, або додому йдучи, не поводити себе пристойно".

Статут визначав і порядок переходження предметів. "Школи слов'янської мови навчання - зазначувалося - починається так: спершу навчаються складати букви; потім навчаються граматики, при тому навчаються церковного порядку, читання, співу. Також привчають щодня, щоб діти одне-одного питали по грецьки, а відповідали по слов'янську; а також, щоб питали по-слов'янськи а відповідали народньою мовою. Але взагалі, вони не повинні між собою розмовляти народньою мовою!"

Значіння братських шкіл

Братські школи - поза своїм історичним значінням - положили великі заслуги для національного виховання та розвитку національної свідомості українських мас. Своєю загальноприступністю прислужилися поширенні освіти серед широких мас українського народу та сприяли розвиткові української культури не тільки фактом поширення шкільної програми, але й видаванням шкільних підручників та наукових праць, особливо в ділянці слов'янської філології.

В інтелектуальному вихованні пішли далше - у порівнянні з попередніми церковними школами, що в цей період відігравали роль нижчих шкіл - і навчали чужих мов; це й надавало їм характер середньої школи; по друге, вони давали учням наукові знання практичним способом, а не як раніше шляхом "книжного учення".

Педагогічна література. Багато вихованців братських шкіл залишає нам визначні педагогічні твори, з яких треба звернути увагу на такі педагогічні праці: Яків Йова Борецького, "Про виховання дітей", Семеона Полоцького "Обід душевний" і "Вечеря душевна" та Єпіфанія Славинецького "Громадянство звичаїв дитячих". Чи виховних рефлексій М.Смотрицького, К.Ставровецького та ін.

"Про виховання дітей".

В 1609 р. в друкарні Львівського братства вийшов один перших друкованих творів "О воспитаніи чад", ~~якого~~ якого приписують Йові Борецькому, родом з Бірче, Галичина, помер 1631 р., висоосвічена людина свого часу, ректор Львівської і Київської братських шкіл, згодом Київський митрополит; мав великий вплив на козачину часів Сагайдачного. Ця книжка є першим підручником для виховників, родичів і учнів; видержана в релігійному дусі, являється компіляцією різних поучень, спертих головним чином на творах І.Золотоустого. Праці просвічує педагогічний оптимізм; її автор проповідує думку, що всі додатні чи від'ємні сторінки людини залежні головним чином від виховання. Автор вважає, що обов'язки серйозного і вдумливого виховання покладені на плечі родичів і вони в першій мірі є відповідальні за погані вчинки дітей.

"Обід душевний" /1681/ і "Вечеря душевна" /1683/.

Подібні думки висловлює і вихованець Київської Академії Симеон Полоцький /1629-1680/ який звертав велику увагу на важливість прімі-ру учителів і родичів у вихованні дітей. Хоч виступав широко в то-му часі примінюваних тілесних кар, проте вимагав розумної, а не звирячої дисципліни. Порівнюючи дитину з воском пригадує, що "як віск приймає на себе зображення всяких печатей завдяки своїй зручній м'якості, так серця юних нрав легко приймають через м'я-косердя. Коли на тому воску відпечатає хтось непорочного і незлоб-ного голуба, то буде людина ця непорочна і незлобна, як голуб. Або відпечатає хтось орла, високо літаючого і люблячого світло, завж-ди ця людина про високе і світле матиме думки..." Він зазначає, що навіть незначні знання і навички, вироблені в дитинстві, міцніють і розвиваються "яко на дині", що росте на городі.

Покликуючись на майстерних вчителів Полоцький поручає такий корисний приклад ступнів навчання дитячої молоді: до 7-ого року життя нехай батьки вчать своїх дітей "вимовляти добрі і чисті сло-ва, а не гідкі і погані, правдиве, а не брехливе казати"; у дру-гому семиріччі /від 7 до 14 р. життя/ треба познайомити дітей з предметами оточуючої природи шляхом правильних спостережень. У третьому семиріччі /від 14 до 21 р./ "коли одержать добрий і дос-татній розум, хай вивчають страх божий і мудрість, щоб жити по бо-жому, а також щоб зміли бути чесним громадянином у світі. В ці три-чі по сім років, до чого юнак прихилиться, того тримається і в ста-рості по таким словам: юнак, шляхом своїм ідучи, якщо і постаріє, не відступить від нього". Це одна з перших спроб періодизації роз-витку дитини і пов'язаних з тим відповідного добору предметів на-вчання. На праці "Виховання юнака" Еразма Роттердамського спирається

"Громадянство звичаїв дитячих".

"Громадянство звичаїв дитячих" Епіфанія Славинецького /нар. в Україні, пом. 1675 р., закінчив Київську Академію, відбув подорож до зах. Європи, вчив опісля в цій же Академії; в 1649 р. його заби-рають до Москви/ охоплює велике коло питань і відповідей про ви-ховні справи /про зовнішній вигляд дитини, її одяг, про відвіду-вання церкви, про поведінку під час обіду, при зустрічі з старшими, в школі, про сон і ін./ та являє собою своєрідний моральний кодекс; на той час був це цінний підручник для родичів та вчителів.

Новиною, як на тодішні часи, і цінним вкладом у виховну практи-ку, було в цій праці те, що Славинецький звертає увагу на фізичне виховання та вартість гор. "Ради чого дозволяється гра?" ставитъ питання і відповідає "Ради розваги і відради розуму, утрудненому вченню". Які вправи є чесні і для дітей пристойні? "Дзига, м'я-чик, фізичні вправи, швидкоходність, китайський м'ячик, різне стрибання, стрибання як коник або травна саранча, стрибати з'єд-навши собі обі ноги і на одній нозі та інше".

У всіх працях відбиваються в більшій чи меншій мірі - ці течії, що в міжчасі перейшли через Європу. В цих педагогічних творах прог-лядає гуманізм; в центрі уваги ставиться дитина, наражену на впли-ви довкілля; "книжному навчанню" - протиставляється практичне, з досвіду й оточення дитини, набування знання.

НА НОВИХ ШЛЯХАХ

Очайдушні подорожі й відкриття нових континентів, нові наукові досягнення - захитали довіря в знання старинних греків та римлян. Виявилось, що в обсязі знань про природу та про технічні добутки можна піднятися вище того, що знали в старині. Для тодішніх часів не вистачало вже вчення старини, яке підважили Коперник, Галілей, Ньютон і інші. Зроджується сумнів в знання вчених старини, видвигаються вимоги основніше пізнати природу.

БЕЙКОН Франц Верулямський /1561-1626/, визначний англійський філософ, дипломат, лорд канцлер, видвигає перед наукою нові, практичні завдання - опанування тайн природи та покороення їх людині. Дотеперішня наука - за поглядом Бейкона - цього не давала, бо послуговувалася неправильною методою; треба відвернути методу й оперувати не розумовими заложеннями, але до с в і д о м, треба вживати метод і н д у к ц і ї і поодиноких обсервацій витягати загальні висновки. Експериментом устійнюємо факти, індукцією узагальнюємо їх. Експеримент це основа пізнання; але сам експеримент не вистачає, він вимагає узагальнення. Наука має мати практичний характер; дотеперішнє книжкове вчення і контемплативне знання - є недоцільні. Практичність проповідує і в своїй етиці; для нього добро заключалося в тому, що було корисне для загалу. Метод стає кличем доби.

ДЕКАРТ-Картезій /1596-1650/, у своїй праці "Р о з п р а в а п р о м е т о д" та інших працях створює підвалини новітньої філософії /"батько новітньої філософії"/. В основу клав с у м н і в, який недопускає приймати будьяке твердження; ~~тільки~~ тільки те є певне, що є ясне та виразне; знову ж ясне і виразне є те, що є п р о с т е. Тому науці є потрібні такі методи, які викривають прості складники мислей. Тут своє завдання може сповнити а н а л і т и ч н и й метод, якого вживають у математиці. Був переко-наний, що цей метод обов'язує в усіх науках, тому працював над створенням з а г а л ь н о ї, у н і в е р с а л ь н о ї науки, яка в одній системі охоплювала б цілість знання про увесьвіт. Мірою пізнання є р о з у м; певне є тільки те, що розум признає ясним і виразним.

ГЮБЕС Тома /1588-1679/ знову ж звернув увагу на роль органів відчуття у нашому сприйманні /предмет відбивається у змислах та імпульсами переходить нервовими шляхами до мозку/.

Ці - й інші - філософічні думки не залишаються і без впливу на розвиток та поширення нових педагогічних горизонтів та ідей, які знаходять свій вияв у працях тодішніх і наступних поколінь педагогів, головню в працях Я.Коменського, предтечею якого був Вольфганг РАТКЕ /1571-1635/ автор меморіалу "Звіт про дидактику"

КОМЕНСЬКИЙ Ян Амос /1592-1670/

1. Єпископ моравської церкви /"Братства"/, з глибокою філософською освітою, провідник і визначний діяч народний - Я.А.Коменський лучив у собі гідність достойника церкви з жертвенною службою для народу. Своєю працею "Велика дидактика" /1657/ добув собі почесне місце в історії педагогіки і виховання. Його важливіші педагогічні погляди - це: віра в силу виховання і навчання, вимога

загального навчання доступного для всіх, головню для бідніших класів населення, активність у виховній праці. Впарі з тим обдумує відповідні форми виховання, усвідомлює про ці речі родичів, виготовляє відповідні підручники. З цього зроджується потрібний план початкової школи для всіх дітей у віці 6-18 років. Вона має підготовляти до життя, а не для потреб парохій /як це було в парохіяльних школах/.

2. В його шкільній системі кладеться натиск на т.зв. материнську школу /виховання в родині/ де вчителькою є мати. Це відповідало б періодові дитинства дитини до 6 літ. По початковій школі, яка повинна бути в кожному місті чи селі, юнак переходить до т.зв. школи латинської мови /середня школа, гімназія/ а після її закінчення здібніші переходять до академії, які повинні бути в кожній державі. Навчання закінчується подорожами.

З важливих його вимог - це вимога вчитися в рідній мові в початковій школі, а побіч читання і писання - також пізнання довоколішнього світу /про це точніше гл. в скриптах ПІУ "Дидактика загальна"/.

3. Звичайно вважають Коменського реформатором навчання; в меч-шій мірі підкреслюється його заслуга в напрямі: I. поширення й усистемизування знання про світ, як основної постави виховання людини; II. видвигнення тези "природи людини"; III. підкреслення потрібної структури психіки людини; IV. пов'язання теорії з практикою; V. видвигнення ролі дії-акції як чинника, що розвиває мислення й мову.

Саме ці студії принесли висліди, які поглибили й обоснували його дидактичні концепції й які були першим кроком на шляху створення з педагогіки наукової дисципліни. Він був першим з педагогів, який не лиш давав виховникам і вчителям певні напрями для їх праці, але намагався сформулювати проблеми неспішності шкільної праці, як також вмів зблизити нас до їх розв'язання. Коменський не тільки доглянув, що школа зле працює - це бачило багато педагогів його часу - але й шукав відповіді на питання чому ця праця є лиха; шукаючи за відповіддю сягнув глибоко в аналіз "природи" людини, в аналіз її відношення до реальної дійсності та шляхів її розвитку й досконалення. Щоб зреформувати неодоладне "мистецтво виховання" намагається перемінити школу в велику "дидактичну машину", яка працювала б прецизно й бездоганно. Для цієї мети шукає саме тих "природних" прикмет людини й їх розвитку, на пізнанні яких можна б сперти напрями для доцільного, з позитивними вислідами, діяння. Так поставлені проблеми відкривали нові сторінки в історії педагогічної думки.

4. Метою його філософічних і педагогічних замірів було навчити пізнати Бога. Основою для цього вважав він св.Письмо, твори природи та історію людства, бо "все походить від Бога". Початком його творів було світло; Він створив світ. Цей світ пізнає людина змислами, розумом і вірою. Пізнання відбувається шляхом: аналітичного /виявляє частини пізнання/, синтетичного /виявляє зв'язок частин пізнання/ й синкритичного методів /виявляє поняття і закони/. Бог примістив людину на землі на те, щоб була: 1/розумною істотою, 2/істотою, яка панує над іншими сотворіннями, 3/істотою, яка була б образом свого Творця й його

радістю". Бути "розумною істотою" значить "все досліджувати, називати й огортати розумом, знати лад світу, прикмети тварин, людські духові сили... все, що закрите й ясне. Знати ремесло й прикмети доброї розмови... Щойно тоді буде людина може називатися розумною істотою, коли буде знати розумовий сенс всіх речей". Ця пансофічна програма стає основним елементом його педагогіки. Вірив у великі можливості виховання; "треба виховати людину, щоб сталася людиною" - це головна основа його педагогіки.

5. У своїй "Дидактиці" Коменський виповів безоглядну боротьбу старій вербальній методі, яка вливала в ум дитини тільки слова і протиставив їй метод **наочності**. Вправді в своїй дидактичній практиці не вмів ще здійснити тих своїх відважних вимог і обмежився тільки до показування образів /в підручнику "Orbis pictus" /Світ в образах/ для кожної речі дає відповідний рисунок/; проте й це було вже великим поступом. Видвигав також потребу **активізації** учнів, щоб **самі** все робили, бо "практика це найкращий вчитель".

6. Коменський створює основи **організації шкіл** - **льноті праці**; кожна школа має мати шість окремих відділів; наука має бути поділена на лекції з ранішнім та пообіднім навчанням. Заслуга Коменського також і в тому, що він аналізує процес навчання і формулює основні підстави навчання /гл. Дидактика/. Для нього людина є частиною природи, отже разом з природою підлягає одним і тим самим відвічним правам. Якщо виховання й навчання має дати добрі висліди - тоді не може ігнорувати природних **прикмет** людини. Основою для цього є знання механізму людського пізнання. Звертає увагу на важливу роль **зміслів і розуму, мови й дії** в людському пізнанні.

"Великою дидактикою" й ін. творами Коменський промостив шлях новим педагогічним ідеям та дидактичній практиці.

7. Хоч з підручників Коменського довго ще по його смерті вчилися учні як в Європі так і в Америці - то проте основи його вчення в практиці не реалізувалися ще досить довго. Зате його вимоги загального народнього шкільництва знаходять поважний відгук, а історичні події спричиняються до їх широкого поширення, головню в Німеччині. У шкільних правильниках чи постановах /Магдебург, 1658/ вповні відбиваються впливи Коменського: поділ шкіл, кількість та розподіл годин, введення іспитів перед вступленням на вищі школи й т.ін.

Філософія і педагогіка

Педагогічні погляди Коменського тісно зазублюються з різними філософічними проблемами, як напр.: в чому полягає природа дійсності, як такої? Який зв'язок всіх речей? Як виникає наше пізнання? Яка природа пізнання? Де межі нашого пізнання? Ці проблеми будуть виступати не в одних педагогічних працях, тому й вказаним є подати хоч загальний огляд цих філософічних проблем. (Згадаймо при тому, що до не давня педагогіка тісно була пов'язана з філософією).

Онтологічна проблема

Їх можна виразити такими питаннями: в чому полягає природа дійсності, як такої? Якщо дійсне виступає нам не як щось однорodne,

а скоріше, як елемент двох різних форм психічної і фізичної, то в якому стосунку між собою є ці обидві форми дійсності? Чи складається дійсність з двох цілком різних видів? Чи даються ці обидві форми, психічна і фізична звести на одну?

Відповіді на ці питання дають: дуалізм, матеріалізм, спірітуалізм або ідеалізм.

1. Д У А Л І З М О М називаємо погляд, що стверджує існування двох рівнорядних видів дійсного, двох видів субстанцій, тілесної й духовної, розтяжної і мислячої; звичайний людський розум знаходить в цьому розв'язанні онтологічної проблеми найлегше задоволення.

Проте філософія завжди показує нахил перейти через дуалізм до монізму. Прагнення до єдності може знайти свою ціль в подвійний спосіб: зводять духові процеси до тілесних, стверджуючи, що тільки тіло й рух є в собі дійсне, процеси ж свідомості – лише форми явищ процесів, що мають в собі фізикальну природу. Такий погляд назива-

М А Т Е Р І Я Л І З М О М. Або зводять фізикальні явища до процесів свідомості, стверджуючи, що духові процеси дійсні в собі, а фізичний світ – лише форма явищ свідомості. Такий погляд називаємо

С П І Р І Т У А Л І З М О М, або **і д е а л і з м о м**. Поруч залишається ще одна можливість, що її заступає **а г н о с т и ц и з м** – пізнати природу дійсності в собі ми не в стані взагалі.

Космологічна проблема

Її можна виразити такими питаннями: який образ, яку постать має дійсність, як цілість? Яке уявлення мусимо собі робити про зв'язок всіх речей? На ці питання дають різні відповіді: атомізм, теїзм та пантоїзм.

А Т О М І З М – дійсність – комплекс багатьох, самостійних, вічних праелементів. Через різнородне пов'язання виникає в них одночасно те, що ми називаємо процесами мислення.

Т Е Ї З М, виводить дійсність і зв'язок речей від дії, від впливу одної пляномірної, цілеспрямованої інтелігенції, або

П А Н Т Е Ї З М – що виводить єдність дійсності з речей самих, твердячи: дійсність є взагалі єдність пов'язаних істот, субстанція, а різнородність є лише розчленуванням одної й тої ж єдності істоти.

Теорія пізнання

Теорія пізнання – наука про природу пізнання, його винекнення, джерела, умови, суті, обсягу, межі чи важности пізнання.

Проблему природи пізнання висвітлюють: реалізм, ідеалізм, феноменалізм.

Р е а л і з м бачить в пізнанні відповідний відбиток дійсності; в правдивому пізнанні – речі приходять так же само, як і є вони в дійсності, лише звичайно самі не є дійсністю.

І д е а л і з м займає протилежне становище; погляд реалізму він вважає за цілком неможливий. Пізнання – внутрішній психічний

процес, ми не можемо вийти з нас самих, щоб порівняти наші уявлення з речами. Весь т.зв. об'єктивний реальний світ є лише зміст свідомості.

Феноменалізм - погляд, що вважає за доступний до пізнання лише світ явищ, світ феноменів, світ же об'єктивний, речей в собі вважає за недоступний до пізнання; феноменалізм, основоположником якого є Кант Іммануель /1724-1804/, мусів був примирити спір ідеалізму й реалізму, як теоретично пізнавальних напрямків.

Друга проблема теорії пізнання - питання виникнення нашого пізнання в різний спосіб розв'язували два погляди: раціоналізм і емпіризм.

Емпіризм виводить все пізнання з досвіду; досвід єдине джерело пізнання, але досвід складається з пов'язаності сприймань.

Раціоналізм твердить: все справжнє, наукове пізнання походить з розуму, з мислення.

Критицизм. Посередній пункт між емпіризмом і раціоналізмом створив Кант, що за його критичним способом був названий критицизмом. Критицизм вчить, що процес пізнання повністю неможливий через досвід без розуму, так само, як і через розум, але без досвіду. Всі наші пізнання починаються з досвіду, однак оформлюються вони через розум.

Теорія пізнання займається ще питанням дійсності і меж нашого пізнання. Це питання теж має декілька різних розв'язань: догматизм, скептицизм /поруч - суб'єктивізм, релятивізм, прагматизм/, позитивізм. Своім критицизмом Кант пов'язав також суперечність між догматизмом і скептицизмом. Під догматизмом розуміють погляд, що наша здібність пізнання, постільки нею будуть лише правильно управляти, намагається відтворити зовнішній світ таким, як він є, цебто все, що говорить нам пізнання про зовнішній світ, є об'єктивна дійсність. Отже догматизм вимагає - безсумнівного довір'я в здібність правильного мислення, цілковитого довір'я у відповідальність мислення з дійсністю; догматизм не має меж пізнання. Скептицизм же знову займає протилежне становище, заперечуючи можливість пізнання дійсності або цілком /крайній/, або з великим обмеженням.

Прагматизм - вважає, що лише те годиться розглядати, що корисне для пізнання; наші поняття мусять оцінюватися, як доцільні засоби для практичного опанування дійсності.

Позитивізм - приймає, щотільки спираючись на досвіді можемо пізнати дійсність та допускає розширення пізнання так далеко, як це тільки можемо досягнути змісловим сприйняттям та досвідом.

ЕТИКА

Етика /від грецького слова "етос" - звичай/ є вчення про звичай, або моралі. Вона зветься ще практичною філософією і займається оціненням людських вчинків як добрих і поганих, і перевіряє,

що вартісне, а що не вартісне.

Дослідження етики зводиться до таких принципіальних питань: на чому ґрунтуються всі різниці вартостей, особливо різниці вартостей між людськими вчинками і моральною оцінкою їх? Два погляди стоять тут один проти одного; о д и н твердить: добре те, що вигідне, корисне; недобре все, що не вигідне, не приносить корисних наслідків для стану життя індивідууму, а також і цілості, що її членом він є. Ц е т е л е о л о г і ч н и й погляд /в Англії наз. його утилітарним/. Д р у г и й п о г л я д /формальний, називають також інтуїтивним/ твердить: добре і зле – абсолютні якості видів вчинків і напрямків волі; лише вони можуть бути прийняті і признані, але не з чогось виведені, або на чомусь обґрунтовані.

Якщо перший погляд правдивий, то постає знову питання: що є найвищою кінцевою ціллю стремління? Це питання розв'язує г е д е н і з м і е н е р г е т и з м. За першим, найвища ціль людського прагнення – щастя; за другим – ціль вкладають в життєву діяльність людини, в її використання своїх сил, в розгортанні своєї енергії.

Такі є основні питання, що їх по-різному розв'язують три різні основні ділянки філософії – теорія пізнання, метафізика, й етика.

ЛЬОК Джон /1632-1704/

1. Якщо на європейському континенті педагогіка Коменського викільчилася з філософії Декарта і жакіть 30-літньої війни – тоді на британських островах англійська революція та філософія Бейкона зродила педагогічні погляди Льюка. Був він визначним теоретиком педагогічної думки на переломі XVII-XVIII ст.; його погляди поважно вплинули на формування виховання як в Англії, так і на континенті, та найдосадніше виявляли педагогічні намагання епохи.

Льюк у протиположності до Коменського, не звертав уваги на виховання загалом, а брав до уваги виховання джентльмена, під чим розумів не конче шляхтича, але взагалі дитину з багатого, доброго дому. У своїх "Думках про виховання"/1693/ зовсім не видвигає церковних чи ерудиційних ідеалів. В тих часах розвитку британської імперії на всіх континентах, і розросту в одну з найбільших торговельних потуг світу – Англія потребувала людей світового масштабу, що зуміли б на зовні, перед світом виявити потугу й культуру "світлого абсолютизму" Англії. Льюк саме й вийшов на зустріч тим бажанням й його погляди найкраще відповідали намаганням тодішніх панівних та рішальних верств населення; англієць мусить бути приготований до світового життя – тому й його виховання мусить бути п р а к т и ч н е й у т и л і т а р н е. Ця практичність і корисність проявляється як в моральному чи фізичному, так і в інтелектуальному вихованні.

2. Як лікар ставить фізичне виховання /яке вперше розробив дуже систематично/ на перше місце, бо тільки "в здоровому тілі здоровий дух". Всій виховній праці має просвічувати відповідне моральне виховання, яке має вести не до спасіння душі, а до того, щоб людина вміла кермувати й рядити сама собою, щоб мала в житті

поводження, щастя, користь. Чеснота є потрібна, але не для самої внутрішньої вартості, а для ужиткових. З нею мають лучитися такт, чемність, добрі манери. Засобом моральної дисципліни повинні бути не карі - биття - а вироблення почуття ч е с т и; вироблення характеру; і вже в дитині хоче виробити вразливість на встид та ганьбу, вразливість на добру опінію загалу. Звертає увагу на потребу похвал та признання у вихованні, як нагород, вироблення моральних навичок /не моралізування/ і т.ін.

3. Інтелектуальне виховання - вершок всієї дотогочасної педагогічної діяльності - ставить Льюк на сірому кінці! Навчання є потрібне на стільки, на скільки вимагає цього практичне життя і життя оточення, які доцінюють приємну конверсацію. Практична, чемна, тактовна людина найде в житті щастя без огляду на кількість свого умового виховання. Тому й не потрібна риторика чи логіка; латини вчити треба на стільки, щоб зрозуміти класиків, а зате - крім рідної мови - вчити такі практичні предмети, які придадуться в житті: чужі мови /головно французька/, арифметику й геометрію, фізику, географію, історію, право, а крім того вміння вести господарські книги, вміти ручні праці та також, кінну їзду й орудування зброєю.

4. Педагогічні погляди Льюка є вислідом його філософії; для нього ум народженої дитини схожий на "чисту дошку" яку тільки досвід може записати. Саме зовнішній досвід /сензейшен/ і внутрішній /рефлекшен/ це два джерела пізнання, з яких впливають наші поняття. Досвід наш розум опрацьовує шляхом лучення, порівняння й відрізнювання. З цих філософічних міркувань витягає Льюк простий педагогічний висновок: виховання творить людей.

"Думки про виховання" Льюка відіграли поважну роль в розвитку педагогіки не тільки світлого абсолютизму Англії; вони запанували і в Європі. Емпіризм Льюка, його філософічні погляди, його переконання про могутність виховання й навчання вплинули на педагогічні погляди інших педагогів світлого абсолютизму та Ж.Ж. Русо.

СВІТЛИЙ АБСОЛЮТИЗМ

Світлий абсолютизм, започаткований в Англії, досягнув своїх вершин на континенті. До його постання спричинився в великій мірі р а ц і о н а л і з м, за думками якого абсолютні монархи зважувалися підкорити своїй владі все суспільно-політичне життя держави, включно з піклуванням про духове й моральне добро своїх підданих. Не диво, що монархи почали усувати Церкву від виконання на світському терені її дотеперішніх функцій. Ці функції перебірає тепер державна влада, яка вважає себе покликаною й уповаженою для визначення головних н а п р я м н и х в и х о в а н н я своїх підданих. Проте ці напрямні далекі як від церковних так і гуманістичних ідеалів виховання; вони наскрізь утилітарні, тісно пов'язані з вимогами держави, точніше з політикою монарха, з політичною та економічною рацією.

Політична рація вимагала добре вихованих урядників, бюрократів. Інтелектуальні вимоги для урядників були доволі високі; бо

тільки високо освічені прошарки могли дати заперечу вміло сповняти волю монарха. Під моральним оглядом - вимагалось від урядників сліпого послуху монархові та беззастережного культу для його влади й особи.

Економічна реакція також поважно вплинула на устійнення нового виховного ідеалу. Постійно порожні скарбниці вимагали постійного напливу гроша; доходи можна було черпати з суспільства тоді, якщо розвиток промислу й торгівлі доходив високого рівня. Це зновже ж вимагало дбання про спеціальне технічне навчання і про загальне, всім доступне шкільництво. Справа піднесення культурного рівня дрібного міщанства та селянства набрала великої державної ваги.

Але виховна й освітня політика абсолютизму, яка хоче видобути якнайбільше користи для державної влади та намагається приписати регулювати все життя, пропагує тільки с т а н о в у й професійну освіту для шляхти, офіцерів, клиру, ремісників, а університети перемінює на інші професійні школи.

Реакція. Така освітня с т а н о в а політика викликає в тодішніх інтелектуальних колах відповідну реакцію. Філософи, публіцисти, письменники виступають з критикою станових привілеїв і з критикою тодішнього в и х о в а н н я. У своїх творах виступають проти обмежування рівня освіти для поодиноких станів, а зате вид-вигают потребу націоналізації виховання, вимагають, щоб виховання було пристосоване до потреб світського, політичного, господарського й культурного життя, як також, щоб це виховання мало однаковий, загальний характер, а не становий, щоб було безплатне, доступне для всіх. Ці вимоги доводять з часом до того, що виховно-освітня політика переходить ступнево з виключних рук монарха до органів для справ виховання; спершу це були скромні зав'язки, як комісії, комітети, шкільні чи виховні бюра. Перші органи для справ виховання не були ще владою, рівнорядною з іншими частинами уряду /як фінанси, військо/ і звичайно були пов'язані з міністерством внутрішніх справ. Щойно пізніше відокремлювалися вони в окрему державну одиницю, з відповідними санкціями.

РУССО Жан Жак /1712-1778/

1. Рационалізм XVIII ст. скріплений моралістами напрямку "прав природи", видвинув нову моральність, яка відмовлялася від ригоризму минушини, а спиралася на переконання, що інстинкти, з якими людина приходить на світ /отже вроджені/ є добрі, мають свої права і заслуговують на довір'я. Людина має право змагати до щастя в до-часному житті. Боятися еґоїзму нема потреби, бо природа вляла в душу людини любов ближнього; одиниця не була б наврядду жаслива, якщо б інші терпіли; добрі гони серця схиляють її до гуманітаризму. Такий еґдаїмонізм /етичний напрям, що вважає за мету життя щас-тя/ та гуманітаризм, просякнений любов'ю ближнього, живо відби-вається і на педагогії, головню у виступі француза Жан Жак Руссо.

2. Педагогічні погляди Ж.Ж.Руссо виявлені головню в його двох творах; "Суспільний контракт" та "Еміль" /1762/; мали вони поваж-ний вплив на таких визначних педагогів як Песталоцці, Базедов чи Фребель, основників напрямку, який ставить дитину в осередку всіх виховних дій /пайдоцентризм/.

Руссо виходить від критики цивілізації та культури, і твердить, що науки і мистецтво створені а на-ших хиб та жадоб, зроджують зло і не спричиняються ані до поправи обичаїв, ані до ушляхотнення чи ушасливлення людей, Основою цього висновку було переконання, що тільки моральні добра є вартісні й незаступимі. Осудження й нап'ятування цивілізації в'яжеться у Руссо з критикою й нап'ятуванням суспільного ладу, не тільки то-дішнього, але взагалі кожного ладу, бо суспільний устрій пригно-лює людину відвернутися від первісного стану п р и р о д и. Це звеличання природи є й вислідом його натаврування цивілізації. Ци-вілізація віддалила людину від природи, породила зло; добро зате можемо знайти тільки в природі. Найдосконалішим є первісний стан, а найдосконаліші люди, не заражені цивілізацією. Йей погляд зро-джується з пересилу культурою і викликавав тугу за простими, при-родними стосунками. "Все є добре, якщо походить з рук Творця, все викривлюється в руках людини". Тому й Руссо обожає природу й ін-дивідуальне життя в стані незаторможенім цивілізацією.

3. Педагогічні погляди. В практиці важко було думати про по-ворот до первісного стану природи. Але можна було нормувати роз-ріст цивілізації. Навіть незалежно від Руссо освітня політика XVIII ст. ставила собі питання, до якого ступня можна поширювати цивілізацію серед мас, без побоювання доведення до розкладу сус-пільства, Руссо розвинув погляд найбільш п р и р о д н о г о к е р м у в а н н я життям.

Виховання вважав Руссо, має бути природне, згідно з природою людини; має розвивати те, що лежить в людській психіці. Природа кожного особняка є індивідуальна, тому й виховання має бути і н-д и в і д у а л ь н е, без будь якої схеми. Природа людини це не тільки її психічна сторінка, але й фізична; тому виховання має звернути увагу і на фізичний розвиток людини. До психічної приро-ди людини належить не тільки розум; треба виховувати не лиш і абстракційне мислення, але вчити поглядово і розвивати п о ч у в а н н я. Роля виховання є радше статична, негативна; зводиться радше до допомоги при самовиховуванні, не кермує розвитком, але усуває перешкоди, щоб природа могла розвиватися у відповідному напрямі. Руссо не хоче виховувати "...ані урядника, ані жовніра, але передовсім людину" незв'язану з ніяким суспільним устроєм, чи з вимогами суспільства. Тому й видвигає виховання одиниці, обстоєє індивідуальне, абстракційне, а то й асуспільне виховання.

В загальному - педагогічні погляди Руссо виявляються песиміс-тичними. Проте висловлює він віру в виховання нової суспільности, але під умовою, що це виховання не буде накидуване згори, але буде виходити знутра і буде спиратися на справжніх природніх та мораль-них основах.

Ступні й форми виховання.

Руссо висловив погляд, що кожна дитина переходить у овоєму розвитку через певні розвиткові ступні /фази/. Виховник у своїй виховній праці мусить брати о уваги ці ступні і не переступати їх, поки дитина не дозріє до кожного із них. Виховання має відбу-ватися серед природних умов, має охопити фізичну, духову та мора-льну сторінку дитини, та допомогти виявити свою індивідуальність.

Руссо виділяє в розвитку дитини такі чотири ступні:

1. раннє дитинство - з періодами чисто негативного виховання, виховання перших понять і пізнання основних моральних законів. В цьому періоді завданням виховника допомогти дитині розвинути свої фізичні сили серед оточення природи;
2. дитинство /від 5 - 12 років життя/ - в якому дитина пізнає оточення, своїми змислами, вчиться з свого досвіду. Виховник не вживає ніяких книжок, оминає абстрактних понять, послуговується конкретами;
3. юність /від 12-15 років життя/ - це період виховання розуму й мислення. Всі приладдя для навчання дитина виконує сама;
4. дозрівання /від 15-20 років/ - в якому дитина пізнає взаємне відношення людини до людини, пізнає основи морального й суспільного життя.

Форми навчання - мають бути зовсім природні, примінені до стану психічного розвитку дитини. Відомості і знання дитина має пізнавати власними змислами, власним досвідом, власною працею з довкілля, а не з викладів, чи книжок. Єдиною книжкою може бути "Робінзон Крузо", яка привчає дитину вповні спиратися на власні сили і своїх власних осудах. Книга природи - це головне пізнання основ географії /обсервування сходу й заходу сонця, протягом року, пізнання рідних околиць, виготовлення мап/, фізики /власні досвіди притягання землі, розширення тіл, вага тіл, навчання статистики, виготовлення різних предметів/ і ін. При виборі навчального матеріалу все руководитися критичним питанням: про життєву користь даного пізнання.

Релігійне виховання - не має місця в педагогіці Руссо. Дитину треба довести до такого стану, щоб вона сама своїм розумом вибрала те, що їй корисне.

Моральне виховання - має спиратися на свободному розвитку моральних засад у самій дитини, а не на будь яких моральних заборонах, наказах, якихсь обов'язків. Сама природа має розвинути моральні основи, чесноти та пізнання суспільних відношень.

Виховання жінок - хоч педагогічні погляди Руссо були в той час дуже революційні і аж надто поступові - то проте у вихованні жінок не поступив ні кроку вперед, а їх роль обмежив до виконання обов'язків добрих жінок та матерів.

Критика поглядів Руссо.

Доктрина Руссо відзначається своєрідним. анархістичним індивідуалізмом, які поважно затяжили і на поглядах його наступників. Його основна педагогічна проблема це відношення: в и х о в а н е ц я - в и х о в н и к, при чому оба терміни були для Руссо і н д и - в і д у а л ь н и м и о д и н и ц я м и. Відношення тих двох

одиниць було подумане так, що по стороні виховання відбувається природний самостійний розвитковий процес, який найкраще проходить в умовах перебування серед природи і в контакт з природою, без інтервенції культурних надбань, та без позитивного пляну формування. Шойно в пізнішій стадії вихованець мав нашвидко пізнати ці культурні надбання на те, щоб не відстати духово від суспільности, серед якої має жити, суспільности, яка була зрізничкована за своєю професією, поглядами, національністю, релігією і т.ін. Руссо вимагав, щоб виховати спершу "людину" взагалі; шойно опісля, шляхом компромісу з суспільною дійсністю, ця людина мала стати членом певної класи, професії, національності. Одиниця мала розвиватися позапроцесом культуризації, осторонь від неї, а виховання мало сконцентруватися тільки на одиниці, на її фізичному та психічному розвитку; воно - виховання - мало відбуватися у суспільній порожнечі, поза культурними надбаннями.

Хіба такого погляду лежала як у понятті культури, так і в понятті особовости. Особовість тільки частинно є зумовлена культурою; психічні прикмети та функції є частинами одиниці, є її прикметами, її функціями. Вони можуть розвиватися і природним шляхом. Проте не можна відмовити культурним надбанням ролі важливого чинника який д о п о в н ю є розвиток одиниці й комплетує те все, що в природному розвитку було б некомплетне. Справжнім виховником є зартості культури; виховник є тільки посередником у процесі культуризації, він влегчує цей процес в точно визначених умовах і суспільних ситуаціях.

Хоч Руссо поборював односторонність панівних ідей, проте сам попадає в противні односторонности; залишаючи ролю почувань - не доцінює розуму; захищаючи природу - не доцінює культури; недовго вало йому змислу почуття дійсности, а його погляди на природу людини, відповідали його мріям а не справжній дійсности.

Парадоксом історії було те, що Руссо, великий ворог цивілізації, посередньо спричинився до того величезного її поширення, яке було вислідом революції.

Значіння педагогічних поглядів Руссо

1. До виступу Руссо панував погляд, що виховання та навчання повинно спиратися на історичних закріплених, незмінних досягненнях суспільства. Руссо висловив новий погляд, що вихованням можна докорінно перемінити суспільство.

2. Руссо підкреслює право дитини на узягднення фізичного та психічного розвитку і вимагає від виховника звернути увагу на окремішність дитячої психіки, та допомогти виявити їй свою індивідуальність.

3. Своім виступом Руссо викликав хвилю маніфестаційної батьківської любови для дітей, теплої та дбайливої до них відношеня. Піднеслися клопотання про гігієну, фізичне виховання дітей, виведено їх у природу, дозволено дітям стрибати, плавати, бігати. Закинулася сувора дисципліна, тілесні кари, від виховників почали вимагати лагідного поступування з дітьми. В навчанні зораз то більше звертається увага на раціональніші методи, на наочність, на вироблення самостійности, практичности, на примінення підруч-

ників відповідно до розиткового ступня учнів молоді й дітей, книжка "Робінзон Крузо, що її для того зразком.

4. Спроби періодизації психічного розвитку дитини і пов'язана з тим вимога так добирати матеріали навчання, щоб відповідав психічній спроможності дитини - збільшують заінтересування цією важливою проблемою. Щораз більше звертається увагу на точніші психологічні обсервації дитини.

5. Нові погляди Руссо зроджують живу дискусію над відношенням виховання до держави й суспільности, появляється низка праць на виховні й дидактичні проблеми. Його ідеї охоплюють Європу. Під його впливом зроджується поважна педагогічна література і в Німеччині; її розвиває головню школа т.зв. ф і л я н т р о п і в, провідником якої є Б а з е д о в Йоган /1723-1790/. Базедов вимагає піклування державою школами, відповідної підготовки учителів до виховної праці, попирає фізичне виховання, продовжує дидактичну працю і вимоги попередників; його погляди мають вплив на Песталоцці.

З А П И Т А Н Н Я І З А В Д А Н Н Я

1. Як вплинула монгольська навала на процес виховання в Україні?
2. Які зміни викликали зв'язки України з заходом Європи?
3. Подати коротку характеристику історії виховання в Україні в XIV-XVI ст.
4. Яку роль відіграли братства в історії виховання і в чому їх головна заслуга для виховної справи?
5. Які навчальні та формувально-виховні заходи вживали братські школи?
6. Острозька та Могиланська Академії на тлі епохи /в педагогічному аспекті/.
7. Які нові педагогічні думки підносять Борецький? Славинецький?
8. Які наслідки у вихованні приносить гуманізм?
9. Які виховні питання видвигнув Лютер?
10. Хто, як і чому протиставився реформації?
11. Яку роль відіграли єзуїти в Україні /у виховному аспекті/?
12. Подати педагогічні та дидактичні погляди Коменського.
13. Порівняти педагогічні думки Коменського, Льюка і Руссо.
14. В чому заслуга Ж.Ж.Руссо для педагогічної думки?

=====

УВАГА! В попередній лекції на сторінці 56, рядок третій згори має бути: "Широкі концепції Лютера розробили Филип Мелянхтон /1497-1560/ та Йоган Штурм /1507-1589/, який 1535 р. оснував в Штутгарті гімназію..."